

48.

11. ROMOLÓGUS KONFERENCIA

TANULMÁNYKÖTET

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM BTK NTI ROMOLÓGIA
ÉS NEVELÉSSZOCIOLÓGIA TANSZÉK –
ROMOLÓGIAI KUTATÓKÖZPONT

PÉCS, 2023.

48.

48.

11. ROMOLÓGUS KONFERENCIA

TANULMÁNYKÖTET

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM BTK NTI ROMOLÓGIA
ÉS NEVELÉSSZOCIOLÓGIA TANSZÉK –
ROMOLÓGIAI KUTATÓKÖZPONT

PÉCS, 2023.

Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Neveléstudományi Intézet Romológia és Nevelésszociológia Tanszék–Romológiai Kutatóközpont • 7624 Pécs, Ifjúság útja 6. • Felelős kiadó: Cserti Csapó Tibor tanszékvezető • Sorozatszerkesztő: Cserti Csapó Tibor • Szerkesztette: Rosenberg Mátyás • Lektorálták: Andl Helga, Ács Mária, Cserti Csapó Tibor, Lakatos Szilvia, Zank Ildikó • Grafika: Bolkoprint Kft. • Tördelés: Rosenberg Mátyás • Borítóterv: Bolkoprint Kft. • Készült a Bolkoprint Kft. nyomdájában, 7623 Pécs, Füzes dűlő 23. • Nyomdavezető: Siklósi Dávid • ISBN 978-963-626-187-0 • ISSN 1586-6262 • megjelent: elektronikusan •

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	7
Borbándi Bálint–Ránics Dániel A cigányság reprezentációja a középiskolai történelemtankönyvekben – Tananyagkritika	9
Rosenberg Mátyás Řomane alavara ando Ungro kathar 1797 ži kaj 2023.....	23
Biczó Gábor Magyar-cigány együttélési helyzetek – A „kisvilágok” dokumentumfilm-sorozat koncepciója és gyakorlati értéke	49
Cserti Csapó Tibor A hazai roma közösség és az indiai „őshaza koncepció”	61
Selen Subaşı Advancing Inclusive Education for the Roma Minority in Hungary: A Review of Policies, Programs, and Initiatives	73
Vidák Gábor Szerhasználati szokások és problémák a hátrányos helyzetű településeken élő 12-14 éves fiatalok körében.....	91
Tóth Norbert Az ibrányi cigány/roma közösség kulturális antropológiai vizsgálata	107

Kristóf Lakatos	
Difference and predictor of test anxiety between Roma and non-Roma students.....	121
Forray R. Katalin–Kozma Tamás	
Cigányok Mezőtúron	135
Rosenberg Mátyás	
A kelet-szlovákiai beások társadalmi és nyelvi kategorizációs stratégiái a közösségek gyakorlatában és a tudományban.....	151
Bozóki Anna	
Szövegértés-fejlesztési tapasztalatok egy tanodában	173
Cserti Csapó Tibor	
Cigány mesterségek reprezentációja a köztudatban, a közismereti és népismereti tankönyvekben	183
Szabó Henriett	
Az értelmiségivé váló roma fiatalok társadalmi integrációjának esete példája.....	217
Rosenberg Mátyás	
Hindikane alava andel řomane alavara ando Ungro.....	229
A 11. Romológus Konferencia programfüzete.....	253

ELŐSZÓ

A 11. Romológus konferencia tanulmánykötetét tartja kezében az olvasó. S bár ez a tizenegyed szám nem kerek évforduló, így – a kötet megjelenése előtt, s már a következő konferenciát előkészítve –, mégis elgondolkodásra késztet.

Minden konferencia előtt felvetődik a kérdés, mi az, amit a kezdeti célkitűzésekből máig sikerült megtartani, s mi az, ami néha a külső körülmények változása miatt, máskor saját igényeink, elképzeléseink okán az elmúlt 12 évben megváltozott. Például pont az, hogy bár eredetileg éves rendezvénynek terveztük, a pandémia időszaka alatt ki-maradt bizony egy esztendő. A járvány viszont megújulást is hozott a konferenciák világába, az online platformok esetenként a szervezést megkönnyítő rugalmas megoldásait, máskor a lebonyolítást nehezítő technikai problémákat.

A változó feltételekhez való alkalmazkodást jelzi az is, hogy bár a kezdő mondat úgy fogalmaz, a kötetet „tartja kézben az olvasó”, az online világ térhódítása miatt pont ez lesz az első olyan kiadvány, amely csak elektronikusan jelenik meg.

Szóval a 11. Romológus konferencia tanulmánykötetét görgeti az olvasó.

Erőteljes kihívás az utóbbi években a nemzetköziesítés, profeszszionalizálódás nyomása is, emiatt törekszünk arra, hogy egyre több külföldi szakembert is megszólítsunk e szakmai találkozókra.

S mi őrzi a hagyományokat?

Többek közt az a kezdeti elképzelés, hogy minél szélesebb körből hívjunk kollégákat e szakmai párbeszédre. Emiatt azóta is a Romológus konferenciák struktúráját egy hármas szórási tengely adja meg. Egyrészt törekszünk a pályájukon más-más szakaszban járó kollégák bevonására a kutatóktól a majd kutatóvá válni akaró, a roma kérdések iránt elkötelezett egyetemi hallgatókig. Másrészt igyekszünk a hálózata-

tosodás jegyében átfogni azt a kutatóintézeti kört, ahol prioritásként, vagy más kutatások mellékszálaként, de foglalkoznak a romákra, cigányokra irányuló vizsgálatokkal. A harmadik tengelyt pedig elképzelhetjük úgy, mint a különböző tudományterületek skáláját, amelyek hozzá tudnak tenni ehhez a cigányokról szóló diskurzushoz, amely valójában nem is csak cigányokról, de a hazai, sőt európai társadalmakról szól. E kötet is igyekszik e tudományterületek közül minél többet reprezentálni.

Kívánunk az olvasónak jó görgetést és reméljük, minél többükkel találkozunk a következő évek rendezvényein előadóként, vagy érdeklődőként Pécsen, a Romológia és Nevelésszociológia Tanszéken.

Pécs, 2013. október

Cserti Csapó Tibor
tanszékvezető egyetemi docens
sorozatszerkesztő

Rosenberg Mátyás
doktorandusz
szerkesztő

Borbándi Bálint–Ránics Dániel

A CIGÁNYSÁG REPREZENTÁCIÓJA A KÖZÉPISKOLAI TÖRTÉNELEMTANKÖNYVEKBEN – TANANYAGKRITIKA¹

Kétségtelenül mindannyian jól ismerünk jó néhány cigányokkal/romákkal kapcsolatos előítéletet, sztereotípiát. A felnövekvő generációk gyermekeinek szocializációjában és későbbi világszemléletük kialakulásában rendkívüli fontossága van úgy a családnak, mint az iskolának. Így nem megkerülhető az a kérdéskör, hogy vajon a diákok az iskolás éveik alatt, hogyan találkoznak a cigánysággal és milyen információkhoz jutnak velük kapcsolatban. Majdnem minden tantárgyba beépíthető lenne cigányokkal/romákkal kapcsolatos ismeretek átadása, de a történelemórákon a legkézenfekvőbb velük foglalkozni; nem véletlen, hogy a történelemtankönyvekben találjuk a legtöbb róluk szóló tananyagtartalmat.

Kulcsszavak: cigány/roma nemzetiség/kisebbség, tankönyvelemzés, történelem, oktatás

A kutatás célja és kérdései

Kutatásunk igyekszik feltárni, hogy milyen pozitív vagy negatív változtatások történtek a 2020-as NAT alapján készített középiskolai (gimnáziumi) történelemtankönyvekben a 2012-es NAT-on alapuló tankönyvekhez képest a cigányokra/romákra vonatkozó tananyagtartalmak tekintetében. Vizsgálatunk tárgyát képezi, hogy ezekben a tanköny-

¹ A tanulmány első fele az Összegzés részig Borbándi Bálint szellemi terméke, az *Ötleteink, elképzeléseink* rész a tanulmány végéig Ránics Dániel szellemi munkája

vekben mekkora mennyiségben és milyen minőségben reprezentálódik a cigányság, valamint, hogy a gimnáziumi tanulók történelmi tanulmányaik során milyen mennyiségű és minőségű releváns ismeretre tesznek szert a cigányokkal/romákkal kapcsolatban. Az elemzésünk során többek között arra a kérdésre keressük a választ, hogy a sok esetben pejoratívnak és degradálónak ható „cigány” kifejezés helyett vagy mellett milyen arányban jelenik meg a politikailag korrektebb „roma” kifejezés.

A vizsgálati minta és módszer

A vizsgálat során az (Eszterházy Károly Egyetem) Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet által 2016-2017-ben megjelent, a 2012-es Nemzeti Alaptanterven (későbbiekben NAT) alapuló gimnáziumok számára kiadott történelemtankönyveit; valamint az Oktatási Hivatal által 2020-2022-ben kiadott, a 2020-as NAT-on alapuló gimnáziumok számára készített történelemtankönyveit elemeztük; összesen 6 darab tankönyvet. A kutatás elvégzésekor még nem állt rendelkezésünkre a 2020-as NAT-on alapuló gimnáziumok 12. évfolyamának szóló történelemtankönyv, így csak a gimnáziumok számára kiadott 9-11. évfolyamos tankönyveket elemeztük. Kutatásunk módszere a 2012-es és 2020-as NAT alapján kiadott 9-11. évfolyamoknak szóló gimnáziumi történelemtankönyvek összehasonlító szövegelemzése volt, mennyiségi (kvantitatív) és minőségi (kvalitatív) megközelítéssel.

A kutatási anyag jogszabályi háttérének áttekintése

A kutatás fontos részét képezte a hatályban lévő, vonatkozó tartalmi szabályozók (NAT 2012, NAT 2020, ezekhez tartozó történelemkerettantervek) áttekintése a bennük található cigányokról/romákról szóló tartalmak mentén. Megvizsgáltuk a NAT-okat és a kerettanterveket, hogy lássuk milyen kifejezetten cigányokra/romákra vonatkozó elvárások jelennek meg a tananyagtartalmakkal kapcsolatban.

A 2012-es NAT ember és társadalom műveltségi területe – melyhez a történelem tantárgy is tartozik – 9-12. évfolyamon csupán egyetlen

egy témában írja elő a cigányokkal/romákkal kapcsolatos ismeretek elsajátítását: „11.6. A cigány (roma) társadalom története, helyzete és integrációjának folyamata.” (NAT 2012: 94).

Ezzel szemben a 2020-as NAT történelem és állampolgári ismeretek elnevezésű tanulási területe már két fő témakörben (15. és 29.) és egy a fejlesztési területhez tartozó tanulási eredményben (25.) is foglalkozik a magyarországi cigányok/romák történetével, helyzetével. (NAT 2020: 342; 346-347; 349-350).

Mindenképpen pozitív változás, hogy a 2020-as NAT már több pontban is külön kiemeli a cigányságot és előírja, hogy a gimnáziumokban tanuló diákságnak szükséges nagyobb mennyiségű ismeretet elsajátítania a cigányokkal/romákkal kapcsolatban. Azonban állandóan felmerülő dilemma, hogy a jogi szabályozók által előírtak milyen mértékben, hogyan valósulnak meg az oktatásban. A hatalmas mennyiségű tananyag miatt, amelyet a tanároknak át kell adniuk, a diákoknak pedig el kell sajátítaniuk, elkerülhetetlen, hogy bizonyos témák, anyagrészek háttérbe szoruljanak. Mivel sok esetben a történelemtanönyvekben a cigányokra/romákra vonatkozó ismeretek szigetszerűen, röviden és tömören vannak tárgyalva, előfordulhat, hogy kevesebb figyelem irányul ezekre a tananyagtartalmakra, mint szükséges lenne. Írásunk végén felvázoljuk a saját elképzeléseinket, hogyan is lehetne ezt a problémát, ha nem is megoldani, de valamelyest kezelni, hogy a gimnáziumokban tanuló diákok megfelelő ismereteket sajátíthassanak el a cigányokkal/romákkal kapcsolatban.

A 2012-es NAT-hoz tartozó kerettanterv a 12. évfolyam „A demokratikus viszonyok megteremtése és kiépítése Magyarországon” című témakörének ismeretek részében („A társadalmi egyenlőtlenségek és a mobilitás problémái. A magyarországi cigányok (romák). Nők, férfiak életmódja és társadalmi helyzete, életformák, szegények és gazdagok világa. Szegregáció, bűnbakkeresés.”) és fejlesztési követelmények kommunikáció részében is („Beszélgetés (vita) egy társadalmi, történelmi témáról. Saját vélemény megfogalmazása. (Pl. cigányság/romák integrációja.”)) foglalkozik a magyarországi cigányság helyzetével (KERETTANTERV (NAT 2012) 59-60). Az előbbi esetben a megfogalmazás, így külön kiemelve a cigányokat/romákat, olyan érzést kelt, mintha csak a cigányságot érintenék a társadalmi egyenlőtlenség, a mobilitás prob-

lémái, a szegénység és a bűnbakkeresés. A cigányság külön kiemelése ilyen szövegkörnyezetben akarva-akaratlanul is sztereotipizálásra ad lehetőséget. Az utóbbi esetben a fejlesztési követelmény példa témája összhangban van a NAT elvárásával, azonban nincs rá semmi garancia, hogy a diákok valóban meg is szerzik az ehhez a feladathoz szükséges ismereteket, nem beszélve arról, ha esetleg az órát tartó pedagógus sem kellőképpen felkészült ahhoz, hogy egy ilyen beszélgetést (vitát) moderáljon. Ha ez a helyzet áll elő, akkor az előbbi esethez hasonlóan a feladat nem segíti a cigányok/romák többségi társadalom általi elfogadását, hanem ellenkezőleg, mélyíti a sztereotípiákat.

Hasonlóan a NAT-hoz a kerettantervek esetében is pozitív változás figyelhető meg a cigányokra/romákra vonatkozó tananyagtartalmak mennyiségével kapcsolatban. A fejlesztési területekhez kapcsolódó tanulási eredmények (általános követelmények) történelmi ismeretekre vonatkozó részében ezt találjuk: „*A nevelési-oktatási szakasz végére a tanuló: ismeri a magyar cigányság történetének főbb állomásait, bemutatja jelenkori helyzetét.*” (KERETTANTERV (NAT 2020) 25-26). 11-12. évfolyamon három témakörben („*A dualizmus kora*”, „*A második világháború*”, „*A magyarság és a magyarországi nemzetiségek a 20-21. században*”) ezeken belül három témában és három altémában írja elő a kerettanterv a cigányságra vonatkozó ismeretek elsajátítását. (KERETTANTERV (NAT 2020) 27-28; 34-35; 45).

Megállapítható, hogy a korábbiakkal ellentétben sokkal nagyobb hangsúlyt fektet a történelem kerettanterv a magyarországi cigányság történetére, helyzetére. Ez mindenképpen pozitív változás az oktatásban, azonban szeretnénk felhívni a figyelmet arra, hogy mi áll annak a háttérben, hogy a többi magyarországi nemzetiséggel/etnikummal/kisebbséggel ellentétben a cigányság külön kiemelésre kerül mind a NAT-ban, mind a kerettantervben. A cigányság a többi magyarországi etnikumhoz hasonlóan évszázadok óta együtt él a magyarsággal, azonban társadalmilag, gazdaságilag nem voltak olyan jelentős befolyással az országunk történelmére, mint például a történelemórákon sokszor előkerülő szászok, németek vagy éppen egyes szláv népcsoportok. Vándorló életmódjuk; nem céhesedett, iparosodott kézművesiparuk és etnikai széttagoltságuk miatt nem alkottak egy erőteljes, vezető pozíciókat birtokló kisebbséget a történelem folyamán, így hajlamosak

vagyunk nem foglalkozni a történelmükkel. Figyelembe kell venni, hogy a jogi szabályozók által előírt tananyagmennyiség sokszor így sem teljesíthető. Napjaink társadalmi viszonyait tekintve szükséges a cigányokkal/romákkal kapcsolatos ismeretek elsajátítása, a sztereotípiák lebontása a békés együttélés megvalósítása érdekében.

Vizsgálatunk eredményei

Mennyiségi (kvantitatív) vizsgálat

A következőkben számba vesszük, hogy az általunk elemzett tankönyvek törzs-, illetve mellékszövegeiben mekkora mennyiségben fordulnak elő a cigány és a roma kifejezések. Néhány esetben a tankönyvfejlesztők alkalmazták a cigány/roma kettős megnevezést (összesen 3 alkalommal). Ezekben az esetekben, az egyszerűség kedvéért, mind a „cigány”, mind a „roma” adatsorokba beleszámítottuk.

Évfolyam	NAT 2012				NAT 2020			
	Cigány		Roma		Cigány		Roma	
	Törzsszöveg	Mellékszöveg	Törzsszöveg	Mellékszöveg	Törzsszöveg	Mellékszöveg	Törzsszöveg	Mellékszöveg
9.	2	2	0	0	2	0	0	0
10.	11	4	0	0	4	4	0	1
11.	25	9	4	2	26	10	6	0
Összesen:	38	15	4	2	32	14	6	1

1. ábra: A cigány és a roma kifejezések használata az elemzett tankönyvekben

Jól látható, hogy a „cigány” kifejezés mindkét esetben jóval gyakrabban jelenik meg az elemzett történelemtankönyvek törzs-, illetve mellékszövegeiben, mint a „roma”. A 2020-as NAT-on alapuló tankönyvekben bizonyos mondatokat, szövegrészeket kivettek vagy átfogalmaztak, ami a „cigány” szó használatának számbeli csökkenéséhez vezetett.

Megállapítható, hogy többször élnek a tankönyvfejlesztők a „roma” kifejezéssel az új kiadású tankönyvekben, azonban ez még mindig nagyon messze áll a „cigány” szó használatának gyakoriságától. A „cigány” kifejezés alkalmazható az olyan történeti korszakokban, amikor a „roma” szót még nem használták. Véleményünk szerint célszerűbb lenne a cigány/roma kettős megnevezés következetes használata a tankönyvekben, rávilágítva arra a tényre, hogy a „roma” kifejezés csak a 20. század második felétől vált széles körben elfogadottá és elterjedté, így történelmietlen lenne csak ezt a kifejezést használnunk a történelemórákon. Ha szeretnénk a sok esetben pejoratívnak és degradáló-nak ható „cigány” kifejezést ellensúlyozni, akkor a kettős megnevezés alkalmazása, annak történetével együtt, megfelelően alkalmazható a történelemórákon.

Kifejezések	Darabszám	Százalék
Cigány és ragozott alakjai	52	46%
Cigányság	22	20%
Roma és ragozott alakjai	8	7%
Cigány család, gyerek/kisgyerek	8	7%
Cigány áldozatok/cigányság áldozatai	6	5%
Cigány népesség, közösség, lakosság	6	5%
Roma népesség	5	4%
Cigány kereskedők/iparosok/iparostermékek	3	3%
Cigány zenész/zenekar	2	2%
Összesen:	112	100%

2. ábra: A cigányokkal/romákkal kapcsolatos szóösszetételek/kifejezések használatának gyakorisága az elemzett tankönyvekben

A táblázatból megállapítható, hogy a tankönyvfejlesztők sikeresen elkerülték a nemzetiség/kisebbség/etnikum kifejezések értelmezésével járó terminológiai dilemmákat. Ezek helyett az egymástól élesen nehezen elválasztható, megkülönböztethető fogalmak helyett a cigányok/romák esetében a „cigányok; cigányság; cigány családok; cigány

népesség, közösség, lakosság” kifejezésekkel éltek. A tankönyvekben mindössze 11%-ban használták a szerzők a „roma és ragozott alakjai, valamint a roma népesség” kifejezéseket. Ami a legmeglepőbb a táblázat adatsoraiban, az az, hogy szinte érthetetlen módon összesen csak 2 alkalommal kerülnek említésre a cigány zenészek és cigány zenekarok. A korábbi tankönyvekben sokkal inkább felülreprezentáltak voltak a cigány zenészek, most pedig, mintha majdnem teljesen kifejejtették volna őket (TERESTYÉNI 2005). A 19. század végén a kereső korú cigány lakosság kb. 10%-át alkották a zenészek, ami a harmadik legnagyobb foglalkozási csoportot jelentette a cigányság esetében, a napszámosok és a valamilyen iparágban dolgozók után (BINDER–PÁLOS 2016).

Minőségi (kvalitatív) tartalomelemzés

Jól lehet a tartalmi szabályozók (NAT, kerettanterv) nem várják el nagy mennyiségben a cigányokra/romákra vonatkozó ismeretek megjelenését, szerencsére a tankönyvszerzők mégis több témában, több alkalommal is írnak róluk, még ha csak csekély mennyiségben is.

A következőkben két példán keresztül megnézzük, hogy milyen pozitív vagy negatív változtatásokon estek át a 2020-as NAT-on alapuló történelemtankönyvek a 2012-es NAT-hoz igazodó tankönyvekhez képest. Dőlt betűvel idézzük az egyes tankönyvek elemzésünk alá eső címeit és bekezdéseit/szövegrészeit. A szövegek/szövegrészek eredeti tagolását (bekezdések) és a vastag betűs kiemeléseiket megtartottuk.

9. évfolyam:

Mind a 2012-es, mind a 2020-as NAT-on alapuló tankönyvben – egyetlenegy szó kivételével – ugyanaz a szöveg található meg a „*Városfejlődés a késő középkorban*” (TÖRTÉNELEM 9. TK. 2016: 209), illetve a „*Városfejlődés az időszakban*” (TÖRTÉNELEM 9. TK. 2020: 149) című alfejezet legvégén. „**A 14. század végén Havasalföld felől megkezdődött néhány cigány család bevándorlása Dél-Erdélybe. Később már Szerbia felől is érkeztek a vándorló-sátorozó életmódot élő csoportok, amelyek közül sokan néhány év után továbbvándoroltak Nyugat-Európa felé. A**

cigányság magyarországi tartós jelenlétét a 15. század közepétől hiteles források igazolják, számukat ekkor néhány ezer főre becsülik. (TÖRTÉNELEM 9. TK. 2020: 149). Rögtön szembetűnik, hogy nem kerül említésre a cigányság indiai eredete (vö. CSERTI 2023). Már BINDER Mátyás és PÁLOS Dóra (2016) is megállapították, hogy ez az idézett szövegrész semmilyen információt nem tartalmaz a cigányok/romák és a korabeli városok kapcsolatáról. Ennek ellenére az új tankönyvben semmilyen változtatást nem eszközöltek a tankönyvfejlesztők. Sajnos a szöveg a vándorló-sátorozó életmódon kívül nem sok konkrétumot tartalmaz a cigányokkal/romákkal kapcsolatban: se foglalkoztatottságuk, foglalkozásaik; se társadalmi elfogadottságuk, státuszuk, életkörülményeik stb. Erőltetett hatást kelt ez a rövid, szinte már elhanyagolható bekezdés. Pozitív változás azonban, hogy a 2012-es NAT-on alapuló tankönyvben még szereplő *„Zsigmond királynak tulajdonított oltalomlevél”* (TÖRTÉNELEM 9. TK. 2016: 210), mely feltehetően hamisítvány (NAGY 1998 hivatkozva BINDER–PÁLOS 2016) már nem szerepel a 2020-as NAT alapján készített könyvben. Ez azért is örömteli változás, mert egyáltalán nem nevezhetjük szerencsésnek, ha a tanulók a gimnáziumi történelemoktatás során először szereplő cigányok/romák kapcsán azonnal egy feltételezhető hamisítvánnyal találkoznak. Ismerve a hazai sztereotípiarendszereket, rögtön megjelenne a „hamisító”, „örökké rosszban sántikáló” cigány/roma képe az olvasó szeme előtt (BINDER–PÁLOS 2016).

11. évfolyam:

A 2016-ban kiadott tankönyv 60. oldalán található egy bekezdés a törzsszövegben, melyet a 2022-es tankönyv szerzői – sajnos – tartalmilag változatlanul átvettek és áthelyeztek a *„Cigányok/romák a dualizmus kori Magyarországon”* (TÖRTÉNELEM 11. TK. 2022: 47) című alfejezetbe. Az új tankönyv pozitívuma, hogy több alkalommal is alkalmazza a cigány/roma kettős megnevezést, a „cigány” és „roma” kifejezések szinonimaként való váltogatása mellett. Azonban jó lenne kitérni a kettő használatának sajátosságaira, jelentéseire. Fontos lenne tisztázni, hogy a 19. században még nem használták a roma kifejezést (BINDER–PÁLOS 2016).

„A magyarországi **cigányság** esetében az értelmiség hiánya miatt **nem tudtak megfogalmazódni a cigány közösség nemzetiségi törekvései** (1). A cigányok/romák a jobbágyfelszabadítás után főleg **zsellérként** éltek a falvakban (2). Kulturális helyzetüket és életvitelüket nagyban meghatározta a **tömeges szegénység** (3). A korban automatikusan a magyarsághoz sorolták őket (4), mivel az ötszáz év együttélés után többségükben kialakult a **kettős, magyar és cigány identitás** (5).” (TÖRTÉNELEM 11. TK. 2022: 47).

1. Cigány nemzetiségi törekvések a korban elsősorban nem az értelmiség hiánya, hanem a cigányság non-territoriális jellege, nyelvi és kulturális sokfélesége, a korszak asszimilációs hatásai miatt nem jelentkeztek Magyarországon. Nem sokan, de voltak a korszakban cigány származású értelmiségiek, mint a verseket író Ipolysághi Balogh Jancsi vagy a szótárkészítő Nagyidai Sztojka Ferenc (BINDER–PÁLOS 2016).
2. A mondat sejteti, de nem teszi egyértelművé, hogy a cigányok/romák egy része a jobbágyfelszabadítást megelőzően jobbágyi státuszban volt, vagyis integrálva voltak a mindenkori állam jogi és társadalmi szerkezetébe, nem voltak kívülállók.
3. Ez a mondat leegyszerűsítő és etnicizáló. A korban sem volt minden cigány/roma ember szegény, elég csak a módosabb zenész cigányokra gondolni. Minden közösség kulturális helyzetére hatással van a szociális helyzete, de nem határozza meg alapvetően. Ha a kulturális helyzet fogalma alatt a tankönyv-fejlesztők az iskolázottságot, műveltséget értik, akkor már nagyobb mértékben meghatározza, de ebben az esetben bármilyen nemzetiségű emberekre, zsellérek százezreire is igaz a megállapítás (BINDER–PÁLOS 2016).
4. Ha automatikusan a magyarsághoz sorolták volna őket, akkor nem szerepeltek volna külön a népszámlálásokban és nem szerepeltek volna cigányokról/romákról szóló sztereotip viccek és karikatúrák a korabeli sajtóban (BINDER–PÁLOS 2016).
5. Történelmietlen kijelentés, hogy már ötszáz évvel korábban, vagyis az 1360-1380-as években tartósan cigányok/romák éltek volna az országban. Érkezésük a 14. század végétől valószínűsíthető, tartós jelenlétük a 15. század közepétől bizo-

nyítható. Számos cigány/roma csoport a későbbiek során vándorolt csak be hazánkba.

Összegzés

Véleményünk szerint a tankönyvek túl kevés teret szentelnek a magyarországi cigányság történetének ahhoz, hogy a diákok árnyaltan, több nézőpontból ismerkedhessenek meg a cigányok/romák történetével, kultúrájával, társadalmi helyzetével. A róluk szóló tananyagtartalmak epizódyszerűek, töredezetek; történelmük nincs következetesen végig vezetve.

A bővítés mellett elengedhetetlen a már korábbi vizsgálatok és a mi elemzésünk által is feltárt pontatlanságok, hibák javítása. Fontos, hogy a történelemtankönyvek ne csak mennyiségileg, hanem minőségileg is fejlődjenek és érdemben foglalkozzanak a cigánysággal. A könyvekben többször jelennek meg cigányokról/romákról szóló tananyagtartalmak, mint a jogi szabályozók előírják, sajnos sok esetben ezek minősége nem megfelelő, mint ahogy azt az elemzésben láthattuk.

Célszerűbb lenne a kettős (cigány/roma) megnevezés használata a sok esetben negatív, pejoratív, degradáló „cigány” kifejezés helyett. Természetesen, ha ezt a politikailag korrekt megnevezést használjuk a történelemórán, akkor elengedhetetlen a kifejezés sajátosságainak ismertetése: az 1971-es Roma Világkongresszus óta használatos ez a megnevezés, mely Magyarországon a rendszerváltás óta eltelt évtizedekben vált szélesebb körben használttá; az órákon tárgyalt egyes történelmi korszakokban még nem ismerték és nem használták.

Ötleteink, elképzeléseink

Tanulmányunk végén szeretnénk beszámolni néhány fejleményről, módszerről, amelyek a történelemtanításban, mint új lehetőségek felbukkantak. Olyan általános módszerekről, megközelítési módokról lesz szó, melyek kifejezetten a cigányokhoz/romákhoz köthető tartalmak tanórai beemelésében is segítséget nyújthatnak.

A dramatizálás hatása

A tanítás-tanulás folyamatát megkönnyítheti a drámapedagógia egyes elemeinek a mindennapi oktatásba történő beemelése. Ezek előnye, hogy mind a frontális, mind a kooperatív módszerbe remekül beilleszthetőek, hiszen rugalmasan alakíthatóak (Eck 2015). A dramatizálás, történetkreálás és megélés útján a száraz, diákoktól távoli ismeretek és alakok közelebb hozhatóak. Ezek a módszerek általában az alternatív iskolák sajátjai (RÉTHY 2003), ám sokrétűségük miatt véleményünk szerint remekül beilleszthetőek a közoktatás kereteibe.

Talán a legegyszerűbb és legkönnyebben kivitelezhető módszer az egyéni meditáció, mikor a diákoknak gondolatban bele kellett helyezkedniük egy történelmi személyiség bőrébe és átgondolni, hogy ők mit tettek volna a helyében. Egy közismert történelmi figura esetén ragaszkodni kell a történelmi tényekhez, azonban egy kisember esetén nagyobb teret hagyhatunk a diákok fantáziájának. Ebben az esetben remekül beilleszthetőek cigányokkal/romákkal kapcsolatos témák (pl. egy vándorcigány helyzete, életmódja és mindennapjai Mária Terézia idejében).

Ettől jóval komplexebb feladatként bevihetjük tanórára egy fikatív életút megírását, vagy akár házi feladatként, szorgalmi, esetleg javítófeladatként is feladhatjuk. Ezzel a módszerrel meglepően kreatív megoldások tudnak születni, ha a diákok megfelelő háttértudással vagy kutatási képességgel, de legfőképp érdeklődéssel rendelkeznek. Például az 1945 utáni magyar történelem témaköréből merítve kiváló téma lehet egy cigánytelepen élő cigány/roma család elképzelt története, ahonnan a férfiak a fekete vonatokkal ingáznak, megélik a munkásszállók világát és igyekeznek legalább egy CS-lakáshoz jutni. Ez csoportmunkában is működhet, mikor az elképzelt család tagjait az órai csoport tagjai személyesítik meg. Az IKT eszközök bevonásával természetesen más módon is prezentálható egy ilyen feladat, mint például családi fotóalbum készítése, esetleg videós tartalmak, interjúk, riportok készítése.

A „Longue Durée” gyakorlati alkalmazása

A „Longue Durée” elmélet egy évszázaddal korábban jelent meg a francia történetírásban, pontosabban az Annales-iskolának nevezett irányzatnál. Talán a legtömörebben összefoglalni az Annales-iskola lényegét annak legnagyobb innovációjával, a nagy struktúrák vizsgálatával lehetne. Vagyis a történészek nem egy-egy konkrét, időben és térben szigorúan és viszonylag szűken körül határolt esemény részletes történetét kutatták, hanem elkezdtek nagyobb egységeket vizsgálni. (BALÁZS 2020).

Ez az új szemléletmód az emelt szintű történelem érettségi esetében jelenik meg, ugyanis az újtípusú komplex (összehasonlító és korszakokon átívelő) esszéfeladatok hasonló kompetenciákat mozgósítanak.² Tanórai gyakorlás keretében kiválóan beilleszthetőek lennének a romológiai témák a korszakokon átívelő esszék esetében, például a cigányok/romák (magyarországi) története egy remekül feldolgozható téma különböző forrásokon keresztül. A diákok több ponton is találkoznak a cigányokkal/romákkal a történelmi tanulmányaik során, ám ezen különálló, szigetszerűen megtanult információk összefűzése már komoly szellemi munkát igényel. Így tehát tökéletes gyakorló feladat lehetne akár fakultáción vagy más érettségire felkészítő foglalkozáson is egy ilyen jellegű komplex esszé megírása a tanulókkal.

Fennmaradó kérdések

Tanulmányunk sajnos szükségszerűen hiányos marad, hiszen a készítés pillanatában még nem voltak elérhetőek a 2020-as NAT szerint készülő 12. évfolyamos tankönyvek Szintén a nyomdai előkészítés fázisában tart a teljesen új állampolgári ismeretek tantárgy tankönyve is, amely tulajdonképpen a történelemből került leválasztásra.³ A ki-

² Ld.: Történelem. Részletes érettségi vizsgakövetelmények 2022. (https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/erettsegi/vizsgakovetelmenyek2024/tortenelem_2024_e.pdf) [2023.05.12.]

³ Ld.: Tantervi és módszertani útmutató füzetek: Történelem 2020. Útmutató az állampolgári ismeretek tantárgy tanításához a 2020-ban kiadott Nemzeti alaptanterv és kerettantervek alapján.

adott útmutató füzet alapján a kisebbségek és azon belül is a cigányok/romák helyzete több témakörhöz is illene (család; családi szocializáció; szabadság és felelősség; a magyar állam alapvető intézményei; az állam gazdasági szerepvállalása). A történelem tantárgyból kimaradó, aktuális és sok esetben nehéz kérdések is teret nyerhetnének, mint például a kettős identitás jelensége. A kimaradt könyvek és az új tantárgy elemzése mindenképp egy következő tanulmány témája marad.

IRODALOM

- BALÁZS Ádám (2020): Hogyan olvassunk történelmet? *Élet és Irodalom* 64. évfolyam, 28. szám. (<https://www.es.hu/cikk/2020-07-10/balazs-adam/hogyan-olvassunk-tortenelmet-.html>) [2023.05.12.]
- BINDER Mátyás–PÁLOS Dóra (2016): *Romák a kerettantervekben és a kísérleti tankönyvekben* (<https://adoc.pub/romak-a-kerettantervekben-es-a-kiserleti-tanknyvekben-tanulm.html>) [2022.11.02.]
- CSERTI CSAPÓ Tibor (2023): A hazai cigányság területi-társadalmi megjelenítése a tankönyvekben. A tankönyvszerző dilemmái. *Educatio* 32. évfolyam, 2. szám. 304–317. (<https://doi.org/10.1556/2063.32.2023.2.9>)
- ECK Júlia (2015): A dráma helye a közoktatásban és tanárképzésben – NAT, kerettantervek, OKTV, ODTV, dráma érettségi vizsga. In: *A drámaoktatás helyzete a köznevelésben és a színházi nevelés a köznevelés eredményességéért*. OFI, Budapest. 3-26.
- RÉTHY Endréné (2003): Oktatáseméleti irányzatok. In: Falus Iván (szerk.): *Didaktika. Elméleti alapok a tanítás tanuláshoz*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 1-22.
- TERESTYÉNI Tamás (2005): Középiszkolai tankönyvek etnikai tartalmai. In: Neményi Mária–Szalai Júlia (szerk.): *Kisebbségek kisebbsége. A magyarországi cigányok emberi és politikai jogai*. Új Mandátum, Budapest. 283-315.

FORRÁSOK

- KERETTANTERV (NAT 2012) – 51/2012. (XII. 21.) EMMI rendelet 3. melléklet: *Kerettanterv a gimnáziumok 9–12. évfolyama számára*.
- KERETTANTERV (NAT 2020) – 5/2020. (I. 31.) Korm. rendelete a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 110/2012.

(VI. 4.) *Korm. rendelet módosításáról megnevezésű jogszabály alapján készült. Kerettanterv a gimnáziumok 9–12. évfolyam számára Történelem 9–12. tantárgy előírásainak.*

NAT, 2012 – 110/2012. (VI. 4.) *Korm. rendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról.* (<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?-docid=a1200110.kor>) [2022. 11. 04.]

NAT, 2020 – 5/2020. (I. 31.) *Korm. rendelete a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet módosításáról.*

TANKÖNYVLISTA

2012-es NAT-hoz tartozóak:

Történelem 9. TK. (Tananyagfejlesztők: Borhegyi Péter, Németh György). OFI, 2016.

Történelem 10. TK. (Tananyagfejlesztő: Borhegyi Péter). Eszterházy Károly Egyetem (OFI), 2016.

Történelem 11. TK. (Tananyagfejlesztők: Borhegyi Péter, Paksa Rudolf). Eszterházy Károly Egyetem, 2017.

2020-as NAT-hoz tartozóak:

Történelem 9. TK. (Tananyagfejlesztők: Borhegyi Péter, Szabados György). Oktatási Hivatal, 2020.

Történelem 10. TK. (Tananyagfejlesztők: Borhegyi Péter, Nánay Mihály). Oktatási Hivatal, 2021.

Történelem 11. TK. (Tananyagfejlesztők: Borhegyi Péter, Nánay Mihály). Oktatási Hivatal, 2022.

Rosenberg Mátyás

ŘOMANE ALAVARA ANDO UNGRO KATHAR 1797 ŽI KAJ 2023¹

Ande muřo iskiripe 40 řomane alavarenca² kerav analiza, save ando Ungro dine avri. Kodolenge kethanutne butja, vel konceptualni, vel praktikalni diferenciji řodav thaj kodo dičol, ke le alavara ande štare periodonde šaj šuvenpe. Ando angluno periodo (1797–1935) le anglune dunavimata si, ande soste deklinalime formi si somnosarde, la ortografijake reguli naj konzistenti, le informatorengo numero limitimej, thaj či žanelpe but pala la butjako proceso. Ando maj profesionalno periodo (1967–1984) vi žangle manuša linepe te keren butji andej řomani leksikologija, le iskiritora pale cirden karing le modernone alavarengi iskirimaske thaj ortografijake reguli. Ando preškriptivno periodo (1984–1998) o deškriptivno dikhipe paruvelpa la preškripcijasa, thaj neologizmonca zumaven maj paše t'anen e řomani karing la Europake kaver šiba, de e řomani šib ande kado periodo kerdjol la politikako instrumento. Ando akanutno periodo (kathar le 2000-ci berša) maj dur barol le internacionalizmongo butipe, de v'andre aven le sanskritickona thaj hindickona rikitake alava, thaj le pala nivelu sa maj važni problemi zerin opre. Ande muři analiza andre sikavav le řomane alavarengi historija, la ortografijake pušimata, unji fundutne konceptualni problemi thaj kodi diferencija, so si maškar le alavarenge anava thaj kodole alavengo numero, sode si ande lende.

Kijake alava: řomani šib, alavara, lingvistika, leksikologija

¹ E žanimaski butji andel K 129378 numerosko projekto, le Ungrikone Themesko Nacionalno Rodimaski, Bararimaski thaj Inovacijaki Oficijake žutimasa si kerdi. Muře iskirimasa serosarav po Táló Endre, pe muřo mentori.

² Pej řomani šib but dialektalni variantura pinžarenpe po “alavari”: *slovári, slovařo, rečniko, dikcionari, sotari, lavengiro lil, lavengiri lilvari, lavesko lin, avazari, alavni kenjva, alavengeri kenva, lavustik, rakerpaskero lil* thaj kade maj dur. Ande muřo iskiripe o “alavari” terminuši hasnij, ke ando Ungro kado alav si o maj pinžardo.

1 Anglune alava

Vi maj konzervativnona estimacijasa maj but sar 3.5 miliova žene vorbin e řomani řib andej Europa, kodole manuř pale, kon pe la lumake kaver thana beřen, maj but sar dopař miliovo řaj aven (MATRAS 2002). Lengo řačo numero maj učo řaj avel, ke le řomane kethanimata, sar kaver řibake minoriteta, v'andel řibarimaske řanimaske butja bidikhimaske ařen; vi kade e řomani si e dujto maj bari minoriteticko řib ande la Europaki Unija palaj katalanicko řib. Majna ande sako them vorbin e řomani andej Europa, de akanak numa ande la Kosovaki Republika si oficijalno řib thaj ande la Nordutnona Macedonijako řuto Orizari (*Шымо Опузару*, andel thanutne manuřengi vorba *Шутка řutka*), savo jekh si mařkar kodole deř forura, anda soste ařel Skopija, le Nordutnona Macedonijaki Republikako baro foro.

E řomani naj teritorialno řib, nařtig phandasla ka'kh geograficka vadj politicka definime than (SZALAI 2015). La řomana řibake kethanimata andej řpecialno situacija si pala la sociolingvistikaki perřpektiva, ke von ři řanen te na hasnin le krujalimaske komunitetonge řiba, anda kadi le řomane vorbimaske kethanimata butivar duj, de unjivar vi trin, vadj maj bute řibangej le. Andej Slovakiya maj but sar 90% vorbin khere maj but sar jekh řib (GAŽOVIČOVÁ 2015). E řomani anglunes ande primarickona řibaki socializacijake areni řaj sitjon le řom, apal, mařkar le njamura thaj maj butivar andel vorbimaski komunikacija, ke ande kodole areni, kaj soste le majoritetoske řiba dičon (i.e. ando sitjaripe, politika, medija, řanimata thaj kade maj dur) le řomane vorbitoren nas řajipe te hasnin pengi řib, thaj anda kadi la profesionalnona řibake řegistera maj na řek řeřa ři arakhadjile. Le zumavimata te kerenle, kodole řeřa si thaj rudimentarnij le. RIZOVA et al. (2020) kodi phenen, ke sitjaripe, boldipe, publikacija, diplomatikaki komunikacija, bikinkeripe thaj řurnalizmo feri atunči řaj aven, te si iskirime řib.

But varietatura si la řomana řiba v'adjes thaj le řibara la řibake varietatura pala kaverfelika aspektuřa řute ande gruponde. Le kategorizaciji kaverfelika elaboracijasa, precizitetosa thaj metodologijasa kerde thaj kodolenge kritiki trade karing sa maj but solucija, kade le maj friřni rodinata andej řib kadala 12 grupura inkren rigate jekhavrehtar: sudutno balkanoski, nordutno balkanoski, apeninengi, slovenicko, sudutno

centralno, nordutno centralno, transilvanijaki, vlaxicko, ukrajinicko, nordutno orienticko, nordutno okcidenticko thaj iberijaki řomani. Sakone řomane dialektos si kethanutni řtrukturalno sumbura, de le mařkardialektalno variacija bari řaj avel, mařkar jekh-jekha řibako varietato le vorbitori butivar nařtig hatjaren jekhavres. E řomani komplekso paterno sikavel mařkar le dialektura, anglunes le řibarimaski variacijako palal geografijako thaj e migracijako kerde subetnickona dimenzijako afekto (ELŐÍK–BENŐSEK 2020: 418). E mutualno hatjaripe maj dur komplikalil kodi, ke sako registeri, so nařtig barardjol, le vorbitori majna sagda pel minoritetonge řiba hasnin. Ritkavo si, kana le majoritetonge řibange profesionalnone repertoareske elementura hasnin andej řomani duma. Kadi řtrategija multiplikalil la variacijako butipe ande sako than thaj ande sako varietato, apal, biakaratosko thaj automaticka ulavel le vorbitoren jekhavrestar.

Njeve thaj njeve soluciji arakhadjile te sastjaren le kaverfelika registerengi thaj kodolengi leksikalno absenca, save řaj hasninpe vi paralelneones jekhavresa. O angluno trendo si kodo, kana le vorbimaske kethanimata perdal len vorbi anda penge dujtones hasnime řiba: ando Vlaxo le vlaxicka, andej Bulgarija le bulgaricka, ando Ungro le ungrika vorbi thaj kade maj dur. Le vorbitora autonomicka hasnin kadi řtrategija. O dujto trendo kodo, kana le vorbitora perdal line vorbi hasnin anda la Europake řiba thaj internacionalizmura hasnin t'ařel maj buxlones hatjardo kodola řibako varietato thaj le varietatongo numero te na vazdelpe. Kado ritkavo si v'andel mařkardialektalno komunikacija, maj feder tela la řangla řibako formazipe kerenles. E trito tendencija la Indijake rikiti řol ando fokusi, kana hindicka thaj sanskriticka vorbi lel unřule – vadj pala soste kodo gindin, ke Indijakej le – thaj kodolencia zumavel te sastjarel kodi leksikalno absenca te na kerdjol e řomani jekh internacionalizmonca pherdi esperantovicko. E řtarto tendencija, save maj na „bidikhimaski”, la řomana řibake vorbitorengi autonomicka řtrategiji mukhel te kerelpe kade, ke ři kamel te interferil la řibake hasmimaske areni; maj feder kamel te mukhella le patjivala, anglunes ande familija, mařkar njamuřa kerdja komunikacijake primarickone inřtrumentoske, v'atunři lokhes te xasajvel e řomani řib po agor. Kadala trendura v'andel alavara řaj sikavenpe thaj laře zvorura řaj aven te dikhas le kaverfelicka řtrategiji.

2 Le řomane alavarenge periodura

Ži akanak le řomane alavarengi maj bari bibliografija ando HUSIĆ (2019) šaj ginavelpe, so 21 alavara pinžarel anda Ungriko Them. Anda jekh iskirisarel, ke maškar kodola alavara 4 beašicka (balajarenge) alavara si le, thaj feri pala kodo del vorba „palal beašicka alavara te žanen kongodi, ke butivar došales hamisaren le balajaren le řomana šibake komunitetona, de von vlašicka vorbin, na řomanes”. Maj feder te dikhas le somnosarde řomane alavara, dičol, ke o trine šibango anglicko-francicko-řomano alavari kathar o LUSH (2017) bikauzako si iskirime maškar le Ungrikone Themeske alavara, apal, pala HUSIĆ (2019) intregones 16 alavara pinžarasas anda Ungro.

E situacija, pala amaro akanutno žanipe, butesa maj baxtalij, ke 32 Ungrikone Themeske řomane dialektonge alavara pinžaras, thaj v'ekh alavari, so e internacionalno, „kethanutni” řomani šib reprezentalil. Avral kadala si jekh elektronicko alavari, ande soste 3 dialektura si reprezentalime maškar le Ungrikone Themeske řomane dialektura, thaj inke 6 kasave gramatiki pinžaras, saven bare alavarikane kotora si. Apal, intregones 40 Ungrikone Themeske řomane alavara pinžaras. Pala muři analiza pala lengo publikimaski vrama ande gruponde šutemle. Kadala ginadja thaj iskirimata vi pala kaver aspektura šaj gruposarenpe, pala mande kerdi štarengi kategorizacija či lel sama pel tranzicija; muřo gruposaripe, apal, naj ekskluzivno thaj musaj avla maj bare prezicitetosa pale te lašarelp, de butesa žutil te hatjarenpe le atitudosko paruvipe karing e řomani šib thaj karing e řomane alavara (ROSENBERG 2023a).

2.1 Le řomane alavarenge angluno periodo (1797–1935)

O maj dulmutano manuskripto andal řomane alavara, savo le Ungrikone Themeska kodola vramatar ašlas pe amende, krujal o 1790-to berš kerdjilas, unji zvorura po 1797-98-to berš (BARI 2013), kaver zvorura pel 1780-to beršengo angluno dopaš (LANDAUER 2016: 34) šon lesko arakhadjipe. O Szathmáry Pap Mihály (1737-1812) reformatickona teologijako profesori anda Kluži [Koložsvár] manglas le Farkas Mihályes, kon ando kolegiumo ži ko *philosophica classis* res-

las andel 1770-tone beršengo agor thaj e řomani leska daki řib sas. Le manuskriptoske intrego cimo sas: *Vocabularium Zingarico-Latinum et Hungaricum quod fieri fecit curiositatis caussa Miĉael Pap Szathmári per Michaelem Farkas, alias Vistai natum Zingarum. Collegii nostri per aliquot annos civem togatum* [Řomano-latinicko thaj ungriko alavari, so anda intereso kerdas o Szathmáry Pap Mihály, o Farkas Mihály – alias Vistai – řomane řomesa, kon unji berš sas amare kolegiumoske togatuřicko sitjardo]. Intregones 43 iskirime riga si anda kodo centralno řomano dialekto, savo atunĉi vorbinas andej Transilvanija. O maj interesno si kodo, ke feri le informatoreski introřpekĉija řaj ginavelpe. O BARI (2013) zumavipe te del avri le vorbengi lista, de lesko iskiripe kasave but ginavimaske thaj iskirimaske dořa inkrel, hodj karing ĉisoske řanimaske butja nařtig hasnilpe.

Ando 1804-to berš jekh Budapeřtako njevipe, o *Patriotisches Wochenblatt für Ungern* das vorba palal Csiba Bonifáĉ gvardianesko alavari, de o József řeruno hercego kodi iskirindas and'ekh lil, ke ĉi dineles avri po agor (HABSBURG-LOTARINGIAI 1888: 299, VON SCHWARTNER 1809: 156, LANDAUER 2016: 40). Oficijalnones ĉi dine avri ĉi kodo, de intregones řaj reselpe le Szmodics János plebanořesko řomano alavari kusa leski gramatika kethanes (SZMODICS 1826-27a, 1826-27b), save anda 1826-to berš ařlas pej luma thaj intregones deř, ando centralno řomano dialekto iskirime irki inkrel: gramatika, vorbisarimata thaj řomano-ungriko, ungriko-řomano alavari. Kodolesko jekh nasulipe pale kodoj – sar v'o VEKERDI (2000: 2) iskiril – ke kathar o Puchmayereski, ĉexickone řanareski gramatika, so publikime ando 1821-to berř, but dati las perdal bikomentesko, kade pale feri pala but konsideracija řaj řanelpe, savi data reprezentalil kodola vramako centralno dialekto, so andej Zala vorbinas – thaj savi niĉi.

Inke maj but alavara řaj řonpe ande kadi vrama (BALOGH 1876; WLISLOCKI 1884; GYÓRFFY 1885/2011; SZTOJKA 1886; HORVÁTH 191?; SZTANYKOWSZKY 1920-30; CSENKI 1934-35), avral kadala, duj kasave gramatiki si pinřarde, ande soste si vorbengi liřta save řaj hasninpe karing e analiza (HABSBURG 1888/2015; MIKLOSIĉ 1872). Pala zurales heterogeni materialura si vorba, de kadale metodologiake karakteristiki si le alavaren: (1) le vorbi na, vadj na sagda si andel karakterongo řindo; (2) le kernava 1Sg, vadj ando 3Sg si le, ando *præsens* vadj ando

perfectum; (3) hamisajven le pašnavenge jekhimaske thaj butimaske formi, sar so hamisajven lenge muřšikane le žuvljikane formanca; (4) hamisajven le kolokaciji le čače lemmanca; (5) le lemmangi intregona deklinacijaki paradigma dičol, i.e. le kernavengi akanutni thaj načili vrama, le šernavenge dženitivno thaj prepozicijako kazura; (6) lenga ortografijake krisa naj konzistentno (palal alavarengo kerdjimasko kondiciji thaj palaj akanutni situacija maj but špecifikumonca dikh BARI 2013: 34–38). Lengi maj važno karakteristika si kodi, ke deškriptivno intencijasa iskirindele, o dialektalno konteksto naj opako thaj naj unitarno, le informatorengo numero čeřaj, butivar reprezentalin feri jekhe informatoresko idiolektu.

Kaversar foglalkozinde le alavenge iskiritora le ungricizmonca, ke ande unji alavara but perdal line vorbi si andaj ungriko řib, i.e. «*éléfántosz*»³ 'elefanto' (VISTAI FARKAS 1797-98/2013: 131), «*oltárosz*» 'oltari' (125), «*ajandikosz*» 'podarka' (146), *«*roká*» 'vulpa' (149), «*tulajdonitinav*» 'tulajdonitij' (147), *«*ellenségó*» 'duřmano' (HORVÁTH 191?/2013: 212), *«*lepényo*» 'lepenji' (214), *«*mágnásój*» 'magnaři' (215), «*országó*» 'them' (216), «*sepróvo*» 'řilava' (217), «*tilalmo*» 'nařtipe' (218), «*petróleomo*» 'petroleumo' (SZTANYKOWSZKY 1920-30/2013: 234), «*nótárusi*» 'notari' (232), *«*katholikushickoj*» 'katolika-no' (232) *«*rafinátoj*» 'xalo, rafinalto' (239), andal kavera alavara golo avri muklele, i.e. SZMODISS (1826-27a, 1826-27b).

Ande kopčimaste le alavarenca butfelika kritiki si publikime. E VÁGH (1983: 338–339) kodo iskiril, ke "či žutil direktno la řibako sitjipe, ba ekstenzivno tabelanca ivande dati del karing jekh potencialno analiza ando avindipe. La gramatikako perdal dikhipe v'ekh laikuřneske evidencija del, če barvalo thaj komplekso si la kernavengi deklinacija andej řomani řib. [...] Akarkon, kon milnones kamel te analizalil le Ungrikone Themeske řomengi historija, nařtig mukhel avri kadi butji. O József řeruno hercego thaj v'o Ponori Thewrewk bares but dati kide kethane. Hajkam avla maj řanari, kon kadi intrego butji anda marksisticko perřpektiva butjarela opre." Vorta jakhenca kadalesa o TÁLOS (2007: 24–25) butesa maj kriticko pozicija lel opre: „O József

³ Mařkar le «...» somnura iskirij kodole formi, so anda alavara si le pala lengi ortografija.

šeruno hercego, kas maj feder trubulas le Habsburgoske te phenelpe, hajkam či na či žanglas pala kodo but xurde partikularitetura, so potencialnones o Ponori Thewrewk (thaj o Sztojka) »phirade« kethane ande lesko anav. Andej kenjva si unji bidošale dati, de čatunči naštig vorbinas pala čači, šibarimaski butji. O volumo feri kodolenge mol variso, kon erdeklinpe karing le kuriozitetura. Šaj das vorba pala kodo, ke pinžarel le atematicka, ženos somnosarde, muršikanengo -Ø- somno, pala soste o HUTTERER–MÉSZÁROS (1967) či del vorba.”

Musaj si avri te phenas vi kodo, ke na sako alavari si meg. O Csenki 14 beršengo sas, kana laspe kethane te iskirisarel le mašarikone dialektoske alava ando Ladanji [Püspökladány] peske phralesa kethanes. Apoj anda kaver gavende opre line materialosa buxljardas peske alavenge dunavimata (VEKERDI 2000: 17). Maškar kodola butja, so pala Csenki Sándor ašile palpale, sas inke jekh baro řomano-ungriko alavari, ande soste kodole vorbi kide kethane, so ando Ladanji [Püspökladány], andej Pajiba [Hosszúpályi] thaj kaverthane vorbin. Pala Karacs Ferenc Muzeumosko brigižipe aba naj meg, xasajlas, čordeles (BARI 2013: 243). Ande BARI (2013) avri das kodole vorbi, so ande la Pajibako řomano pero iskirinde opre, de unji alava anda Pallas Leksikoneski aneksa line perdal. Naštig bistras či kodola žanarkinjako, la Fehér Ildikóvako komento, kon opre butjardas le Csenki phralenge butja, ke andal Csenki Sándoreske irki but riga avri šinde bričoske pengevasa, apal, v’anda kodola hijanjzil varisode, so ašile.

Si te phenas, ke vi maškar le Kazinczy Ferenceske, le ungrikona šibako thaj ungrikona literaturako bare manušeske manuskriptura ašilas jekh dunavipe 86 vorbenca, so krujal e Sephalma [Széphalom] kidas kethane, de kado varietato na anda kodo dialekto avile, so ando Ungro vorbinenas, maj feder kathar le servika řom andaj Slovakija. Kado varietato ando akanutni Ungriko Them či avilas angle (VEKERDI 2000: 17).

2.2 Le řomane alavarengo maj profesionalno periodo (1967–1984)

Le Csenki phralenge šibarimaske butja jekh njevone peridosko anglu-
ne somnoske šaj avel, ke lengi profesija maj bari šaj avilino pel šibari-

masko than, o Csenki Sándor te na merel sar sovjekticko marimasko prizoneri ando 1945. Tranda thaj duj beršenca pala lengo alavari, ando 1967-to berš dine avri le anglune kasave tele iskirimaski gramatika, so jekh čači, deškriptivno alaniza jekh konkretnone řomane dialektoske ando Ungriko Them (HUTTERER–MÉSZÁROS 1967). Pala anglune alava o iskiripe le Mészáros Györgyeski grammatikako zumavipe si, so o Hutterer Miklós formalindas sistematickona grammatikake. Či iskirinde pala sintakso, pala kadi tema jekh kaver monografija kerdijlas (dikh VEKERDI–MÉSZÁROS 1974). Bikodolesko te kerav maj precizno alaniza, važno te las sama pe kodo, ke la grammatika but doš si thaj maškar le dati na feri lovaricka, thaj na feri vlxicka řomane elementura šaj rakhenpe. O iskiripe kusa kodole but doš ži adjes fundutnona referencijako zvoro si, apal, butivar si laše informacijange thaj tevedešonge primaricko zvoro andel kaverženendar kerde žanimaske butja. Jekh kaver butji (MÉSZÁROS 1980) pel sintenge dialektura koncentralil, fontoša informaciji del, ba ungrikona fundoske transkripcijasa iskirindas, thaj e ungriko ortografija naj dosta karing le sintenge špecifika redukalime vokalonge thaj diftongongi reprezentacija, thaj v'o stresosko somnosaripe intregones hijanjzil andaj volumo.

La řomana šibaki važno thaj kontroverzo figura sas ande kado periodo o VEKERDI József, kon but fontoša butja muklas palal, maškar lende si o angluno centralnona řomanaki deškriptivno gramatika (1981), jekh butdialektalno alavari (1983), thaj jekh vendickone (keseriši) dialektosko deškripcija (1984). Le Vekerdiske žanimasko butjaripe butivar etnickona thaj gramatikaki prekonceptijasa si pherdo, anda soste leske butja na unjivar maj palpale ašen ande la řomologijako diskurzo, maj feder maškar le řomane iskitora, kon sikle si le avri te mukhen leske iskirimata. Si te phenelpe vi kodo, ke lesko multidialektalno alavari jive si fundutno butji, le volumos šematicko thaj bisistematicka iskirime gramatikake thaj etimologijake informaciji si. Pala TÁLOS (2007: 66) šaj žanelpe kodo, ke o Vekerdi na le řomane dialektongo kethanutne karakteristiki, maj feder lenge diferenciji kamlas sikavel maj bares sar si le. "Sama te las vi kodo, ke ando Ungro štar maj bare dialektonge grupongo – njamcicko řomano, ungriko řomano, vendicko řomano thaj kaverfelo vlxicko řomano – maladjimasko than si, le diferenciji čačes dikhadjon. De leska metodologijako kado aspek-

to umbrarel kodo fakto, ke le njamcicka thaj vendicka řom maj feder izolalime cine dialektura reprezentalin, le řomenge (te naj ungriko vadj vlaxico si lenga đaki řib) 99% varisavo vlaxicko řomano dialekto hasnin”. V’atunči v’o Tálos pinžarel, ke le Vekerdiske etimologijake referenciji butivar naj precizni thaj doř inkren, leski butji informativno, lingvistikaki butji, savesko than nařtig tordjarel kasave vorbenge liři, so le laikuřone ginavarenege si iskirime (i.e. CHOLI DARÓCZI–FEYÉR 1984, ROSTÁS-FARKAS–KARSAI 1991). Kade o VEKERDI (1983) alavari thaj kodolesko maj paluno avri dipe (2000) jokharsa si hasnořo thaj xolji kerdo zvoro pala kavere řanimaske butja.

Le maj dulmutane dunavimata paruvnepe le anglune alavarenege maj kompletime verziji, thaj vel zurales ceřa disponibilni korpusa linepe te butjaren opre. Ando maj profesionalno periodo kodolestar si kaver kathar o angluno, ke vi profesionalni manuřa linepe te keren butji andej řomani leksikologija. Kadale atributura si le alavaren: (1) le vorbi andel karakterongo řindo si le iskirime; (2) le kernavengi forma ando *præsens* si le; (3) le pařnavengi e muřřikani forma si dini sakanak; (4) kolokacija naj andre (ekcepcijasa VEKERDI 1983); (5) le vorbengi deklinacijaki paradigma te si somnosardi, atunči ande’kh gramatikako kotor si iskirime; (6) lenga ortografijake krisa konzistentij le. řaj phenelpe, ke maj feder řan karing le alavarenege iskirimaske generalni reguli.

Nařtig phenelpe, ke le maj profesionalno perodo pesa andino kodole dulmutane dunavimatongi substitucija, pe soste akanak sar kuriozitetu řaj vorbinas, kodole butjanca, so perfektnej anda sakone aspektoste thaj řanimaske manuřa kerdele kvalifikacijasa thaj lařa kompetencijasa. Ćisar ĉi kamos kasavo kipo te farboj, sar t’avilino mařkar 1967 thaj 2000 le řomana alavarengi, vadj le intregone řomane řibarimaski somnakuni vrama. Ć’avla ĉaĉo te das kodi sugestija, ke kadala vramako periodo kade trubulas te sikavelpe andre sar varisosko řomana řibako *Belle Époque*, maj feder kodo řaj lelpe sama, ke le maj dulmutane amatorikane dunavimatongo than le maj sistematickone řanimaski butji thaj le datengo dunavipe ařilas. Le datengo maj baro kotor, kodole dořenca kethanes, so si ande lende, maj fundome diĉon, thaj telal datengo proceso thaj tela publikipe butjarenas vi profesionalni manuřa, kade o nivelo ĉaĉikanes maj uĉo kerdjilas. Le maj fon-

toša butja ande kadi vrama kerdijle thaj v'akanak pe kadala šaj samitij. Anda kadi tendencija avri vazdjol o NÁDAY (1983), so vi kodolesko 77 rigengo inkripe, dikhindos vi kodoleska realizacijako nivelo o maj slaboj maškar le 40 alavara thaj „drabarel” le avinde perodonge problemi.

2.3 Le řomane alavarengo preškriptivno periodo (1984–1998)

Te dikhas le alavara kathar le 1984-to berš, šaj gindis, ke variso kaver kerdjol, thaj le alavara sa maj feder linepe te cirden jekhavresa. Mišto te hatjarelpel kadi fenomena, dikhas so iskiril o TÁLOS (2007: 15–16) palal CHOLI DARÓCZI–FEYÉR (1984) alavarengo arakhadjipe:

La kenjvořaki historija pherdi si avanturasa. Anglunes o Szegő László filtrimel avri iskirindas pel ceduli le HUTTERER–MÉSZÁROS grammatikako alavari (1967: 68-99), so avri buxljardas peske dunavimatonca – pala soste ame či žanas but, de erkekešonenge šaj gindinasle. Kado fundutno materialo jekh *Einwort-Wörterbuch* sas, bipeldake mondatongo (o originalo kodo sas). Řucime le iskiripe pel ceduli, perdal das e intrego butji le Feyér Leventeske, kon paša peste linos peske vortakos sar iskirimasko partneri ando 1984-to berš cino alavari kerdas anda lende. O partneri, o Choli Daróczy József, maj dur passolindas o manuskripto – šajke bikindasles le Rostás-Farkas Györgyeske thaj le Karsai Ervineske, kon maj palal le alavarořeske čače iskitorenge deklaralindepe. Le duj alavara pe udjankodole rikiti žal palpale – sar avri phendas o Feyér Levente –, kado anda kodo dičol, ke o šavo alav avri muklaspe tela gepeleši⁴ (thaj telal cedulango lapozaši) thaj anda kado hijanjzil udjankadi vorba v'anda lengo klono (klonura). E ginadji andel Szegőveski normalizalime ortografija⁵ del le řomane vorbi, apal, či somnosarel čel vokalongo lungipe, čel vor-

⁴ Ando DARÓCZI–FEYÉR (1984: 49) somnosardoj o šavo alav.

⁵ O Tálos mišto phenel, ke čel vokalongo lungipe, čel vorbengo stresno naj somnosarde ando DARÓCZI–FEYÉR (1984), de o alavari na palal Szegőveski ortografija žal, kaj so {chx, dzh, y} grafemi si le /tʃʰ, dʒ, j/ glasongi iskirindi reprezentacija.

bengo stresu. Tela muři lektorikani butji dem unji reguli karing kadala te načaras kadi absenca thaj o alavari t'avel hasnimasko varisar. Naštig hasnilpe či paša prakticki, či paša žanimaski (šibarimaski) butja, sar so šibarimasko zvoro v'akanak maj hasnošo o VEKERDI (1983), so kasavo nasuli, ke anda kodoleske xoxamne dati maj but sar 54 rigengi žanimaski hertija birindem t'iskirij (dikh TÁLOS 1999).

Maškar le alavarengo materialura linepe te dičon unji dialektizmura, i.e. «*abav*» ~ «*bijav*» (CHOLI DARÓCZI–FEYÉR 1984: 11, 15 < T 11920 *vivāham*), «*azhutil*» ~ «*zhutil*» (1984: 13, 57 < vl. *ajutá* < lat. *adjutare*). Le ungricizmura sa maj feder kerdjon telal reprezentalime, apal, naj andre iskirime kasave fundutne vorbi, sar *usil* (< ung. *úszik*), *fontošo* (< ung. *fontos*), *hasnošo* (< ung. *hasznos*), *šajto* (< ung. *sajt*), *zavaril* (< ung. *zavar*) thaj kade maj dur, de či kaver perdal line vorbi či rakhas pe lende kasave denotacijasa, saven naj ungriko rikita.

E deškriptivno dikhipe paruvpe la preškripcijasa, le alavara neologizmonca zumaven maj paše t'anen karing la Europake kaver šiba, kade linepe opre te zerin vel internacionalizmura, te n'avel e řomani šib limitime. O NÁDASDY (2006) kade definialil la šibako limitura, ke “naj formalime alavengi baza la opruna kulturake thanen, palal zakonoske, žanimaske, texnikake pušimata naštig vorbilpe, hajkam naj iskirime kultura”. Le alavara kado kamen te parujen perdal line maškarthemutne alavenca, i.e. «*diploma*» (ROSTÁS-FARKAS–KARSAI 1991: 157), «*adreso*» (15), «*instrumento*» (53), «*klasso*» (61), «*literatura*» (70), «*vizitacija*» (123), «*zhurnalo*» (128), «*oficialno*» (83). Ando maj paluno alavari le editora le Δ somnosa somnosarde kadal. Udjankadalesa somnosarimasa si alava andal kaver, maj feder Vlixickone Themeske řomane dialektura, i.e. «*beato*» (23) (< vl. *băiát*), «*pishkeri*» (88) (< vl. *peščír*), «*polorija*» (90) (< vl. *pălărie*), «*chernyila*» (32) (< vl. *cerne-álă*), «*levarka*» (70) (< tel. njam. *Levark*), de v'anda kaver, unjivar anda centralno (řomungro) řomani, i.e. «*sviri*» (108) (< gr. *σφυρί sfyri*), vadj anda iskirime zvorura ginade alavenca zumaven te buxljaren le alavengi rezerva, i.e. «*karavdi*» (58) (< gr. *καραβίδα karavída* cf. MIKLOSICH 1872; VEKERDI 2000: 83), «*skafidi*» 'aształ' (ROSTÁS-FARKAS–KARSAI

1991: 105) (< gr. *σκαφίδι skafídi* 'cino balaji' cf. BORETZKY–IGLA 1994: 261, 337). E «*karavdi*» lemma vi kodo sikavel, ke kodole lemmi, so o † somnosa si somnosarde ando VEKERDI (2000) alavari, bisomnoske line perdal thaj či somnosarde, ke e lemma naj, vadj unjivar si ande sakone djesesko hasnalato.

Ande kadi vrama zerin opre anglunes kasave leksemi, save indicka unžulipe si le, i.e. *«rang» 'szín' (ROSTÁS-FARKAS-KARSAI 1991: 98) (< hin. रंग *raṅg* < san. रङ्ग *raṅga*), *«kudalo» 'ásó' (65) (< hin. कुदाल *kudāl* < šau. pra. 𑖑𑖒𑖛𑖜𑖞 *kuddāla* < san. कुदाल *kuddāla*, cf. T 3286). Na feri ando Ungro žan perdal hindicka alava andel řomane alavara, inke v'ando HÜBSCHMANNOVÁ et al. (1991) unjivar šaj rakhenpe, i.e. *«bindi» 'tečka' (80) (< hin. बिंदु *bindu* < san. बिन्दु *bindu*). Bute alavenca si varisosko gindo, i.e. *«pervata» 'kelet' (ROSTÁS-FARKAS-KARSAI 1991: 87) (< hin./san. पूर्वोत्तर *pūrvottar*, *pūrvottara* < cf. hin. पूर्व *pūrv* 'oriento' + उत्तर *uttar* 'nordo'), *«paraj» 'ajándék' (85) (cf. hin. प्रदेय *pradēya*, hin. उपहार *upahāra*, ben. প্রদান *pradāna*). Unjivar vi kodole vorbi si perdal line, savengi rikita po agor naj e sanskriticko, vadj e hindicko šib, de v'andej hindicko šaj rakhenpe, i.e. *«divano» 'szó' (ROSTÁS-FARKAS-KARSAI 1991: 37) (< hin. दीवान *dīvān* < far. دیوان *divân*, de andre si majna andel maj but šiba andej Europa, cf. ung. *díván* 'poemango dunavipe').

2.4 Le řomane alavarengo akanutno periodo (kathar le 2000-ci berša)

Kodole alavari šonpe ande kadi vrama, save pala 2000-to berš dine avri thaj vi kanak so iskirisarav muři žanimaski butji, šaj kinenpe pel ginadjengo foro, andel antikvariji, biblioteki, vadj po interneto šaj rakhenpe (KARSAI–SZTOJKÓ 2000, SZABÓ 2000, SZTOJKÓ 2002a, 2002b; 2008; RomLex 2000–2009, PAPP 2008, 2015, 2019; COURTHIADE 2009; JANURIK 2010, DAVIES–MÁTÉ 2013, 2015, 2019, 2020, 2022; JAKAB 2021 thaj kade maj dur). Le maj but alavara cirden jekhavresa, de po agor, majna sa alavara po ROSTÁS-FARKAS-KARSAI (1991) alavari žan palpale, de kathar le 2000-ci berša avri dine alavara sa maj but internacionalizmura linepe t'inkren, i.e. *«fotografil» 'fényképez' (PAPP 2008: 46), *«kulturno» 'kulturális' (76), *«metalo» 'fém' (88), *«teatrovo»

'színház' (SZTOJKÓ 2002a: 280), «*proporcija*» 'arány' (218), *«*inshtitu-cija*» 'intézet' (JAKAB 2021⁶), *«*koridoro*» 'folyosó' thaj kade maj dur.

Andel řomane alavarengo akanutno periodo aven andre pašal maškarmthemutne ekspresiji butesa maj but hindicka thaj sanskriticka vorbi andel alavara, butivar umbrales, i.e. *«*tufano*» 'vihar' (PAPP 2008: 142) (< तूफान *tūfān* < kl. far طوفان *tūfān* < ara. طُوفان *tūfān*), *«*bazha*» 'hangszer' (21) (< hin. बाजा *bājā* 'instrumento, banda' < šau. pra. ḍĒE *vajja* < san. वाद्य *vādyā*), *«*chinch*» 'csőr' (34) (< hin. चींच *coñc* < šau. pra. ḍḍ *caṃcu* < drav. thaj cf. tam. சிஞ்சு *coṅṅu*), de naštig žanelpe, so indukalandas o /dʒ/ → /ʒ/, thaj o /o/ → /i/ kerdjipe; čačikanes solduj došalej le. Ando SZTOJKÓ (2002a, 2002b) thaj ando JAKAB (2021) alavari maj but hindicka neologizmura šaj rakhenpe, sar kodole vorbi, sos kaver rikita si, ke le hindickona rikitake alavaki proporcija maj but sar 53% (dikh ROSENBERG 2023b), i.e. *«*zhatazhat*» 'közlekedés' (SZTOJKÓ 2002a: 321) (< san./hin. यातायात *yātāyāta*, *yātāyāt* 'transportacija, miškipe'), *«*sankraman*» 'fertőzés' (244) (< hin./san. संक्रमण *saṅkramaṇ*, *saṅkramaṇa*), *«*lakvamarnol*» 'megbénul' (154) (< hin. लकवा मारना *lakavā māranā* 'paralizil' < ar. لَقْوَة *laqwa* 'facaki paraliza, lat. FACIALIS PARESIS' + san. मारयति *mārayati* 'marel'), *«*mora*» 'kanyar' (178) (< hin. मोड़ *mor* 'kanjari' < मोड़ना *moṛnā* 'bandjarel, boldel' < šau. pra. Ḫṛṣṣ *moḍadi* < san. मोटति *moṭati*).

Trubul te phenas, ke le JAKAB (2021) alavaresa na feri e hijanzime editurake dati, printimasko kher thaj le rigango numero si e problema, de kaver maj phare gindura aven opre. Varikon perdal te dikhel e ginadji, šaj lel sama pe kodo, ke kaverdata aba ginadela kavere iskitorestar, ke o inkripe majna precizno udjankasavoj sar le SZTOJKÓ (2002a, 2002b) alavara. Šaj dikhelpe, ke na feri le lemmangi rezerva si 99% kethanutni, de anda solduj alavara udjankodole vorbi hijanzin, i.e. le generalnones pinžarde čuda, čudato alava naj le andre iskirime, ande lengo than o bipinžardo hindizmo *«*anok*» somnosarelp. Zuralles but phenel pala kadala alavara thaj vi pala DAVIES–MÁTÉ (2013, 2015, 2019, 2020, 2022), ke ande sa alavara naj andre o *more*, savi vor-

⁶ Anda JAKAB (2021) pala kodi či šuvav andre preciznone citacijasa, ke le alavares na feri editura thaj naj printimasko kher naj, de čel rigango numero naj somnosarde.

ba na feri andej řomana řibaki komunikacija si but hasnime, de kadi řomani vorba e maj pinžardij vi mařkar le gaže sar e jekh mařkar le maj emblematicka řomane vorbi, v'atunči, ke direktno, vadj indirektno grekicko unžulipe si lo (cf. alb. *more*, blg. *mope móre*, srb. *móre mope*, po agor < gre. *μωπέ moré_{voc}* 'dilo!' < kl. gre. *μωρός mōrós* 'dilo, cf. मूर *mūrā* 'u.k.'). de perdal line došales o «*murkh*» alav la ungrikona 'balga' denotacijasa (ROSENBERG 2023c: 239–245). Le maj but nasules iskirime formi, save ungrikone diakritikone somnosa si somnosarde udjankasavej, i.e. *«*absztrahálil*», *«*organizácia*», *«*deklarácija*», *«*centrálisno-o-i*», *«*gílyabel*», *«*galérija*», *«*tréningo*», *«*detonácija*»; e iskiritorica kaj sako njevo karaktero unji alava laspe te lašarel, kade na o došale *«*afgáno*», *«*ananáso*» formi (SZTOJKÓ 2002a), te na *«*afgano*», *«*ananaso*» (JAKAB 2021) si kopisarde, apoj řaj ke rucindas e butji thaj či lařardas maj dur le kaver alava. řaj avel, ke pala nasul gepelši si {n} → {m} kerdjipe ando *«*anvesamarel*» (SZTOJKÓ 2002a: 21) (< hin. अन्वेषण करना *anvēṣaṇ karnā* 'kutatil') alava ande solduj alavara, de udjankasavo doř si andel *«*zahazaripesko*» (315) ~ *«*zhahazaripe*» (319) alava (< hin. जहाज़ *jahāz* 'bero' < far. جهاز *jahāz* < ar. جَهَّاز *jahāz*), kajso le v'o angluno /z/ thaj v'o /ʒ/ došale si, ke e hindicko pronuncija [dʒə.fä:ɖʒ] ~ [dʒə.fä:z] si, thaj feri ando ass. জাহাজ *zahaz* si angluno /z/, kaverthane niči, cf. ben. জাহাজ *jahaj*, gudž. जहाज *jahāj*, mar. जहाज *jahāj*, pan. जहाज *jahāz*, od. ଜାହାଜ *jāhāja*. Ando *«*sahgh*» (< hin. संघ *saṅgh* < san. संघ *saṅgha*) alav o {h} karaktero došaloj, de andej řomani řib čatunči naj /g^h/ glaso thaj o /h/ pel řernavengo agor feri unjivar řaj ašel thaj feri andel dialektizmuřa, i.e. *baxt* > *bax* > *bah*, de andej deklinacija v'atunči somnosarenpe la leksemaki čačikani, intrego forma (i.e. *baxtalo*, *baxtjasa* thaj kade maj dur).

Kodo proceso, tela soste andaj hindicko thaj sanskriticko řib unžule line alava andre den andel řomane alavara, maj but sar řtaranda beršengoj. Kado dikhimasko punkto, so řaj buřol hindisticko-sanskritisticko řkola, andel řomane alavarengo trito, preřkriptivno periodo kerdjilas dikhimaski thaj ando řtarto periodo reslas pesko maksimumo. Pel hijanjzime profesionalni registra thaj pe kodolenge leksikalne řuřipe řinavel solucija kaverfelikone metodologijanca ande'kh kasavo krujo, so vi palaj řib thaj vi palaj societato butesa heterogenoj. řinavel vi kodo, ke le vorbitora maj miřto řaj hatjaren jekhavres thaj maj

feder šaj inkren pengi šib, de kadala školaki reprezentara či harmonizalinde pengi butji čandel thema, de čavral. La intregona leksikake materialo perdal dikhindos opre zeril, ke le iskiritoren thaj le editoren naj hindickona, či sanskritickona šibaki kompetencija thaj na feri le *devanāgarī* iskirimaski sistema či pinžaren, de pala la hindickona transliteracijako avri ginavipe but-but doša kerde. Trubul te phenelpe avri vi kodo, ke kasave but problemi si vel alavarenge na hindickona rikitake alavenca, hodj le iskiritorengi řomana šibaki kompetencija naj biztošo. De anda kodo, ke le iskiritoren naj hindickona, či sanskritickona šibako žanipe, le alavarenca fundutne thaj phare problemi si, i.e. či line sama pe la řomana fonologijake reguli, čel alavengi morfologijaki sistema, či somnosarde le vokalongo lungipe thaj le stregongo than, kade le vorbengo „lašo” avri phenipe naštig pinžardo, de ando tekstso vi le nasules gepelime datongo numero učoĵ. Le perdal line vorbi butivar na ande originalnona denotacijasa linepe te hasnin thaj generalnones či foglalkozinde le alavenga denotacijasa thaj la denotacijaka ušalinasa. But šela duplikalime vorbi si bikauzake ande kadale alavara, so biertelmosko keren le neologizmura, de či foglalkozinde čel tabuvikane alavenca, so maj pharo societatosko thaj kulturako bipinžaripe somnosarel. Le hindickone thaj sanskritickone unžulimatongo numero pe alavareste pe alavareste kaver si: unjivar feri cirka 1-2% šaj avel (ROSTÁS-FARKAS-KARSAI 2001; PAPP 2008, 2015, 2019), ando DAVIES-MÁTÉ (2013, 2015, 2019, 2020, 2022) alavari cirka 12% si, de si kasave alavara, ande soste maj buti, sar le lemmangi rezervako dopaš (SZTOJKÓ 2002a, 2002b, 2008; JAKAB 2021) (pala maj buteste ande kadi tema dikh ROSENBERG 2023c).

Si te las sama pel COURTHIADE (2009) alavari, sos ando Ungriko Them si editura, de na sar ungriko alavari šaj phenelpe, ke leski šib na ando Ungriko Them vorbime dialektura fundolpe, ba jekh standardutnona šibako varietato, „e internacionalno kethanutni” řomani šib reprezentalil, so o Courthiade kerdas, thaj saves feri jekh čeřa si kethanutno kotor kodola šibake varietatonca, so ando Ungriko Them vorbin. O alavari le kathar Courthiade kerda ortografijasa si iskirime, ande soste si morfografura {q ç θ}, palatalizacijake vokalura {ă ě ĭ ő ű}, stresoske vokalura {à è ì ò ù}, thaj maškarutne vokalura {ä ë ĩ ö ü} (pala maj but informacijı dikh ROSENBERG 2021, 2022).

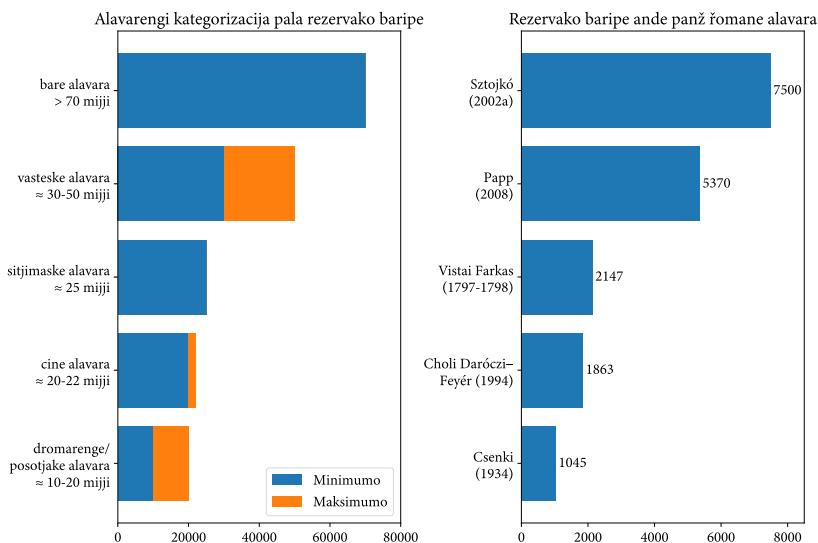
3 Le akanutne alavarengi kategorizacija

Andel 2000-ci berša na feri le alavarengo andrune inkripe kerdjol kaver, de vel alavarengo cimo paruvelp. Šovvar *kéziszótár* [vastesko alavari] (dikh SZTOJKÓ 2002a, 2002b; PAPP 2008, 2015, 2019; JAKAB 2021), jokhar pale *nagyszótár* [baro alavari] si andel kenjvango cimo (dikh SZTOJKÓ 2008). Ko paluno, duje dromengo alavari aba vi pe kodo trubul te las amenge aminti, ke lenga rigako numero maj ceřaj (303), sar le maj dulmutane duj ginadjango jekh (400 thaj 326), de maj baro lemmangi rezerva šinavelpe.

Ando SZTOJKÓ (2002) le lemmango numero sogodesa kethanes 10 672, de o čačo numero butesa maj ceřaj kadalestar. Karing e lemma na numa jekh denotacija te si kopčime, sako kaver denotacija sar duplikacija si andre iskirime, kade i.e. o «*brechinari*» 'nadrágszj, öv, szj, derékszj, gatyamadzag' panžvar si iskirime ando alavaro anda kodo, ke but sinonimi siles andej ungriko šib; udjankade o «*dikhel*» 'lát, meglát, megnéz, néz' štarvar šaj ginavelpe thaj kade maj dur. Anda kodo, ke but ortografijake thaj printimaske doša si le alavares, naštig phenelpe konkretno numero, de cirka 2000 rekurzivnona valořasa šaj samolinas. Sar lemma si andre kasave genitivni kethane šute formi, save bikauzake si le maškar le lemmangi rezerva, i.e. «*le statoski kassa*» 'állampénztár', «*la phuvako reformo*» 'földreform' (cirka 850 alava) thaj butfelikona dialektizmura, saven naj semantikaki diferencija, i.e. «*xiv*» ~ «*xuv*» 'lyuk' (cirka 50 alava) thaj kade maj dur. Paša kadala si cirka 20 kasave kolokaciji, so sar lemma iskirinde, i.e. «*muk te dikhav!*», thaj 200 kasave kernava, saven *-sar-* infikso si, de vi lengi fundutni forma andrej le ando alavari thaj čisoske denotacijaki diferencija naj maškar lende. Kade le lemmango čačikane numero cirka 7500 šaj avel.

O PAPP (2008) alavari 5370 korkoruno lemma sikavel opre, de anda kadala cirka 202 genitivnona kethane šute formi si, save bika-uzakej le thaj 157 si kodole kernavengo numero, so *-sar-* infiksosa si iskirime. Le dialektalnone variantongo numero cirka 30, thaj inke si cirka 70 kasave ekspresiji, so kolokacija si, ba naj lemma, i.e. «*phan-dav andre o vudar!*», kade o *čačikane* lemmangi rezerva cirka 4900 elementura si.

Mišto šaj dikhas, ke ando SZTOJKÓ (2002a) cirka 7500 lemni si, ando PAPP (2008) cirka 5370 si, save inke maj but si le, sar le 2147, so si ando VISTAI FARKAS (1797-1798), vadj sar o 1045, so si ando CSENKI (1934-1935). Vi kodo dičol, ke le řomane alavara feru ande pengo anav si le vasteske, vadj bare alavara, pala lenge lemmangi čači rezerva (dikh o 1-no kipo), čačikanes či la posotjako alavareske, čel dřomarengo alavareske kriterijanca či maladjon. O CHOLI DARÓCZI-FEYÉR (1984) alavari cino si ande lesko cimo, de či kade či maladjol le cine alavareske kriterijanca, pala kadi vi kodo dikhas, ke le anglune pinžarde alavares 284-esa maj but lemni si, sar kodole CHOLI DARÓCZI-FEYÉR (1984) alavares, so cirka 200 beršenca maj palal dine avri.

1-no kipo: Panž řomane alavara thaj le alavarengi kategoriji pala lemmangi rezervako baripe

4 Palune alava

Tela Ungrikone Themeske řomane alaverenge 226-e beršengi historija but paruvimata šaj dikhelpe. Andel alavarengo angluno periodo

(1797–1935) le alava na ande sako alavari si andel karakterongo řindo, deklinalime formi si somnosarde, la ortografijake reguli naj konzistento č'ande'kh iskiripe, le informatorengo numero limitimej thaj butivar na kodo iskirindas tele le alava, kon řomanes žanglino. Le lemmangi rezerva unjivar but ungricizmura inkrelpe, unjivar pale intregones avri mukle kodola vorbi, saven ungriko rikita si. Ando maj profesionalno periodo (1967–1984) vi žangle manuša linepe te keren butji andej řomani leksikologija, le iskiritora pale cirden karing le modernone alavarengi iskirimaske thaj ortografijake reguli. Ando preškriptivno periodo (1984–1998) o preškriptivno dikhipe uštjavel andel deškriptivnone dikhimasko than. Le maj but alavara palaj Daróczi–Feyér ortografija žan thaj opre butjaren unji andal dulmutane dunavimata, thaj sa maj but neologizmonca zumaven maj paše t'anen karing la Europake kaver šiba. Kadale njeve alava andej škola thaj andel kaver instituciji sa aven andej řomani šib thaj aba šaj šunenpe ande sakone djeseski komunikacija. Andel řomane alavarengo akanutno periodo (kathar le 2000-ci berša) maj dur barol le internacionalizmongo butipe, sar andre aven biprofesionalno le sanskritickona thaj hindickona rikitake alava, thaj akanak le hindizmongo thaj sanskritizmongo butipe si o maj baro. Le alavarengo nivelu butesa maj tele žal, kathar o maškarutno periodo line perdal vi došale alava, došales, vadj zorasa kerde formi thaj nasul denotaciji pa alavareste pe alavareste. Le alavara feri maj but hertija žanen opre te sikaven peske xoxamnes buxljarde lemmanga rezerva, de lenge zorasa deklinalime alava na e čači řomani vorba sikaven. Šaj dikhas, či jekh naštig maladjol či la posotjako alavareske, čel dřomarengo alavareske kriterijanca, pala vasteske thaj bare alavara či naj vorba. Maj baro gindo si kodo, ke ži adjes naštig vorbinas palal čače alavara, feri palal vorbenge lišti, ku but došenca kethanes. Le alavarengi iskiritora sa maj ceřa žan te keren – phenas avri, či na či keren – čači, sistemacko dunavipe andel řomane kethanimata, najle profesionalno šibarimasko, filologijako – Devla ferisar – alavarengi iskirimasko žanipe, butivar či na či pinžaren la řomana šibake fundura. Kadal faktora ingren kaj kodo, ke žadjes či kerdjilas čačo, uče nivelosko, profesionalno řomano alavari.

Skurcimata

alb.	albanicko
ar.	arabicko
ass.	assamicko
ben.	bengalicko
cf.	<i>confer</i> (< latinicka 'dikh kethane')
blg.	bulgaricko
drav.	dravidicko
far.	farsicko
gudž.	gudžaraticko
gre.	grekicko
hin.	hindicko
i.e.	<i>id est</i> (< latinicka 'kodo si').
kl.	klasicko
lat.	latinicko
mar.	maraticko
od.	odijicko
pan.	pandžabicko
san.	sanskriticko
šau. pra.	šaurasenicko prakriticko
srb.	serbicko
T	Turner (1969–1985) (dikh andej LITERATURA)
tel. njam.	teluno njamcicko
ung.	ungriko
vl.	vlašicko

Kommento

O kipo ando iskiripe si kerdo pel Python 3.12.2 programoski šib thaj la `matplotlib` 3.8.2 vizualizacijaki librarijasa (dikh HUNTER 2007 andej literatura). Najisarav o žutipe la Berki Esztereske (Amrita Šer-Gil Kulturako Centro, Budapešta) thaj la Dr. Négyesi Máriake (ELTE-BTK, Budapešta), so dinema karing muře žanimasko iskiripe.

IPA	Máshkarthemutni žanimaski alfabeta (ROSENBERG 2023)	1971-tone beršesko Ŗomano Kongresoski alfabeta	Le 1971-tone beršeski alfabeta ungrikona modifikacijasa	Le 1971-tone beršeski alfabetaki varianto pala Szegő László	Ungrikone Thameski Alfabeta (DARÓCZI-FEYÉR 1984)	Pan-Vlax Alfabeta unji variacijanca (HANCOCK 1995)	Internacionalno Ŗomani Ortografija (COURTHADE 1984)
[a]	a						
[a]	—						
[æ]	—						
[b]	b						
[ts]	c						c, ʧ ¹
[tʃ]	č	ch				č	ć
[tʃʰ]	čh	chh	chx	—	čh	čh	
[d]	d						d, θ
[dz]	dz				dz	—	
[dʒ]	dž	j	dzh			dž	ʒ (ʒ)
[e]	e						
[f]	f						
[g]	g						g, q
[h]	h						
[x]	x						
[i]	i						
[i]	î	—					ï
[j]	j	y	j	y	j		
[k]	k						k, q
[kʰ]	kh						
[l]	l						
[ʎ]	lj	ly				—	
[m]	m						
[n]	n						
[ɲ]	nj	ny				—	

IPA	Máškarthemutni žanimaski alfabeta (ROSENBERG 2023)	1971-tone beršesko Řomano Kongresoski alfabeta	Le 1971-tone beršeski alfabeta ungrikona modifikacijasa	Le 1971-tone beršeski alfabetaki variante pala Szegő László	Ungrikone Thameski Alfabeta (DARÓCZI-FEYÉR 1984)	Pan-Vlax Alfabeta unji variacijanca (HANGOCK 1995)	Internacionalno Řomani Ortografija (COURTHIADE 1984)
[o]							
[ø]	ö						ö
[p]							
[p ^h]							
[r]							
[ɹ], [ɹ̥], [rː], [ʁ]	ř		—			ř, rr, rh, gh	rr
[s]							s, ç
[ʃ]	š			sh		š	ś
[ʃ̥]	ś			—		ś	čh
[t]							t, θ (8)
[t ^h]							
[c]	tj			ty		tj, ty, ć, čj, t'	ć
[u]							
[y]	ü			—			ü
[v]							
[ʋ]							
[z]							
[ʒ]	ž			zh		ž	ž
[ʒ̥]	ž			—		ž	ʒ

Kommento

¹ Andej Internacionalno Řomani Ortografija (Courthiade Script [CSc]) but kasave elementura si, save naštig dikhenpe ande'kh komparacijaki tabula (pala maj but informaci dikh COURTHIADE 1984, 2009; ROSENBERG 2021, 2022).

Literatura

- BALOGH (SÁGI) Jancsi (1876): *Magyar-czigány zsebszótár* (kézirat).
- BORETZKY, Norbert–IGLA, Birgit (1994): *Wörterbuch Romani–Deutsch–Englisch für den südosteuropäischen Raum: mit einer Grammatik der Dialektvarianten*. Harrassowitz, Wiesbaden.
- CHOLI DARÓCZI József–FEYÉR Levente (1984): *Romano-ungriko cino alavari. Ungriko-romano cino alavari*. Cigány-magyar kisszótár. Magyar-cigány kisszótár. Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Országos Cigány Ismeretterjesztő Munkabizottsága, Budapest.
- CHOLI DARÓCZI József (2002): *Romano-ungriko cino alavari. Ungriko-romano cino alavari. Cigány-magyar kisszótár. Magyar-cigány kisszótár (2. jav. kiad.)*. Hátrányos Helyzetű Fiatalok Életmód és Szabadidő Szövetsége, Budapest.
- CSENKI Sándor (1934-1935): *Kis cigány-magyar szótár*.
- COURTHIADE, Marcel (1984): *Romani fonetika thaj lehipa. Filån Than, Jugoslavija*.
- COURTHIADE, Marcel (2009): *Morri angluni rromane chibãqi evroputni lavustik*. Fővárosi Önkormányzati Cigány Szociális és Művelődési Módszertani Központ – Romano Kher, Budapest.
- DAVIES, Helen–MÁTÉ Mihály (2013): *Kezdők cigány/lovari nyelvkönyve*. Budapest: Holnap kiadó.
- DAVIES, Helen–MÁTÉ Mihály (2015): *Kezdők cigány/lovari nyelvkönyve*. Budapest: Holnap kiadó.
- DAVIES, Helen–MÁTÉ Mihály (2019): *Kezdők cigány/lovari nyelvkönyve*. Budapest: Holnap kiadó.
- DAVIES, Helen–MÁTÉ Mihály (2020): *Kezdők cigány/lovari nyelvkönyve*. Budapest: Holnap kiadó.
- DAVIES, Helen–MÁTÉ Mihály (2022): *Kezdők cigány/lovari nyelvkönyve*. Budapest: Holnap kiadó.
- ELŠÍK, Viktor–BENÍŠEK, Michael (2020): Romani dialectology. In Matras, Yaron–Tenser, Anton (szerk.): *The Palgrave Handbook of Romani Language and Linguistics*, Palgrave Macmillan, Cham. 389–427.
- GAŽOVIČOVÁ, Tina (2015): Romani pupils in Slovakia: Trapped between Romani and Slovak languages. *Zeitschrift für internationale Bildungsforschung und Entwicklungspädagogik* 38(1), 18–23.
- GYÖRFFY Endre (1885/2011): *Magyar és cigány szótár. Czigányul mondva vakeriben*. Rosenbaum Ignác, Paks.
- HABSBURG-LOTARINGIAI József Főherczeg (1888/2015): *Czigány nyelvtan*.

- Románo csibákero sziklaribe*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- HANCOCK, Ian (1995): *A Handbook of Vlax Romani*. Slavica Publishers, Columbus.
- HORVÁTH Rudolf (191?): *Magyar cigány szótár*.
- HUNTER, John D. (2007): Matplotlib: A 2D Graphics Environment. *Computing in Science & Engineering* 9(3). 90-95.
- HUSIĆ, Geoff (2019): *Romani Language Dictionaries (1755-2019). An Annotated Critical Bibliography*. University of Kansas Libraries, Lawrence, Kansas.
- HUTTERER Miklós–MÉSZÁROS György (1967): *A lovári cigány dialektus leíró nyelvtana. Hangtan, szóképzés, alaktan, szótár*. Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 117., Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- HÜBSCHMANNOVÁ, Milena–ŠEBKOVÁ, Hana–ŽIGOVÁ, Anna (1991): *Romsko–ceský a český kapesní slovník*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha.
- JAKAB Margit Vicus (2021): *Magyar-cigány cigány-magyar kéziszótár. Ungriko-romano romano-ungriko vastesko alavari*. Szerzői kiadás.
- JANURIK Tamás (2010): *A lovári nyelv történeti szótana*. Ad Librum Kiadó, Budapest.
- KARSAI Ervin (1997): *Romano-ungriko alava. Cigány-magyar szótár*. Hajdú-Bihar megyei Pedagógiai Intézet, Debrecen.
- KARSAI ERVIN–SZTOJKÓ Ilona (1998): *Romano-ungriko alava. Cigány-magyar szótár (2. átdolg. kiad.)*. Anda Romani Kultura Alapítvány, Medgyesegyháza.
- KARSAI ERVIN–SZTOJKÓ Ilona (2000): *Romano-ungriko alavari. Cigány-magyar kisszótár. (3. átdolg. kiad.)* Anda Romani Kultúra Alapítvány, Budapest.
- LANDAUER Attila (szerk.) (2016): *A Kárpát-medencei cigányság és a keresztyén egyházak kapcsolatának forrásai (1567–1953)*. Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- MÉSZÁROS György (1980): *A magyarországi szinto cigányok (történetük és nyelvük)*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- MIKLOSICH, Franz (1872): *Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europa's, Bd. II*, Wien.
- NÁDASDY Ádám (2006): A bölcsőtől a koporsóig. *Magyar Narancs* 2006/03/01.
- NÁDAY Gyula (1983): „Románo” Szótár. „Lovári”-fonetikai-alap. Szerzői kiadás.
- PAPP János (2008): *Cigány-magyar, magyar-cigány kéziszótár. Romane-ungrike, ungrike-romane vasteske alava*. Pappné Darida Andrea Nyelvtanító Kft, Budapest.
- PAPP János (2015): *Cigány-magyar, magyar-cigány kéziszótár. Romane-ungrike, ungrike-romane vasteske alava*. Pappné Darida Andrea Nyelvtanító Kft,

- Budapest.
- PAPP János (2019): *Cigány-magyar, magyar-cigány kézisztár. Romane-ungrike, ungrike-romane vasteske alava*. Pappné Darida Andrea Nyelvtanító Kft, Budapest.
- RIZOVA, Elena–BEKJAR, Mira–VELKOVSKI, Zoran Petar (2020): Educational Challenges of Roma Minorities: The Case of the Republic of North Macedonia. *International Journal of Cognitive Research in Science, Engineering and Education*, 8(3). 113–122.
- ROMANO RÁCZ Sándor (1994): *Kárpáti cigány-magyar, magyar-kárpáti cigány szótár és nyelvtan*. Balassi Kiadó, Budapest.
- ROSENBERG Máttyás (2021): A nemzetközi morfofonematikus romani ortográfia magánhangzó-jelölése. *Nyelvtudományi Közlemények* 117. 409–427.
- ROSENBERG Máttyás (2022): A nemzetközi morfofonematikus romani ortográfia mássalhangzó-jelölése. In: NAVRACSICS Judit–BÁTYI Szilvia (szerk.): *Nyelvek, nyelvváltozatok, következmények I. Nyelvtanítás, nyelvsajátítás, nyelvhasználat, fonetika és fonológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ROSENBERG Máttyás (2023a): *Romani szótárak Magyarországon (1797–2022)* [Poszter]. XI. Romológus Konferencia, 2023. április 21., Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Pécs.
- ROSENBERG Máttyás (2023b): Hindi kölcsönzések a romani szótárakban. *Alkalmazott Nyelvtudomány, Különszám, 2023/2*. 174–193.
- ROSENBERG Máttyás (2023c): Hindikane alava andel řomane alavara ando Ungro. In: ROSENBERG Máttyás (szerk.). *11. Romológus konferencia. Tanulmánykötet. (Gypsy Studies – Cigány tanulmányok 48)*. Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet, Romológia és Nevelésszociológia Tanszék – Romológiai Kutatóközpont, Pécs. 229–252.
- ROSTÁS-FARKAS György–KARSAI Ervin (1991): *Cigány-magyar, magyar-cigány szótár*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- ROSTÁS-FARKAS György–KARSAI Ervin (2001): *Cigány-magyar, magyar-cigány szótár*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- RomLex (2000-2009): Romani Lexicon Project. (<http://romani.uni-graz.at/romlex>)
- VON SCHWARTNER, Martin (1809): *Statistik des Königreichs Ungern, Erster Teil*. Königl Univ, Ofen.
- SZABÓ Géza (2000): *Magyar-cigány szótár. Cigány-magyar szótár*. Komp-Press–Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár.
- SZMODISS János (1826-1827): *Szótár magyarból cigán.*

- SZMODISS János (1826-1827): *Szótár cigánból magyar.*
- SZTOJKA (NAGYIDAI) Ferenc (1886): *Ő császári és magyar királyi fensége József főherceg magyar és cigány nyelv gyök-szótára. Románé álvá. Iskolai és utazási használatra.* Malatin Nyomda, Kalocsa.
- SZTOJKA (NAGYIDAI) Ferenc (1890): *Ő császári és magyar királyi fensége József főherceg magyar és cigány nyelv gyök-szótára. Románé álvá.* Rosenbaum Nyomda, Paks.
- SZTANYKOWSKY Tibor (192?-193?): *Magyar-cigány szótár.*
- SZTOJKÓ Ilona (2002a): *Romano-ungriko vasteski alava. Roma-magyar kéziszótár.* Genvin BT, Szeged.
- SZTOJKÓ Ilona (2002b): *Ungriko-romano vasteski alava. Magyar-roma kéziszótár.* Genvin BT, Szeged.
- SZTOJKÓ Ilona (2008): *Magyar-roma, roma-magyar nagy szótár. Ungricko-romano, romano-ungricko bari alava.* Prosznyák Nyelvstúdió, Letenye.
- TÁLOS Endre (1999): *Etymologica zingarica. Acta Linguistica Hungarica*, 46, 3-4. szám. 215–268.
- TÁLOS Endre (2001): *Cigány-magyar szószedet* (kézirat).
- TÁLOS Endre (2007): *Általános cigány vonatkozású nyelvészeti kiadványok (válogatott) annotált bibliográfiája v.5* (kézirat).
- TURNER, Ralph Lilley (1969–1985): *A Comparative Dictionary of the Indo-Aryan Languages.* Oxford University Press, London.
- VÁGH Mária (1983): *A romológia magyar nyelvű irodalmának válogatott bibliográfiája.* In: SZEGŐ László (szerk.): *Cigányok. Honnét jöttek?–merre tartanak?* Kozmosz, Budapest. 337–382.
- VEKERDI József (1981): *A magyar cigány nyelvjárás nyelvtana. Tanulmányok a cigány gyerekek oktatásával-nevelésével foglalkozó munkacsoport vizsgálataiból IV.* Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Kar, Pécs.
- VEKERDI József (1983): *A magyarországi cigány nyelvjárások szótára. Tanulmányok a Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Kar cigánykutató munkacsoportjának vizsgálataiból VII.* Pécs.
- VEKERDI József (1984): *The Vend Gypsy dialect in Hungary. Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 34. san. 65–86.
- VEKERDI József (2000): *A magyarországi cigány nyelvjárások szótára. A comparative dictionary of Gypsy dialects in Hungary.* Second revised edition with the assistance of Zsuzsa Várnai. Terebess, Budapest.
- VISTAI FARKAS Mihály (1797-1798): *Cigány-magyar szótár.*
- VON WLISLOCKI, Heinrich W. Friedrich (1884): *Die Sprache der transsilvanischen Zigeuner: Grammatik, Wörterbuch.* Wilhelm Friedrich, Leipzig.

Biczó Gábor

MAGYAR-CIGÁNY EGYÜTTÉLÉSI HELYZETEK – A „KISVILÁGOK” DOKUMENTUMFILM- SOROZAT KONCEPCIÓJA ÉS GYAKORLATI ÉRTÉKE

Az elmúlt években az AntRom Filmműhely egyik aktuális sorozata a Kisvilágok címmel 2018–2022 között kilenc epizódban különböző kelet-magyarországi települések példáján keresztül a többségi-kisebbségi együttélés kérdéseit tanulmányozta. Jelen írás a sorozat elméleti koncepciójának az elemzésével és a filmek gyakorlati értékével, oktatási célú használatának lehetőségeivel foglalkozik röviden.

Kulcsszavak: *dokumentumfilm, magyar-roma együttélés, felsőoktatás*

Bevezetés

Az elmúlt években az *AntRom Filmműhelyben*, két dokumentumfilm-sorozat keretében közel húsz olyan film készült el, amelyek középponti témája a magyar-roma etnikai együttélési helyzetek egy-egy szempontjának vizsgálata volt.¹ A Műhely egyik aktuális sorozata a *Kisvilágok* címmel 2018-2022 között kilenc epizódban elemzi különböző kelet-magyarországi települések példáján keresztül a többségi-kisebbségi együttélés kérdéseit.² Jelen írás a sorozat elméleti koncepciójának bemutatásával és a filmek gyakorlati értékével, használatának

¹ Az *AntRom Filmműhely* a Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Gyógypedagógiai Karán szerveződött tudományos alkotóközösség. Az antropológiai szemléletű dokumentumfilmek tárgya jellemzően a lokális vidéki társadalmakban megfigyelt együttélési helyzetek és ezek vizuális eszközökkel megvalósított elemzése (vö. SZABÓ 2019: 47–64).

² A *Kisvilágok* filmsorozat helyszínei: Kisköre, Tiszalök, Hajdúdorog, Nagyecsed, Hosszúpályi, Hodász, Nyírvasvári, Mérk és Sáp települések.

lehetőségeivel foglalkozik röviden. A dokumentumfilm pragmatikus értékének két kitüntetett vetülete a pedagógiai alkalmazás és az ismeretterjesztő szándék arra az egyszerű és közhelyességét tekintve is mélyen igaz megállapításra apellál, amely szerint a legnagyobb hazai nemzeti kisebbségi közösség, a cigányság társadalmi integrációjának elsődleges akadálya a többség és a kisebbség kölcsönös tájékozatlansága.

A *Kisvilágok* elméleti háttéréről³

A filmsorozat koncepciója fokozatosan fejlődött és vált a szerzők látásmódját meghatározó tudatos elméleti alapállássá. A *Kisvilágok* ötlete több párhuzamosan érvényesülő tapasztalat szerencsés kombinációjaként került megfogalmazásra.

A legfontosabb felismerés kétségtelenül az elmúlt néhány évben közel harminc településen végzett rövidebb-hosszabb terepkutatáshoz köthető közvetlen tapasztalatokhoz kapcsolódik. A keleti és az északkeleti országrész vidéki, perifériális helyzetű településeinek általános társadalmi folyamatait meghatározó trendek a színterek gyökeres átrendeződéséről árulkodnak. Az ismert etnodemográfiai folyamatok eredményeként regionális léptékben megfigyelhető, hogy települések sokaságán válik jellemző relációvá a helyben maradó, kevésbé mobilis előregedő magyar közösség és egy jóval fiatalabb, folyamatosan növekedő lélekszámú, alapvetően hátrányos és szegény státuszú roma közösség együttélése. A külső megfigyelő szemszögéből általában opozícióként látott kapcsolatviszony első pillantásra általánosnak tűnő sémája mögött a terep szituatív realitásából kiinduló antropológus tapasztalatai szerint megannyi együttélési variáció, lokális társadalmi képlet bújjik meg. Másként fogalmazva, a kortárs magyar-roma együttélési helyzetek példái olyan egyedi esetek, amelyek tényleges értelmezése csak a szituatív sajátosságok megismerésének tükrében valósulhat meg.

³ A filmeket lásd: <https://gygyk.unideb.hu/node/507>

A *Kisvilágok* sorozat kifejezett célja a program koncepciójának megfogalmazásától kezdve, hogy az együttélési szinterek lokális partikuláris jellemvonásait láthatóvá tegye. A gondolat, mely szerint minden életvilág olyan komplex, autonóm, megismételhetetlenül összetett társadalmi tér, amit csak a saját működési feltételeinek az elsajátítása alapján lehet megérteni, valójában két egymást erősítő szemléletből ered.

Claudio Magris, olasz kortárs író eredetileg 1997-ben megjelent és esszé műfajában megírt művével, *Kisvilágok*, egészen sajátos megközelítésben tárgyalja, elsősorban közvetlen környezete, az adriai vidék és általában Közép-Európa szellemi földrajzát (MAGRIS 2012). Választott írói perspektívájából a társadalmi valóságunkat alkotó mikrokozmoszok architektonikája mind-mind önmagában figyelemreméltó. Magris értelmező megközelítésének a generáltézisek és az ennek alapját képező hasonlóságok helyett a differencia, a sajtyszerűség áll a középpontjában, amit pedig a részletek, a jelenségek finomszerkezetének összefüggései engednek feltárni.

Antropológiai kutatási tapasztalataink, a terep valósága szerint a kortárs magyar-roma együttélési helyzetek olyan sokváltozós lokális rendszerek, amelyek megértésében Magris filológiai igényű mikroperpektívája sokat segíthet. Az erőviszonyok, az interakciók természete és az azokat szabályozó helyi normák és elvárások, az együttélés lokális története, a közösségek működésében szerepet vállaló aktorok és véleményvezérek hatása mind megannyi szituatív tényező, melyek értelmezése nélkül a megfigyelő csak felületes megállapítások megfogalmazására képes. A *Kisvilágok* dokumentumfilmsorozat fontos céljának tekinti, hogy a bemutatott helyeket és az együttélést kifejezetten a lokális sajátosságok mentén tárja fel. Ez a megközelítés a szerzők véleménye szerint alkalmas arra, hogy a magyar és roma közösségek kapcsolatainak árnyalt és összetett jellemzőit hitelesen közvetítse.

A filmsorozat szituatív látásmódjának érvényesítése azonban nem csupán a magrisi értelemben vett valóság- és részletközeli leírás igényében jut érvényre. A *Kisvilágok* koncepcionális értelemben erőteljesen támaszkodik a modern antropológiaelmélet néhány kortárs nézetére. A szinterek filmes ábrázolásánál figyelembe vett módszertani értékű technika a Clifford Geertz nevével fémjelzett sűrű leírás koncepciójára

támaszkodik. Amint az jól ismert, a késő 20. század egyik legnagyobb hatású antropológusa dolgozta ki az interpretív irányzatnak elkeresztelt törekvést, ami alapvető szemléleti változást eredményezett a tudásterületen. (GEERTZ 1994: 170-199; BICZÓ 2018: 125-158)

Geertz álláspontja leegyszerűsítve az volt, hogy az antropológus a tanulmányozott és számára idegen életvilágokat közvetlenül nem tudja megismerni. A megértésben fontos szerepet játszik a tanulmányozott kultúrában élő „benszülött”, aki képes arra, hogy narratíváin keresztül értelmezze azt a világot, amiben él. Geertz szerint a kultúrájában benne élő személy nem csak a legjobb ismerője az életvilágának, de egyúttal az értelmező szövegein keresztül a leghitelesebb képviselője is annak. A kutató módszertani eszközökkel a tanulmányozott életvilágot reprezentáló személyt olyan helyzetbe hozza kérdéseivel, hogy az reflexív tudatossággal és autentikus ismereteire alapozva képes megvalósítani kultúrája értelmezését. Ebben az összefüggésben az antropológiai feladat itt az értelmező helyzet megkettőződésére alapozva azt jelenti, hogy a kutató a vizsgált kultúra értelmezését a helyben élők saját életviláguk értelmezésére alapozott szövegeinek az interpretációjára alapozza. A geertzi megközelítés az antropológiai kutatás fókuszpontjába a narratívák rendszereként, az egyfajta „szöveggént” felfogott kultúra paradigmáját állítja. A kutató feladata, hogy a narratívák rögzítését követően azokat átfogó értelmezés tárgyává téve fogalmazza meg következtetéseit. A módszertani jelentőségű újítás a tudásterület tudománytörténetéből kirajzolódó folyamatok eredményeként a kortárs beállítódást, az úgynevezett posztmodern és posztkritikai antropológiát alapvetően meghatározza (BICZÓ 2018: 159-270).

A *Kisvilágok* filmsorozat epizódjaiban alkalmazott interjúmódszer minden esetben interpretív beállítódással törekedett a narratívák rögzítésére. Ennek eredményeként az egyes helyszíneken az ottéló megszólalók belső nézőpontján keresztül nyerhet betekintést a néző a magyar–roma együttélési helyzetek lokális sajátosságaiba. A filmek megszerkesztésének fontos szempontja, hogy a helyi társadalmak különböző csoportjait képviselő nézőpontokat azonos súllyal láttassa. Ez az eljárás azt eredményezi, hogy a helyszínek életvilágát reprezentáló társadalmi diskurzus akár ellentétes álláspontot képviselő megszólalókból előálló narratív szerkezete a befogadót aktív értelmező erőfe-

szítésre ösztönzi. Mindez azt is jelenti, hogy a *Kisvilágok* epizódjaiban a szerzők tudatosan törekedtek az egyes helyszínek etnikai együttélési viszonyait elemző narratív horizont a lehető legátfogóbb formában történő bemutatására, tehát minél több jellemző nézőpont kiemelésére.

A *Kisvilágok* sorozat ezek szerint esetpéldák sokasága, amely mellett érvel, hogy a kortárs magyar–roma együttélési helyzetek megértésének előfeltétele annak a belátása, hogy csak a szituációk partikuláris valóságára vonatkozó megfigyelések és elemzések függvényében lehetséges hiteles kijelentések megfogalmazása.

A *Kisvilágok* gyakorlati értéke

A filmsorozat keletkezéstörténetében ugyancsak több tényező játszott szerepet. A filmkészítők a felsőoktatás különböző szinterein tevékeny szakemberekként szembesültek azzal, hogy az egyetemistáknak a mai magyar társadalom folyamataira vonatkozó ismeretei elégtelenek. Az olyan kifejezetten gyakorlati jelentőségű kérdések, mint például a magyar–roma együttélés, csupán a sztereotípiákon keresztül, vagy a lakóhelyük sajátosságai okán érintettek esetében leggyakrabban elutasítás formájában ölt testet. Ezzel párhuzamosan egyre nagyobb számban jelentek meg a felsőoktatásban részben roma származású és részben más hátrányos helyzetű csoportokból érkező hallgatók, akik intézményi integrációjának támogatása fokozott kihívást jelentett az oktatók számára is. Az egyidőben azonosított folyamatok ösztönzésére fogalmazódott meg annak a gondolata, hogy egy olyan komplex vizuális oktatási anyag előállítására vállalkozzunk, amely egyszerre szolgálja ki a hallgatói igényeket, támogatja az oktatók tájékozódását, valamint ezen túl alkalmas eszköz a szakpolitika és a szélesebb értelemben vett érdeklődő közvélemény csoportjainak az informálására is.

A *Kisvilágok* epizódjai komplex dokumentumfilmek, amelyek sorozatjellegét adja, hogy egy-egy lokális szintér, jellemzően a kiválasztott település etnikai együttélési kapcsolatviszonyainak a bemutatására és értelmezésére vállalkozik. A filmsorozathoz készített és a feldolgozást támogató, az oktatás különböző szintjein hasznosítható könyv lehetővé teszi, hogy a néző (olvasó) akár egyénileg, akár cso-

portban jártasságot szerezzen és értő módon legyen képes tájékozódni a magyar társadalom jövőjét minden túlzás nélkül meghatározó egyik kiemelkedő jelentőségű témában (BICZÓ–SOÓS–SZABÓ: 2022).

A filmek sorozatjellegének további fontos és gyakorlati értékű eleme, hogy az etnikai együttélési helyzetek bemutatásakor két az értelmezést támogató általános szempont minden epizód esetében érvényesítésre kerül. A narratív kritizmus és a „jó gyakorlat példája” olyan egységes keretszempontok, amelyek módszertani jelentőségű eszközként a *Kisvilágok* minden egyes részébe beépültek. Miről van szó?

A filmsorozat epizódjai a szerzők szándéka szerint a helyszíneken élők perspektívájából mutatják be a színtér jellemző társadalmi folyamatait, különös tekintettel a magyar–cigány együttélési helyzetek megítélésére és következményeire. Terepmunkáink tapasztalatai alapján az együttélés mindennapiságát, tényleges minőségét az interakciók és a hosszútávú etnikai kapcsolatok leírására kidolgozott klasszikus terminológia, valamint elméletek csak korlátozott módon képesek feltárni. Az asszimiláció, az integráció, az adaptáció, az amalgamáció és a hibriditás műveleti fogalmak értelmezési tartományai alkalmasak az etnikai közösségek érintkezésére jellemző általános sajátosságok tanulmányozására (BICZÓ 2009: 46–86). Ellenben, a sorolt kategóriák az olyan nagyfokokú változékonyságot mutató társadalmi jelenségek elemzésére, mint a magyar–roma együttélés eseteinek diverzitása és szituativitása, csak részlegesen kínálnak megoldást.

A *Kisvilágok* epizódjaiban alkalmazott eljárás a narratív kritizmus elméletéből indul ki. Az eredetileg a teológiai exegetika területén kidolgozott megközelítés lényege, hogy egy narratíva-közösségben elbeszélte egyedi történetek olyan különböző változatok, amelyek ugyanarra a témára vonatkozóan a különböző olvasókból (hallgatókból) eltérő hatást váltanak ki (POWELL 1995: 239–255.) Esetünkre vonatkoztatva mindez azt jelenti, hogy a *Kisvilágok* egy-egy színterén a filmekben megszólaló szereplők elbeszélései ugyanannak az életvilágnak az eltérő perspektívából történő értelmezését tartalmazzák, amelyek ily módon és természetesen inkoherens narratív univerzumot alkotnak. A társadalmi helyzetükből következően a magyarok és romák, pedagógusok, nyugdíjasok, vagy munkanélküliek, tanulók és háztartásbeliek, hogy csak néhány esetlegesen kiragadott „státuszt” felsorol-

junk, eltérő szemszögből láttatják értelmező elbeszéléseiken keresztül ugyanazt, az etnikai együttélés mikéntjét. A külső nézőpontból szemlélődők, jelen esetben a *Kisvilágok* filmek szerzői, majd nézői előtt a különböző életvilágok az elbeszéléseken keresztül megmutatkozó rivalizáló diskurzushorizontok valóságaként válnak elemezhetővé. Úgy tűnik, hogy a lokális együttélési helyzetben benne élők életvilágukat a felvett és a dokumentumfilmek alapját képező interjúkban egyfajta narratív szinkrízisként alkotják meg. A szerzők a filmsorozat minden epizódjának esetében kísérletet tettek arra, hogy érvényesítsék és tudatosítsák a nézőben, hogy az etnikai együttélés értelmezését felvállaló elbeszélések olyan „sztorik” (az elbeszélte személyes élet cselekménye), amelyekben az elbeszélő a létezésének teljes „szenvedélyével” mutatkozik meg (vö. BATESON 1979: 13–21). A narratív kritizmus tehát a *Kisvilágok* konstrukciós eljáráslogikai megoldása, amely a nézőt úgy „kényszeríti” értelmezői pozícióba, hogy a filmek középponti témáját képező etnikai együttélést eltérő perspektívából megvilágító narratívák üzenetét párhuzamosan érvényesíti. A megoldás gyakorlati jelentősége, hogy a nézőt az érzékeny téma plurális kezelésére ösztönzi, az önmagukban is bonyolult egyedi helyzetek megítéléséből a sztereotípiák és a generáltézisek kizárását mozdítja elő, közvetett módon azok alkalmazhatatlanságát hangsúlyozza.

A *Nincsenek illúzióink* című dokumentumfilm például számos eltérő státuszú, származású és életkorú helyi lakos perspektívájából mutatja be a kiskörei társadalom belső viszonyait jellemző folyamatokat, az együttélés mikéntjéről és minőségéről megfogalmazott narratívákat.⁴ (BICZÓ–SZABÓ: 2018) A film koncepciója szerint a készítőik tudatosan törekedtek arra, hogy a tartalmukat tekintve eltérő álláspontokból, az elbeszélte narratívákból rajzolódjon ki a „Kisvilág” lokális és szituatív karaktere. Kisköre, az ott élők szempontjából olyan komplex hely, amelynek megértése a kívülálló számára csak az azt elbeszélők eltérő álláspontjának párhuzamos érvényességét fenntartva és figyelembevétele mellett lehetséges. Az egymással ütköző perspektívák narratív többszólamúsága a néző számára lehetőséget teremt arra, hogy a társa-

⁴ Az itt közölt tartalmi leírás a filmsorozat kísérőkötetében közölt szöveg alapján készült (lásd: BICZÓ–SOÓS–SZABÓ 2022: 55–56).

dalmi folyamatok bonyolult összefüggéseit értelmezni tudja. Egy-egy szereplő nézőpontja a közösségi viszonyok szövetének és az etnikai együttélés helyi sajátosságainak más és más részletét látta. A kisváros és általában a „magyar vidék” jövője miatt aggódó polgármester általános megközelítése, az optimista nyugdíjas tanítónő véleménye, aki a helytörténeti gyűjtemény szervezésével állít emléket az egykori Kisköre letűnt lokális hagyományainak, a településről elvágódó egyetemi hallgató kritikája, aki elképzelhetetlennek látja jövőjét a településen, vagy éppen ezzel szemben a roma származású tanító szakos fiatal nő álláspontja, aki igazi lokálpatriótaként fogalmaz, az ugyancsak roma mezőőr őszinte „vallomása”, aki egész egyszerűen csak jól érzi magát, valamint a tiszai gátőr megrázó szövege, aki közel ötvenévesen az elköltözést tervezi az ellehetlenül együttélés miatt ők mind-mind a „Kisvilág” megannyi arca. A kaleidoszkóp-szerűen felvillanó sorsok és narratívák a néző számára láthatóvá teszik az összetett, de a külső megfigyelő előtt első pillantásra rejtve maradó lokális folyamatokat. A hat helyi és a településen született szereplő narratíváin keresztül azonban arra is fény derül, hogy a cigány-magyar etnikai együttélést meghatározó értelmezési keretek miként teremtik meg Kisköre kortárs társadalmi valóságát. Az epizódban bemutatásra kerülő Közép-Tisza-vidéki kisváros példája a néző számára világossá teheti, hogy a megszólalók elbeszéléseiből kirajzolódó narratív univerzum olyan szituatív életvilágot tár elénk, amely minden más együttélési helyzettől alapvetően különbözik.

A narratív kritizmus érvényesítése mellett a *Kisvilágok* filmsorozatban alkalmazott másik, az epizódokban bemutatott ismeretek széleskörű alkalmazhatóságát támogató módszertani elv a „jó gyakorlat példája”. Közhelyszerű tény, hogy a magyar társadalomban az együttéléssel kapcsolatban és a roma közösségekről elsősorban negatív, gyakran az előítéletekre alapozott vélemények nyertek teret. Ebben a média keretei között konstruált torz kép, valamint az elégtelen tájékozottság egyaránt meghatározó szerepet játszik. Az etnikai együttélési helyzetek számtalan példája bizonyíthatja ugyanakkor, hogy a többségi és kisebbségi társadalom különböző szociális és gazdasági helyzetű csoportjai között a kulturális távolság és az eltérő lokális társadalomtörténeti háttér ellenére jó kapcsolatok alakulhatnak ki.

A *Kisvilágok* filmsorozat epizódjaiban a szerzők feladatuknak tekintették, hogy a bemutatott színtereken kialakult együttélési gyakorlatok sajátosságait bemutassák. A tereptapasztalatok alapján úgy tűnik, hogy az etnikai együttélési helyzet az abban érintettek szempontjából mindig olyan szituáció, amely a társadalmi „valóság” kényszerítő erejével veszi rá a feleket a kooperációra és egymás kölcsönös elfogadására. A kutatási eredményekből és a *Kisvilágokban* bemutatott példákából az derül ki, hogy számos tanulmányozott szintéren a külső megfigyelő szemszögéből az etnikai közösségek között szinte automatikusan feltételezett oppozíciót az együttélési gyakorlat felülírja. Azt is mondhatjuk, hogy az etnikus – tehát az etnicitás fogalmi keretei között leírható – szociokulturális különbségeket a kölcsönös együttélési tapasztalat mintegy zárójelezi és a lokális (települési) szinten a helyi társadalom által kimunkált *transzetenikus ethosz* normái mentén alárendeli a közösség minden tagja szempontjából sokkal fontosabb közös boldogulás „ügyének”. (Biczó 2013: 53-104) Másként fogalmazva, azt mondhatjuk, hogy minden film esetében megmutatkoznak azok a helyi szabályok, amelyek mentén az etnikai együttélés lokális gyakorlatai megvalósulnak, és ezáltal lényegében egy-egy modellt képeznek. A „jó gyakorlat példája” tehát nem abszolút érvényességű cselekvési minta, de sokkal inkább a szituatív adottságokból a közösség erőfeszítésének eredményeként kimunkált eseti megoldás. A magyar-roma etnikai együttélési helyzetek tanulmányozása valójában olyan példatár létrehozását eredményezheti, amely a szituációkat oktatási és ismeretterjesztési eszközként használva lehetőséget kínál a nézők érzékenyítésére.

A *Sokat tanulhatunk egymástól* című dokumentumfilm főhősének narratívája a „jó gyakorlat példájának” kiváló esete. Az északkelet-magyarországi szegregátumi környezetben felnőtt, majd onnan kiemelkedő oláh cigány óvónő lakótelepülése (Hodász) óvodájában dolgozva fogalmazta meg, hogy a személyében képviselt szerep miként segíti elő kézzelfogható módon az együttélő közösségek közötti kapcsolatviszony fejlesztését. Óvodai munkájának részeként tudatosan és példát mutatva törekszik az elfogadás erősítésére. Vegyes etnikai összetételű csoportjában a magyar és romungro gyermekek is megismerkedhetnek a roma nyelvvel, valamint szokásokkal, és emellett alapvető ne-

velési feladatának tekinti, hogy az eltérő kulturális, nyelvi és normatív környezetből érkezők jó közösségi kapcsolatokat alakítsanak ki egymással.

„Csoportom nagyon heterogén hiszen többségében romungró és oláh cigány gyerekek járnak, és ugye hat gyerekem van, aki magyar származású. Nagyon fogékonyak, minden érdekli őket, nagyon kreatívak, és az együttműködés, az egymás elfogadása már nagyon szépen kialakult náluk. Van egy konkrét kisfiam, aki azt mondta, hogy az, hogy én cigány óvónéni vagyok az neki először, először nem nagyon fogta fel, hogy én cigány óvónéni vagyok. Én mondtam neki, hogy én még ugyanolyan óvónéni vagyok, mint a Sárika óvónéni. Aztán egy beszélgetés keretében azt mondta nekem, hogy szeretlek óvónéni attól, hogy cigány vagy. És, aztán fogta fel, hogy neki van egy cigány barátja is, vagy barátai, és azt, hogy az a cigány szó, az nem rossz, hanem az csak egy ember, egy jelzés. Már kisgyerekkorban már nem alakul ki bennük az, hogy most az, hogy cigány, az rossz dolog, hanem ő egy ember, ő egy óvónő, ő is egy kisfiú, ő egy kislány. És ez már nagyon szépen kialakult a csoportunkban és erre nagyon büszke vagyok, hogy ez már kisgyerekkorban kialakul bennük, és ezt felnőttkorban továbbvihetik és továbbadhatják majd a gyermekeiknek.” (BICZÓ-SZABÓ 2020)

Összefoglalás

A *Kisvilágok* sorozat az alkotók szándéka szerint gyakorlati értékű komplex vállalkozás. Álláspontunk szerint a dokumentumfilmekben és a kísérő szakkönyvben bemutatott, valamint feldolgozott ismeretanyag alkalmas eszköz arra, hogy hiánypótló igénnyel beépüljön a felsőoktatási képzési területek oktatási tartalmaiba. Elsősorban ott fontos feladat ez, ahol a végzettek nagy valószínűséggel gyakran találkoznak etnikai együttélési helyzetekkel, lesznek részesei etnikai interakciónak. Ily módon a romológia és a roma/cigány nemzetiségi szakirányos óvodapedagógusok kitüntetett célcsoportjai a *Kisvilágok* projektnek,

de általában néprajzi és kulturális antropológiai tudományterület, a pedagógusképzés egésze, az egészségügyi szakmák, a szociális szakemberek oktatása, a jogászképzés a leginkább érintett olyan tudások, ahol a majdani munkavállalók felkészítése az etnikai együttélési helyzetek szituatív „valóságára” fontos feladat. Emellett a *Kisvilágok* üzenetének megfogalmazásában alkalmazott narratív kriticismus és „jó gyakorlatok példái” hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a szakpolitikai döntéshozók és a közvélemény egyaránt megértse, a magyar és roma közösségek együttélésének kérdése, minősége és bonyolult rendszere az egész társadalom alapvető közügye.

IRODALOM

- BATESON, Gregory (1979): *Mind and Nature*. Dutton, New York.
- BICZÓ GÁBOR (2009): *Hasonló a hasonlónak ... , Filozófiai antropológiai vázlat az asszimilációról*. Kalligram, Budapest-Pozsony.
- BICZÓ GÁBOR (2013): Az etnikai együttélési egyensúlyhelyzetek elmélete: a szilagsági Tövishát északi falvainak példája. In: Biczó Gábor–Kotics József (szerk.): „Mevagyunk mi egymás mellett...” *Magyar-román etnikai együttélési helyzetek a szilagsági Tövisháton*. Kulturális és Vizuális Antropológiai Intézet, Miskolc.
- BICZÓ GÁBOR (2018): A „Mi” és a „Másik”. *Az idegen megértésének tudománytörténeti vázlata az antropológiában a 19. század második felétől napjainkig*. L'Harmattan, Budapest.
- BICZÓ GÁBOR–SZABÓ HENRIETT (2018): *Nincsenek illúzióink*. Kisköre. Játékidő: 38'50", (<https://gygyk.unideb.hu/node/507>)
- BICZÓ GÁBOR–SZABÓ HENRIETT (2020): *Sokat Tanulhatunk egymástól*. Hodász. Játékidő: 52'10", (<https://gygyk.unideb.hu/node/507>)
- BICZÓ GÁBOR–SOÓS ZSOLT–SZABÓ HENRIETT (2022): *Kisvilágok - Kelet-magyarországi települések kortárs társadalmi folyamatai és dokumentumfilmes ábrázolása*. Debreceni Egyetem GYGYK, Hajdúböszörmény.
- GEERTZ, Clifford (1994): Sűrű leírás. Út a kulturális értelmezés elemzéséhez. In: Clifford Geertz: *Az értelmezés hatalma*. Századvég, Budapest. 170-199.
- MAGRIS, Claudio (2012): *Kisvilágok*. Libri, Budapest.
- SZABÓ HENRIETT (2019): A dokumentumfilmek és a társadalmi integráció – „Kik vagyunk... és miért?” 3. széria. In: Biczó Gábor (szerk.): *Terepek és elméletek. A Lippai Balázs Roma Szakkollégium változtatott romológiai*

-
- tanulmánygyűjteménye*. Didakt Kft., Debrecen. 47–64.
- POWELL, Marc Allen (1995): Narrative criticism. In: Green, Joel B. (szerk.): *Hearing the New Testament*. Grand Rapids, Eerdmans. 239–255.

Cserti Csapó Tibor

A HAZAI ROMA KÖZÖSSÉG ÉS AZ INDIAI „ŐSHAZA KONCEPCIÓ”

Az Indiából való származástudata régóta ismert. Elsőként a tudományos érdeklődés fordult az európai cigányság indiai gyökerei felé, a romapolitika és önszerveződés világa csak a 20. század közepétől emeli be a hangsúlyos témák közé az indiai kapcsolatokat. Legkésőbb pedig talán a közbeszéd terén, a mindennapi emberek gondolkodásában tematizálódik ez, Magyarországon inkább csak a rendszerváltozás után, az ezredforduló idején.

Izgalmas annak vizsgálata, mekkora hangsúlyt kap a származástudat aktuálisan a fent említett színtereken, s hogyan reprezentálódik hol tudományos igényességgel, máskor kevésbé fókuszáltnan a tananyagfordozókban.

Előadásunkban azt vizsgáljuk, hogyan alakul a cigány népeiségről való tudás a tankönyvekben és az ezek által konstruált közoktatási színtérben. A vizsgált tudástartalmat természetesen mindenkor meghatározza a nagypolitika, a kisebbségpolitika, az oktatáspolitikai szándéka és beszédmódja, s ezeken túl a közbeszéd, a kisebbség aktuális identitáskonstrukciója, a hivatalos tudomány állásfoglalásai. A tankönyvíróknak ezen tartalmi mezők mentén kell mozognia, s megküzdnie emellett a tankönyvekkel szembeni módszertani elvárásokkal.

„A roma kultúra reprezentációja a tartalomszabályozók, tartalomhordozók körében, valamint ezek fejlesztési lehetőségei” című – 2015-ben végzett – kutatás során azt vizsgáltuk, hogy a közoktatásban a környezetismeret, a természetismeret és a földrajz tanításához a választható tankönyvek listáján szereplő tananyaghordozók a cigány, roma népeiségről tartalmaznak-e olyan releváns információkat, amelyek a NAT, a Kerettantervek, illetve az ezekre épülő helyi tantervek előírásai szerint kötelező elemei lennének az egyes évfolyamok ismeretanyagának. (vö: ORSÓS 2015, 2016; CSERTI CSAPÓ 2016; ANDL–CSERTI 2017) A kutatás során áttekintettük az e témakörben korábban végzett vizsgálatok ered-

ményeit (TERESTYÉNI 2004; BALÁZS et al. 2014; BINDER–PÁLOS 2016).

A tankönyvek első vizsgálata nagyon negatív tapasztalatokkal zárult. A választható tankönyvek elvéve tartalmaztak a cigánysággal kapcsolatban információt, s ezek kivétel nélkül vagy pontatlanok, vagy inkább a sztereotipikus gondolkodás elmélyítésének veszélyét rejtették. Dacára annak, hogy mindegyik tantárgy alkalmas arra, hogy a tantervekben megfogalmazott nemzeti kisebbségekkel szembeni tartalmi és érzékenyítési elvárásoknak eleget tegyen, a társadalmi elfogadást, a multikulturális szemléletet közvetítse.

A roma népismeret tanításához rendelkezésre álló tankönyvek viszont inkább a szerzők naiv (KOVALCSIK–RÉGER 1995), a populáris tudományhoz (MIKOS 2013) közelebb álló szemléletét tükrözik, s ennek veszélyeiről is szólni kíván az előadás.

Az is világossá vált, mennyire nehéz feladat a tankönyvszerző számára, hogy egyszerre feleljen meg az oktatáspolitikai tantervi előírásainak, a tanulók életkori sajátosságainak és szakmai előismereteinek, a pedagógus társadalom szakmai elvárásainak, a tankönyvekkel szembeni tartalmi, vizuális, didaktikai elvárásoknak (ld. DÁRDAI 2002; BALÁZS et al. 2017), a társadalmi - szülői igényeknek, s a földrajz tantárgy oktatásának tényleges iskolai kereteit, lehetőségeit megköthető tényeket is figyelembe vegye (pl. óraszám, a gyakorló pedagógusok szakmai ismeretei, társadalmi érzékenysége, stb.).

Az előadás tanulmány ezen utóbbi nézőpontból reflektál arra, mit és hogyan lehet tanítani abból a „megrendelői csomagból”, amit a hazai oktatáspolitikai előír a roma, cigány népesség bemutatásával kapcsolatban.

Kulcsszavak: cigányok eredete, roma önérvényesítés, roma identitás, közoktatási tankönyvek, népismereti könyvek

A vándorló roma csoportokat a kora középkori európai megjelenésük után Egyiptommal hozták kapcsolatba. Ezt az elterjedt és évszázadokig élő egyiptomi eredet magyarázatát aztán a 18. század végén felváltotta az a feltételezés, miszerint az Indiai szubkontinensről eredeztethetők.

Elsőként a tudományos érdeklődés fordult az európai cigányság indiai gyökerei felé, s ennek a sokszor elmesélt történet szerint pont magyarországi indulása van, a 18. század végén. A romapolitika és önszerveződés világa csak a 20. század közepétől emeli be a hangsúlyos témák közé az indiai kapcsolatokat. Legkésőbb pedig talán a közbeszéd terén, a mindennapi emberek gondolkodásában tematizálódik ez, Magyarországon inkább csak a rendszerváltozás után, az ezredforduló idején.

Először mintegy 200 éve merült fel a romani nyelv indiai eredetének feltételezése, a XVII. században, amikor egy Komárom környéki fiatalember a hollandiai Leiden városába ment protestáns teológiát tanulni. Vályi Istvánról van szó, akinek feltűnt, hogy Indiából származó - malabári (délnyugat-indiai) - diáktársainak beszéde hasonlít faluja cigányainak nyelvére. A felfedezésről szóló beszámoló 1776-ban jelent meg a bécsi *Anzeigen aus den samtlichen k.u.k Erblanden* című folyóiratban, és ezzel megnyitotta a kaput a későbbi ind-cigány összehasonlító nyelvészeti és történeti kutatások előtt. (MADHAVANKUTTY 2013; KENRICK D. 2004; HANCOCK I. 1992)

A felfedezés publikálását követően írta meg H. Grellman *A cigányok (1783)* című könyvét, ami egyben a cigánykutatás kezdetét is jelzi nemzetközi szinten, s ettől kezdve szinte minden munkában előfordul a cigányok, mint indiai eredetű nép meghatározása. Ezt a feltevést modern tanulmányok is megerősítik, kimutatva, hogy a romani (azok nyelve, akik magukat anyanyelvükön „rom”-oknak nevezik; romok által beszélt nyelv, Magyarországon az oláh cigányok csoportja, akik a romani több dialektusát beszélték, s használják még ma is) legközelebbi mai nyelvi rokona India hivatalos nyelve, a hindi, illetve a hindi rádzsasztáni, pandzsábi (északnyugat-indiai) nyelvjárásai. Ez az alapszókinccs és egyes mondattani elemek összevetése alapján megállapított nyelvi rokonság kétségtelen, annak ellenére, hogy a romani igen sok, a vándorlás során felvett egyéb kölcsönelemmel, valamint több balkáni mondattani jellegzetességgel rendelkezik. (Friedman 1986)

A cigányok indiai származását több tudományterület (nyelvészet, történelem, majd a biológiai tudományok is) egymást kiegészítő kutatásai az utóbbi kétszáz évben eléggé megerősítették, ezért manapság a laikusok és a kutatók többsége számára is elfogadott. Meg kell

azonban jegyezni, hogy azért léteznek az indiai eredet elméletét – részben – elvető kutatók is. A nyelvészeti egyezések mindenható bizonyító erejének feltételezése ugyanis inkább jellemző a 19. század végi tudományosságra, akár az egyes nyelvek elemeiről, akár a bizonytalan történeti dokumentumokról van szó. A jelenség háttérében részben a történeti összehasonlító nyelvészet 19. századi dominanciája áll. Másrészt a 18. században az óind (szanszkrit), az ógörög és a latin rokonságának felfedezését követően megszülettek az első nagy indoeurópai népvándorlás-elméletek, melyek nagyrészt nyelvtörténeti „bizonyítékokra” támaszkodtak, s ezek részét képezték – bár majd némi késéssel – a cigányok vándorlását rekonstruálni próbáló elméletek is. Míg azonban az indoeurópai népek vándorlásának egyes elméletei előbb vagy utóbb együtt jártak egyéb, nem kizárólag nyelvi bizonyítékok feltárásával, a romok esetében az ilyen adatok hiánya miatt ez a megerősítés nem következett be (TÖRZSÖK 2000). Majd csak a 20. század második felében elvégzett orvos-antropológiai és genetikai vizsgálatok erősítik meg a korábbi feltételezést. De ezek sem azt támasztják alá, hogy az európai cigányok teljes körűen indiai eredettel rendelkeznek.

Judith Okely angol antropológusnő angliai cigányok között végzett kutatásai nyomán például „arra a következtetésre jutott, hogy a cigányok ősei valószínűleg olyan gádzsók, akik a reneszánsz idején váltak az angol társadalom kitzasztottjaivá”. Okely ezzel persze nem azt állítja, hogy az angliai vagy európai cigányoknak nincsenek indiai gyökereik, csupán arra utal, hogy jelenlegi kultúrájukra semmiképpen sem az indiai eredet szolgál magyarázatul, hiszen folyton keveredtek a letelepedett népekkel (BINDER 2008).

Miért problematikus az egy szálla visszavezető eredetmagyarázat? Elsősorban azért, mert a cigányok - a legtöbb néphez hasonlóan - különböző elődök keveredéséből származnak. Ez a keverékjelleg nem kizárólag a cigányokra jellemző, a mai magyarok eredete sem egy szálon vezethető vissza, annak ellenére, hogy ez a visszavezetés nagyobb hivatalos elismerésnek örvend, mint a cigányoké. Emellett felmerül az a probléma is, hogy még az egy csoporton belül - mint pl. a romok esetében - használt azonos nyelv sem feltétlenül jelent azonos eredetet (TÖRZSÖK 2000).

Más szerzők is a több szálú eredetet feltételezik. A középkori Magyarországon is jellemző volt már, s ez a mai időkig meghatározó, hogy a társadalom peremére szorult egyének, családok, rétegek fokozatosan lesüllyedtek, csapódtak a vándorló közösségekhez, beolvadtak azokba (NAGY 2012; LADÁNYI–SZELÉNYI 1997). NAGY Pál (2019) szerint pl. a magyarországi cigányság egy kisebb csoportját képező beásnak nevezett cigányok történetileg közös etnikai eredete is kétséges. Sőt egyáltalán indiai származásuk sem alátámasztható. Szakirodalmi és történeti forrásadatok alapján a beások esetében történelmi eredetüket megoldatlannak, illetve a rendelkezésre álló adatok alapján megoldhatatlannak tartja a kutató. Semmiképpen sem gondolja kategorikusan kijelenthetőnek, hogy a beások az indiai bevándorlókból lett cigányok egyik csoportja. Legalább ugyanannyi érv szól amellett, hogy románok vagy részben azok, illetve kultúrájuk alapján inkább balkáni eredetűnek mondható (NAGY 2019). Hiszen sok évszázadon keresztül tartózkodtak az egykori román fejedelemségek területén, s onnan vándoroltak a Kárpát-medence belsejébe a 20. század elején. Azaz tudományosan nem véglegesen eldöntött, hogy a beások minden közössége cigány vagy nem.

Ezért fontosak számunkra a fizikai antropológiai bizonyítékok is. Ezek között megemlíthetjük, hogy már az 1940-es évektől folyó kutatások igazolták, hogy a cigány népcsoporton belüli vérminták az európai átlagnál sokkal gyakrabban tartalmazzák a „B” vércsoportot (ennek jelenléte az indiai szubkontinens népességében kétszerese az európainak), s hasonló rokonságokat mutatott ki az Rh-faktor analízise is (FRASER 1992, 1996). Ezeken túl a későbbi genetikai vizsgálatok is igazolták – a kromoszóma állomány rejtett mutációinak összehasonlító vizsgálata, a ritka genetikus betegségek előfordulási gyakoriságainak összevetése, a genetikai variabilitás követése révén – hogy ha nem is teljes körűen, de részben fellelhetők ezek az egyezések és visszavezetnek a Dekkánra (ld. KALAYDJIEVA et al. 2001; KENRICK 2004; MARTÍNEZ-CRUZ et al. 2016).

A második színtere az indiai őshaza megélésnek – ahogy azt korábban már említettem – a romapolitika, roma érdekképviselő területe.

1971, az első roma világtalálkozó igen fontos mérföldkő a roma nemzeti mozgalom történetében. Hiszen itt fogalmazódott meg, s

vált széles körben elfogadottá a formálódó roma értelmiség körében a nemzetek feletti (transznacionális) roma nemzet gondolata. Sőt később az egymással versengő nemzetkoncepciók is megjelentek. Az 1971-es kongresszuson a nemzetet felruházták annak legfontosabb, szimbolikus attribútumaival is Megszületett a roma nemzeti zászló és a nemzeti himnusz. Konkrét lépések történtek a standard, nemzeti nyelv létrehozására. A szaktudományok mellett pedig a „naiv tudomány” képviselői is elkezdtek publikálni a roma történelemről, kultúráról. (BINDER 2006, 2008) A gondolatmenet szempontjából talán ez lesz a leghangsúlyosabb tény.

A szakképzett kutatók mellett Magyarországon (és feltehetően máshol is) találkozunk olyan roma értelmiségiekkel, a történelmet „nemzeti látószögéből” szemlélő önjelölt történészekkel, akiket a „naiv tudomány» (más megnevezésben „populáris tudomány”) (MIKOS 2013) művelői közé sorolhatunk. Mint RÉGER és KOVALCSIK (2005) írta: „Megjelent az autodidakta tudomány, melynek egyes művelői azt kívánták igazolni, hogy a cigányság a nemzetté válás útjára lépett: érkezett a saját „magas kultúra” megteremtésének pillanata. S míg a pártállami évtizedek központosított és cenzúrázott publikációs rendszere sem hagyta szóhoz jutni ennek a népszerűsítő populáris írásmódnak a termékeit, rendszerváltozás után gomba módra kezdtek szaporodni a dilettantizmus tudományosnak tételezett eredményeit népszerűsítő kiadványok. A könyvkiadás liberalizálása, valamint az elektronikus sajtó robbanásszerű fejlődése hatására gyakorlatilag követhetlenné vált a folyamat (MIKOS 2013).

SZUHAY Péter (1995) a magyarországi cigányokkal kapcsolatban ezt írja: „A nemzeti kultúra megalkotása folyamatában legnagyobb szerepe az integráló értelmiségnek, elsősorban a cigány értelmiségnek vagy az értelmiségi funkciót betöltő cigány teoretikusoknak van. A nemzeti kultúra megteremtése párhuzamosan több síkon zajlik: politikai-emberjogi, képzőművészeti, irodalmi és etnográfiai-történelmi szinten. [...] Ebben a folyamatban a nemzetté válás receptje szerint a cigányság is megalkotja mitológiai rendszerét, kitalálja genealógiáját, megmondja származásának helyét és idejét. A nemzeti identitás kialakításában kulcsfontosságú szerepet játszó történelmi tudat legfőbb alkotóelemeivé az indiai őshaza, a vándorlás (a szabadság szimbóluma)

és a közösen elszenvedett üldöztetések, kiváltképp a Pharrajimos válnak majd (BINDER 2008).

A cigányság indiai eredetének szerepe pedig felértékelődik ebben az időszakban a nemzetépítés retorikájában, hiszen így a „bizonytalan eredetű, kóbor népből” gazdag kulturális örökséget hordozó, valódi őshazával rendelkező közösség válhat.

Az indiai származás tudata mellett – a mitikus nemzeti történelem igényének megfelelően – egyes szerzők több roma „kulturális sajátoságot” is - minden alapot nélkülöző módon - visszavetítenek az indiai őshazába. Néhány roma és indiai kutató azt próbálja bizonyítani, hogy a cigányok a hindu társadalom második kasztját képező harcosok (ksatriják) voltak. (FRASER 1992, 1996) HANCOCK (1991) szerint például a ksatrija kasztba emelkedő rádzsputokat (a cigányok feltételezett őseit) a naptól és a holdtól származtatták, s ez a szimbólum napjainkban is létezik oláh-cigány közösségekben. „A tradicionális rádzsput „idegenasszimiláló képesség” szintén egy tovább élő jellemvonás, hiszen a romák nyugati vándorlásaik során sok gádzsót befogadtak, akik elsajátították a roma nyelvet, kultúrát és identitást.” (BINDER 2008) – érvel ez a tudományosan alá nem támasztott megközelítés.

Az őshaza gondolata mellett a nyelv is központi szerepet tölt be a nemzetté válás folyamatában, A romani nyelv éppen a roma nemzeti ideológia egyik legfontosabb legitimációs eszköze. A nyelvnek azonban számos dialektusa létezik! S a romani nyelv valamely dialektusát beszélő romák mellett sok (önmaga vagy mások által) cigánynak, romának definiált ember pedig nem beszél a romani nyelvet. A 19. század második felében Kelet-Európából kiinduló migráció következtében kerültek Európa és a világ számos országába a romani nyelv oláh dialektusait beszélő cigányok. Velük szemben a többségükben Kelet-Európában élő, több száz éve letelepedett cigányok jelentős része mára nyelvileg asszimilálódott környezetéhez. (BINDER 2008) De az is izgalmas példa erre a mindent a saját szolgálatába rendező öngigazoló autodidakta tevékenységre, amikor a „naiv tudós”, Rostás-Farkas György emeli be a régies román nyelven (tehát nem romani nyelven) beszélő beás cigányokat az egységes nemzeti szférába. A cigányok története című könyvében a beás cigányok elnevezésének eredetét a közös, mitikus indiai őshazából, a Beas folyó mellékéről származtatja, s ebből a perspektívá-

ból szemlélve a nyelvi különbség már nem tűnik olyan jelentősnek. Így fogalmaz a minden történeti forrást nélkülöző érvelés: „Más ügy a beás cigányok nyelve. Az Indus öt mellékfolyójának egyike a Beász. Az öt folyó mellékét a romák őshazájuknak tekintik. A Beász mellékén élők már több mint ezer évvel ezelőtt is teknővájással foglalkoztak, és más famunkákat is készítettek...” (ROSTÁS-FARKAS 2001).

Ez a fajta – a közös indiai eredetet túlhangsúlyozó – retorika azután, különösen a rendszerváltás után terjed át a roma közösségek mindennapi beszédtemái közé, a helyi közösségek szintjére. Szerepe volt ebben annak, hogy liberálisabbá váltak a publikációs csatornák, de annak is, hogy a korábban elhallgatott nemzetiségi kérdésekről is szabadabban lehetett már beszélni. Így vált a kisember, a helyi közösségek közös történeti tudatának részévé a folyamat harmadik állomásaként az indiai származás ténye, annak inkább a felületes, népszerű tényeivel, s kevésbé a tudományos tényeivel, kérdőjeleivel, árnyaltabb problémakezelésével megtámasztva.

Mindemelett nem mondható el, hogy a magyarországi roma emberek mindennapjainak legfontosabb eleme az őshazára való merengés volna. Sokkal fontosabb az e közösségek nagyobb részének sorsát napjainkban is meghatározó társadalmi kizorultság, a mindennapos megélhetés nehézségei.

Magyarországon az elmúlt évtizedekben az Indiával vállalt közösség megélése inkább hivatalos, állami, vagy intézményi szinteken történt. Jelzik ezt oktatási, kulturális szervezetek kapcsolatfelvételei indiai partnerekkel, kulturális események rendezése, eseti kutatói utak szervezése Indiába, s az ezeken történő hivatkozás erre a több lábon alátámasztott, de azért nem mindenható származási kapcsolatra.

Irodalom

BINDER Mátyás (2006): „Felébredt ez a nép...” A magyarországi romák/cigányok etnikai-nemzeti önszerveződési folyamatairól. In: Gergely Jenő (szerk.): *A múlt feltárása – előítéletek nélkül*. ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, Budapest

BINDER Mátyás (2008): A roma nemzetépítés – történeti és kulturális antropológiai keresztmetszetben. *Eszmélet* 2008. 130-160. <https://www.eszme->

- let.hu/binder_matyas-a-roma-nemzetepites-torteneti-es-kulturalis/
- DUPCSIK Csaba (2009): *A Magyarországi cigányság története. Történelem a cigánykutatások tükrében, 1890-2008*. Osiris Kiadó, Budapest.
- FRASER, Sir Angus (1996): *A cigányok*. Osiris Kiadó, Budapest.
- FRASER, Sir Angus (1992): *The Gypsies*. John Wiley and Sons Ltd, Oxford.
- FRIEDMAN Viktor (1986): Linguistics, Nationalism, and Literary Languages: A Balkan Perspective. *The Real World – Linguist: Linguistic Applications in the 1980's*, ed. by Victor Raskin and Peter Bjarkman, Norwood. 287-305.
- GRELLMANN, H. M. G. (1783): *Die Zigeuner. Ein historischer Versuch über die Lebensart und Verfassung, Sitten und Schicksale dieses Volks in Europa, nebst ihrem Ursprunge*. Dessau/Leipzig
- HANCOCK, Ian (1991): The East European Roots of Romani Nationalism. *Nationalities Papers*, Vol. 19. No. 3.
- HANCOCK, Ian (1992): *The hungarian student Vályi István and the indian connection of Romani*. The Romani Archives and Documentation Center, The University of Texas at Austin (http://radoc.net/radoc.php?doc=art_b_history_stefanvalyi&lang=&articles=true)
- KALAYDJIEVA, Luba–Francesc Calafell–Mark A. Jobling–Dora Angelicheva, Peter de Knijff–Zoë H. Rosser–Matthew E. Hurles–Peter Underhill–Ivailo Tournev–Elena Marushiakova–Vesselin Popov (2001): Patterns of inter- and intra-group genetic diversity in the Vlax Roma as revealed by Y chromosome and mitochondrial DNA lineages. *European Journal of Human Genetics* 9: 97–104. (<https://www.nature.com/articles/5200597>)
- KENRICK, Donald (2004): *Gypsies: From the Ganges to the Thames*. Univ of Hertfordshire Press.
- KOVALCSIK Katalin–RÉGER Zita (1995): *A tudomány mint naiv művészet*. Kritika, 1995. 2. sz. 31–34.
- LADÁNYI János–SZELÉNYI Iván (1997): *Ki a cigány?* *Kritika* 1997/12. sz.
- MARTÍNEZ-CRUZ, Begoña et al. (2016): Origins, admixture and founder lineages in European Roma. *European Journal of Human Genetics* volume 24, 937–943 (<https://www.nature.com/articles/ejhg2015201>)
- MENDIZABAL I, VALENTE C, GUSMAO A et al. (2011): Reconstructing the Indian origin and dispersal of the European Roma: a maternal genetic perspective. *PLoS One* 2011; 6: e15988 (<https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0015988>)
- MIKOS Éva (2013): *Hiányzó hősköltészet-amatőr műltszemlélet. Folklorisztikai tanulmány a tudományos dilettantizmusról*. (https://nti.abtk.hu/imag/evkonyv/2013/07_mikos.pdf)

- NAGY Pál (2012): *A cigány sokkal inkább életmódot jelent, mint etnikumot.* (<https://reformatus.hu/kuldetesunk/hirek/a-cigany-sokkal-inkabb-élet-módot-jelent-mint-etnikumot>)
- NAGY Pál (2019) *Beás cigányok a Kárpát-medencében (Historikus metszetek a 18-19. századból).* *Gypsy Studies – Cigány Tanulmányok* (43). Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet, Romológia és Nevelésszociológia Tanszék – Romológiai Kutatóközpont.
- ROSTÁS-FARKAS György (2001): *A cigányok története. Le romengi historja.* Budapest, Cigány Tudományos és Művészeti Társaság.
- PILLAI, Madhavankutty (2013): *The Gypsy Chronicles.* (<https://openthemagazine.com/art-culture/the-gypsy-chronicles>)
- SZUHAY Péter (1995): A magyarországi cigány etnikai csoportok kulturális integrációjáról és a nemzeti kultúra megalkotásáról. *BUKSZ.* 3. sz. 333-334.
- TÖRZSÖK Judit (2000): Kik az igazi Cigányok? in: *Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből.* (szerk.: Kovalcsik Katalin), Tanítók kiskönyvtára 9., ELTE-IFA-OM, Budapest.

India szoba a pécsi Gandhi Gimnáziumban (<https://www.pecsma.hu/hirzo-na/orszagos-minta-a-pecsi-gandhi/>)

Gandhi Gimnázium, Pécs (<https://www.pecsma.hu/hirzona/osszeallt-a-gandhi-gimi-es-a-pte/>)

Gandhi szobor avatás Pécssett a PTE BTK botanikus kertjében (<http://gangesz-alapitvany.blogspot.com/2014/10/gandhi-szobor-avatas-pecsett.html>)

Selen Subaşı

ADVANCING INCLUSIVE EDUCATION FOR THE ROMA MINORITY IN HUNGARY: A REVIEW OF POLICIES, PROGRAMS, AND INITIATIVES

This article offers an extensive examination of inclusive education policies and programs in Hungary, specifically targeting the marginalized Roma community. The study investigates various aspects, including early childhood education and care, social inclusion, and efforts to reduce early school leaving. It highlights the initiatives of Hungary to promote inclusive education and minimize disparities in educational access and outcomes. Despite the government's commendable efforts, several challenges persist for marginalized groups in achieving educational equity. This review offers valuable insights and serves as a resource for policymakers, educators, and researchers working towards fostering educational inclusion and equity, not only in Hungary but also in other contexts facing similar challenges.

Keywords: inclusive education, Roma minority, Hungary, policies and programs, educational equity

1 Introduction

In recent years, there has been a growing global focus on educational inequality, with particular emphasis on marginalized populations, exemplified by the Roma community in Hungary. The Roma minority in Hungary faces significant social and economic disadvantages, with high poverty rates and limited access to education due to discrimination and other barriers. This situation has led to many Roma children

being placed in special schools or segregated classrooms, resulting in poor educational outcomes. To address this issue, the Hungarian government has implemented a range of policies and initiatives aimed at promoting inclusive education and reducing disparities in educational access and outcomes. The government's efforts have focused on early childhood education, primary and secondary education, and reducing early school leaving. The aim of this article is to provide an overview of the key policies and initiatives related to inclusive education in Hungary. This article undertakes an examination of the government's endeavors to secure comprehensive access to quality education for every child. It aims to elucidate the advancements made in mitigating educational inequality in Hungary, shedding light on progress and simultaneously identifying areas that may require further intervention or attention. This article aims to enrich the ongoing discourse on educational equity and inclusion by conducting a thorough examination of Hungary's situation, with a specific focus on the Roma community. It encompasses a review of recent policies and practices designed to promote inclusivity in education.

2 Promoting Social Inclusion in Hungarian Education: An Overview of Key Policies

Education plays a vital role in promoting social inclusion, enhancing economic mobility, and improving the overall well-being of individuals and society. In Hungary, a range of initiatives and strategies has been implemented to address social inequalities in education, especially among disadvantaged children, including the Roma population. This informational overview introduces key programs and strategies aimed at promoting social inclusion in the Hungarian education system, such as the Decree on the Basic National Program of Kindergarten Education (Hungarian Government 2012), the Mid-term Strategy against School Leaving Without Qualification (Hungarian Government 2014), the "Making Things Better for our Children!" National Strategy (ALBERT 2014), the National Social Inclusion Strategy (2011), and the Integrated Pedagogical System (OECD 2015b). Through

these initiatives, Hungary aims to provide high-quality education to all children and reduce the disparities in educational outcomes. This overview offers insight into the ongoing endeavors to enhance social inclusion within the Hungarian education system, underscoring the significance of sustaining and prioritizing these initiatives in the forthcoming years.

2.1 Roma Inclusion in Early Childhood Education

Research indicates that early childhood education significantly influences children's learning and development, resulting in improved academic success, labor market performance, and socio-economic mobility. Nevertheless, the efficacy of pre-primary education crucially hinges on its quality, determining the extent of positive outcomes for children. High-quality programs have a positive correlation with the cognitive, social, and behavioural improvement of children, especially for disadvantaged children who benefit from high-quality settings (OECD 2015a). Hungary, the Decree on the Basic National Program of Kindergarten Education (Hungarian Government 2012) has been in practice since 2013, which outlines the bases and duties of kindergarten education. The Basic National Program describes the work of kindergarten education accompanying family education from the age of three until the compulsory education age, which fosters the harmonious and comprehensive development of the child, as well as the child's personality. The program asserts that the primary objective of kindergartens is to mitigate disadvantage, emphasizing actions designed to facilitate the participation of children at various developmental stages in kindergarten education. Since 2015, attendance in preschool has been made mandatory for three-year-olds, with a minimum daily requirement of four hours. This measure is implemented as a preventive strategy to reduce early school dropout rates, particularly among children from disadvantaged backgrounds (OECD 2017). According to the Early Childhood Education and Data Country note for Hungary, the participation rate in preschool is relatively high. In Hungary, approximately 75% of three-year-olds and 93% of four-year-olds were enrolled in Early

Childhood Education and Care (ECEC) in 2013. These figures surpass the OECD averages of 72% for three-year-olds and 85% for four-year-olds (OECD 2015a). The program encompasses two categories of full-time, center-based services: nursery (*bölcsőde*) for children up to the age of three and kindergarten; (*óvoda*) for children aged three until the commencement of compulsory schooling. A notable advantage of these services is the provision of all-day care throughout 50 weeks per year. In Hungary, compared to the OECD average, which is 61%, most of the students in early childhood education (91%) are in public institutions. The EU average rate for early childhood education care attending is 94.3%, and it targets 95%, and Hungary's proportion of children attending in early childhood education care is 94.7%, and it can be concluded that Hungarian kindergarten attendance rates are higher than the average levels of the European Union (European Commission 2016). Reinforcing high-quality institutional care and attaining a satisfactory ratio of the number of children per kindergarten teacher would increase the school enrolment chances of disadvantaged children, an early selection would be decreased, as revealed by past occurrence (OECD 2015a). Making the kindergartens free and obligatory from the age of three generates better opportunities for disadvantaged people. Children from families with multiple disadvantages are more likely not to attend kindergarten at all, or if they attend, it is expected to happen at the age of five or six. Subsequently, early enrollment in kindergarten diminishes the risk of school failure for children facing multiple disadvantages. Despite these efforts, there are still challenges to achieving full inclusion of Roma children in early childhood education in Hungary. According to a report by the European Union Agency for Fundamental Rights (2014), Roma children in Hungary are less likely to participate in early childhood education compared to non-Roma children. This is likely due to various factors such as economic disadvantage, discrimination, and lack of access to information and resources. To address these challenges effectively, it is imperative to persist in endeavors aimed at enhancing the quality and accessibility of early childhood education programs for all children, including those from the Roma community. This can be achieved through various measures such as providing financial support for families to

attend early childhood education programs, increasing the number of trained teachers and support staff, and promoting inclusive practices and policies. In addition, it is crucial to address the underlying factors that contribute to the marginalization and exclusion of Roma communities, such as discrimination, poverty, and social exclusion. This requires a comprehensive approach that involves collaboration between various stakeholders including policymakers, educators, and Roma communities themselves. Overall, early childhood education plays a crucial role in promoting the development and well-being of children, and it is essential to ensure that all children have equal opportunities to access high-quality early childhood education programs. By promoting inclusive practices and policies and addressing the underlying factors that contribute to exclusion and marginalization, we can work towards achieving greater Roma inclusion in early childhood education in Hungary and beyond.

2.2 Mid-term Strategy against School Leaving Without Qualification (2014)

Early school leaving (ESL) is a significant issue in Europe and around the world (DALE 2010). In 2012, 12.7% of 18–24-year-olds had not finished upper secondary education and were not in education or training, representing approximately 5.5 million young people. This is why reducing ESL numbers to 10% by 2020 is one of the major targets of the EU education strategy (European Commission 2013). However, the definition and measurement of ESL varies from country to country. While the European Union considers ESL as young people who leave education and training with only lower secondary education or less, and who are no longer in education or training, some countries define it as leaving education and training before completing compulsory schooling or before obtaining a minimum qualification. It is important to note that ESL is different from school dropout, which refers to stopping an ongoing program and can happen at any stage of education, regardless of age (European Commission 2013). According to DALE (2010), ESL is a complex and multidimensional problem caused by

personal, social, economic, educational, and family-related reasons. It results from individual and institutional factors such as family and socio-economic backgrounds, school experiences and progressions, and health and emotional complications. The problems associated with the learning process, school, and emotional difficulties can trigger early school leaving, especially in rural and disadvantaged areas where access to education or individual choices are limited. Structural features of the education system such as strict education paths, academic ability grouping, and high retention ratios may also contribute to high ESL rates. Additionally, the school climate, relationships among students and teachers, and students' feelings of ownership of their education and ability to voice their opinions can impact ESL risk (European Commission 2013). Hence, the mitigation of Early School Leaving necessitates comprehensive approaches that target the underlying causes of the issue. While schools play a crucial role, reducing ESL demands a concerted effort involving various institutions. Hungary's initiatives in addressing ESL can potentially serve as a model for other countries to emulate. The Mid-term Strategy against School Leaving Without Qualification launched in 2014 is evidence-based and takes a holistic approach that considers systemic, institutional, and individual-level factors. Its goal is to cut the number of early school leavers by 10% by 2020. The strategy's evidence-based interventions include improving the quality of teaching, providing additional support to at-risk students, and increasing student engagement. It has also involved collaboration between government agencies, schools, employers, and civil society organizations. As a result, the strategy has been successful in reducing the rate of early school leaving in Hungary (Hungarian Government 2014). In summary, reducing ESL requires comprehensive and evidence-based approaches that address the root causes of the problem. The Hungarian Mid-term Strategy against School Leaving Without Qualification can serve as a model for other countries to follow in their efforts to reduce the rate of early school leaving by taking a holistic approach, based on evidence-based interventions, and working in partnership with key stakeholders.

2.3 The “Making Things Better for our Children!” National Strategy

The “Making Things Better for our Children!” National Strategy is a comprehensive plan aimed at improving the lives of children in Hungary. The strategy seeks to combat child poverty, eliminate exclusion of children, and set a clear path for intervention over the next 25 years. (ALBERT 2014) Key components of the strategy include reducing the number of children and families living in poverty, transforming structures and systems that contribute to poverty and social exclusion, and providing better and more equal conditions for children to enhance their abilities and talents. The strategy also calls for the reduction of segregation, the guarantee of a healthier childhood for children, and the development of better living conditions and housing. To reduce ethnic and regional inequalities, the government is required to develop a three-year action plan and regularly monitor and assess results. The National Strategy was adopted by the Hungarian Parliament in 2007, with the aim of gradually but radically improving the situation of Roma and providing better chances for Roma children. While the initial three-year program focused on reducing child poverty and improving living conditions, the government’s commitment to the program gradually waned after the first year, with limited funding being a major challenge. The program was eventually terminated in 2011, and the government adopted the National Social Inclusion Strategy- Deep poverty, child poverty and Roma 2011-2020 (NSIS) instead (ALBERT 2014).

2.4 National Social Inclusion Strategy 2011-2020: Extreme poverty, child poverty, Roma (NSIS)

According to Ministry of Public National Social Inclusion Strategy: Extreme Poverty and the Roma 2011-2020 in Hungary recognizes that social exclusion is intricately linked to poverty, and that high levels of segregation in the country pose a critical challenge to social co-existence and sustainable economic development. To achieve social inclusion, efforts should be directed towards eliminating the causes

of poverty and reducing poverty-related disadvantages. The strategy focuses on reducing poverty rates, addressing social disadvantages faced by disadvantaged children, and reducing social differences between the Roma and non-Roma populations. To achieve these goals, the strategy aims to enrich labour market opportunities for the long-term unemployed, reduce child poverty, overcome socio-cultural disadvantages, lessen the educational and labour market disadvantages faced by Roma women, reduce the development gap in disadvantaged regions, and diminish social disadvantages linked to territorial disadvantages. The social inclusion policy in Hungary aspires to foster the integration and coordination of strategies targeting specific challenges related to poverty, such as child poverty, Roma issues, and disadvantaged regions. This is to be achieved within a system that maintains standard neutrality. The National Social Inclusion Strategy emphasizes the need to connect with all members of society, raise awareness, and influence attitudes to carry out an effective social inclusion policy. The participation of individuals who can efficiently shape and change public attitudes on social inclusion is essential, including civil society organizations, churches, Roma benefit representation associations and minority self-governments, public offices, and organizations. The National Social Inclusion Strategy of Hungary was developed in line with the European Union Framework for National Roma Integration Strategies. Hungary will extend its current national Roma integration strategy until 2020, in accordance with EU objectives for Roma integration, and will work to achieve the set aims through available financial frameworks. The social inclusion strategy builds on the ten common principles of Roma inclusion, which include constructive, pragmatic, and non-discriminatory policies, explicit targeting, an intercultural approach, mainstreaming, gender awareness, evidence-based policy transfer, the use of EU instruments, involvement of regional and local authorities, civil society involvement, and active Roma participation (National Social Inclusion Strategy 2011).

2.5 The Integrated Pedagogical System (IPS)

The Integrated Pedagogical System (IPS) was introduced in 2003 as a pedagogical system aimed at addressing educational disparities for disadvantaged children within local pedagogical practice (OECD 2015b). The IPS provides additional financial support to participating kindergartens and schools annually, with the objective of enhancing the educational attainment and school attendance of disadvantaged students, while promoting inclusive education. The National Education Integration Network provides support to institutions operating the IPS, which is presently active in 25% of elementary schools, with both kindergartens and secondary schools adopting the methodology-based program. The IPS was launched in 2003, and the program currently involves 45 primary schools across four regions, having become mainstream in 2005. The program operates based on three key pillars, namely legislative support, financial incentives, and methodological support, and requires active participation and cooperation from teachers and external stakeholders. Since 2013, the program has provided integration subsidies with the amount being established annually by the Act on the State Budget. To date, nearly 1,600 public education institutions, 300,000 children (including 80,000 pupils with multiple disadvantages and 20,000 children with severe disadvantages), and almost 13,000 teachers have engaged in educational integration through IPS. Numerous evaluations have reported that students in IPS schools perform better than those without IPS, with positive changes observed in classroom management, student autonomy, and teacher-student relationships (European Centre for the Development of Vocational Training [CEDEFOP], n.d.).

3 Educational Initiatives for Promoting Social Inclusion and Equal Opportunities in Hungary

Education is a critical tool for social mobility and empowerment, yet disadvantaged groups often face significant barriers to accessing quality education. In Hungary, several programs and initiatives have been established to promote educational equality and inclusion for margin-

alized groups, including the Roma minority and students with multiple disadvantages. This review examines the Pécs Gandhi Foundation Grammar School and Boarding Facility, the Sure Start Program, the Hungarian Public Foundation for the Roma ('MACIKA') scholarship program, the 'On the Road' ('Útravaló') Scholarship Program, and the Arany János Talent Fostering Program. These programs offer financial support, mentoring, and additional resources to improve the educational outcomes of disadvantaged students in Hungary. While these initiatives have been successful in addressing educational inequality to some extent, challenges remain in ensuring equal access to quality education for all students, regardless of their background.

3.1 Pécs Gandhi Foundation Grammar School and Boarding Facility

The Pécs Gandhi Foundation Grammar School and Boarding Facility, established in 1994, is a landmark achievement in promoting quality education and cultural identity for the Roma minority. This institution is the first of its kind in Hungary and Europe to offer final examinations, providing Roma students with a unique opportunity to pursue their academic goals while also learning about their cultural heritage (Word Bank 2005). In order to empower Roma students and uphold their cultural identity, the school provides courses in two languages spoken by Roma communities in Hungary, Boyash and Romani. Additionally, there are Roma studies classes that encompass traditions, culture, folk art, and literature. This approach challenges negative stereotypes and promotes social inclusion.

However, challenges remain in promoting education for the Roma minority in Hungary, particularly in preventing the segregation of Roma students in the education system. The National Social Inclusion Strategy of 2011 acknowledges the imperative for ongoing efforts to prevent the segregation of education for the Roma minority. This recognition holds true despite the authority vested in Roma minority self-governments to establish and govern schools in accordance with their cultural essence and educational autonomy. The promotion of quality education for all students, regardless of their background, remains a critical priority.

3.2 The Sure Start Program

The Sure Start Program in Hungary is a governmental initiative designed to deliver high-quality early childhood education and support services to young children facing multiple disadvantages, including those from Roma communities. The program operates through approximately 44 Sure Start Children Centres, supported by funding from the Social Renewal Operational Program, with a particular focus on disadvantaged micro-regions as outlined in the National Social Inclusion Strategy of 2011. The program aims to prepare Roma children for a successful transition to primary school and increase their chances of success in later life. However, KELLER AND SZŐKE's (2018) study found that there are variations in the quality of services provided by Sure Start houses due to institutional weaknesses and uneven distribution of resources in child welfare policies, reinforcing socio-spatial inequalities. Nevertheless, the commitment of Hungary to promoting social inclusion and education for all demonstrates the importance of the Sure Start Program and similar initiatives in addressing the needs of disadvantaged groups. (National Social Inclusion Strategy 2011).

3.3 The Hungarian Public Foundation for the Roma ('MACIKA')

The scholarship program for Roma students, which was initially launched by the Hungarian Public Foundation for the Roma ('MACIKA') and continued by the Public Foundation for National and Ethnic Minorities in Hungary, has become one of the most successful initiatives to aid underprivileged students in the country. Since its inception in 2000, the program has reached a significant number of students, with nearly ten thousand senior elementary school and secondary school students participating every year, as per the National Social Inclusion Strategy of 2011.

The primary objective of the scholarship program is to support Roma students and their families, who face significant economic, social, and cultural barriers to education. The scholarships cover the cost of textbooks, school supplies, transportation, and other educational expenses, thereby ensuring that Roma students have access to the same

opportunities as their peers.

Apart from providing financial assistance, the scholarship program also offers additional support to students. Mentors and tutors are available to help students with their studies and provide guidance on academic and career choices. Furthermore, the program organizes various extracurricular activities and cultural events to foster a sense of community and enhance the students' overall educational experience.

Overall, the scholarship program has been instrumental in improving the educational outcomes of Roma students in Hungary. By providing financial support and additional resources, the program has enabled these students to overcome the barriers to education and pursue their academic and career goals. The success of the program is a testament to the importance of targeted interventions in addressing issues of social inequality and exclusion.

3.4 'On the Road' ('Útravaló') Scholarship Program

The 'On the Road' ('Útravaló') Scholarship Program was initiated in 2005 with the aim of promoting equal opportunities for disadvantaged students, increasing their chances of persisting in their studies and gaining vocational qualifications, final examination certificates, or degrees, and encouraging talented students interested in sciences (National Social Inclusion Strategy 2011). The program provides financial aid and support to students enrolled in the 7th and 8th grades of both elementary and secondary schools. This assistance is administered through the program's mentorship system.

Under the umbrella of 'On the Road', there are currently four sub-programs with three equal opportunities and one talent promoting program: "the Road to secondary school, the Road to final examinations, the Road to qualification scholarships, and the Road to science sub-program" which have approximately 20,000 students and 11,000 mentor teachers participating (National Social Inclusion Strategy 2011).

The scholarship program prioritizes applicants who are multiply disadvantaged, live in disadvantaged municipalities or districts,

have a lower household income, or live with fewer people (Eurydice 2020). The program operates three equal opportunity sub-programs focused on upper secondary school, upper secondary school leaving examinations, and vocational qualifications. Students receive a scholarship based on their academic performance and regular mentoring of at least 2 hours weekly. While the scholarship program lacks performance-related expectations, this absence may not incentivize students to enhance their academic performance, a crucial factor for educational mobility. However, the mentor assistance service offered by the program serves to fortify its overall effectiveness (National Social Inclusion Strategy 2011).

3.5 The Arany János Talent Fostering Program

The Arany János Talent Fostering Program aims to support disadvantaged students by enabling them to attend secondary education and obtain a final examination certificate in larger proportions (National Social Inclusion Strategy 2011). The program offers a preparatory year of studies to help students catch up on any educational gaps before continuing their studies in secondary schools and boarding institutions, which have been successful in training students for higher education.

Although the program was launched in 2000, by the 2011/2012 education year, it had 3,000 participating students across 23 secondary schools and boarding facilities. A State Audit Office Report from 2008 showed that a high percentage of students (82%) in the program accessed higher education, with 95% acquiring their driving licenses and 93% succeeding in language exams (National Social Inclusion Strategy 2011).

The Arany János Talent Fostering Program for Disadvantaged Students was created in 2004 as a sub-program that uses boarding facilities to achieve the program's goals. This sub-program offers a final examination certificate in cooperation with secondary schools that offer a preparatory year as a ninth grade. After the preparatory year, students reside together in boarding facility groups and pursue their studies in various secondary schools in an integrated way.

In 2007, the Arany János Talent Fostering Boarding Facility - Vocational School Program for Students with Multiple Disadvantages was launched. This program involves seven boarding facilities and 13 vocational schools that have agreed to equip at least 85% of their recently admitted students with high-quality vocational qualifications. Each of the Arany János programs furnishes students with pedagogical and social support tailored to the requirements delineated in the pertinent legal regulations (National Social Inclusion Strategy 2011).

3.6 The Tanoda Study Hall Program

The Tanoda Study Hall Program which began in 1990 and has been funded by the European Union since 2004, is a program aimed at combating social exclusion by providing individualized mentoring and development plans to students, with a focus on marginalized groups, particularly Roma students. As of 2015, the program had established 178 Study Halls, each catering to 30-35 students (OECD 2015b).

Study halls offer different services and take a comprehensive approach to support young people, such as providing learning space for disadvantaged pupils, identifying, and supporting gifted children, and reducing ESL, grade repetition, and unemployment (European Schoolnet n.d.). The Tanoda program has been recognized as a promising initiative in addressing educational inequality in Hungary, where the Roma community faces significant barriers to accessing quality education.

In conclusion, Hungary has established several scholarship programs aimed at promoting equal opportunities for disadvantaged students. These programs include the Hungarian Public Foundation for the Roma ('MACIKA'), the 'On the Road' ('Útravaló') Scholarship Program, the Arany János Talent Fostering Program, and the Tanoda Study Hall Program. Each program has a unique focus and approach to promoting equal educational opportunities in Hungary. The 'MACIKA' and 'On the Road' scholarships provide financial aid and assistance through mentorship for students in elementary and secondary schools, while the Arany János Talent Fostering Program aims

to support students with the poorest and lowest educated parents to effectively attend secondary education and acquire a final examination certificate. The Tanoda Study Hall Program provides individualized mentoring and development plans to students with a focus on marginalized groups, particularly Roma students. While each program has its own limitations, these initiatives have proven to be effective in increasing educational mobility and opportunities for disadvantaged students in Hungary. Overall, these initiatives demonstrate Hungary's commitment to promoting inclusive education and addressing the educational inequalities faced by marginalized communities, particularly the Roma. While progress has been made, there is still much work to be done to ensure that every child in Hungary has access to quality education.

4 Conclusion

The review of education policies in Hungary highlights the government's efforts to promote inclusive education and reduce disparities in educational access and outcomes. The government's focus on early childhood education, social inclusion, and reducing early school leaving is commendable and has led to significant progress towards ensuring that every child has access to quality education. The review draws on various sources, including official documents, reports, and data from the Hungarian government, European Union agencies, international organizations, and non-governmental organizations. The analysis identifies pivotal policies and initiatives, including the National Social Inclusion Strategy and the Public Education Development Strategy, which have played a role in enhancing access to education and mitigating early school leaving. Nevertheless, the review underscores that additional efforts are required to effectively address the persistent challenges confronted by marginalized groups, with a specific focus on the Roma community. While the government's efforts towards inclusive education are commendable, further action is necessary to ensure that every child has access to quality education, irrespective of their social and economic background. In conclusion, the review provides

valuable insights for policymakers, educators, and researchers working towards achieving educational equity and inclusion in Hungary and beyond. By continuing to prioritize inclusive education and equity, the government can create a more just and inclusive society where every child has the opportunity to succeed.

BIBLIOGRAPHY

- ALBERT, F. 2014. Investing in Children: Breaking the cycle of disadvantage A Study of National Policies. Country Report - Hungary. HAS Social Science Research Center, Károli Gáspár University of the Reformed Church.
- DALE, R. 2010. Early school leaving: Lessons from research for policy makers (An independent expert report submitted to the European Commission). European Centre for the Development of Vocational Training. n.d. Integrated Pedagogical System – Integrált Pedagógiai Rendszer (IPR) Retrieved June 15, 2018 from (<https://www.cedefop.europa.eu/en/tools/vet-tool-kit-tackling-early-leaving/resources/integrated-pedagogical-system-integralt>)
- European Commission. 2013. Reducing early school leaving: Key messages and policy support.
- European Commission, Directorate-General for Education, Youth, Sport and Culture. 2016. Education and training monitor 2016: Country analysis. Hungary. Retrieved March 11, 2023, from (https://www.nive.hu/site/refernet/images/dokumentumok/Dokumentumok_2017/Education_and_training_monitor_Hungary.pdf)
- European Schoolnet. n.d. Tanoda - Hungarian Study Support Program. School Education Gateway. Retrieved March 11, 2023, from (https://www.schooleducationgateway.eu/files/esl/downloads/09_HU_Tanoda.pdf)
- European Union Agency for Fundamental Rights (FRA). 2014. The situation of Roma EU citizens moving to and settling in other EU Member States. Retrieved June 20, 2018 from (https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2014-roma-settlement_en.pdf)
- Eurydice. 2020. Support Measures for Learners in Early Childhood and School Education - Hungary. European Commission. Retrieved March 11, 2023, from (<https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/national-education-systems/hungary/support-measures-learners-early-childhood-and-school-education>.)

- Hungarian Government. 2014. A végzettség nélküli iskolaelhagyás elleni középtávú stratégia. r. [Mid-term Strategy Against School Leaving Without Qualification], Hungarian Government, Budapest, Retrieved March 11, 2023, from (<http://www.kormany.hu/download/5/fe/20000/V%C3%A9gzetts%C3%A9g%20n%C3%A9lk%C3%BCli%20iskolaelhagy%C3%A1s%20.pdf>)
- Hungarian Government. 2012. 363/2012.XII.07. Kormányrendelet Óvodai nevelés országos alapprogramja 2012. [The Hungarian National Core Programme for Kindergarten Education] Budapest. Retrieved March 11, 2023, from http://www.njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=157536.233760.28223-28231
- KÁLLAI, G. 2014. *Education for All*. Hungary.
- KELLER, J. Z., & SZŐKE, A. 2020. A Sure Start. *Intersections*. Vol 5, no. 4, p. 165-186.
- National Social Inclusion Strategy: 2011-2020 Extreme Poverty and the Roma, 2011. Retrieved March 10, 2023 from (https://adsdatabase.ohchr.org/IssueLibrary/HUNGARY_Nacional%20Social%20Inclusion%20Strategy%20extreme%20poverty%20and%20the%20Roma%202011%20-%202020.pdf)
- OECD. 2015a. Starting Strong IV: Monitoring Quality in Early Childhood Education and Care. Starting Strong. Hungary. OECD Publishing. Retrieved February 15, 2023, from <https://www.oecd.org/education/school/ECECDN-Hungary.pdf>
- OECD. 2015b. Education Policy Outlook: Hungary. Retrieved March 10, 2023, from <https://www.oecd.org/education/Hungary-Profile.pdf>
- OECD. 2017. “Hungary”, in *Education at a Glance 2017: OECD Indicators*, OECD Publishing, Paris, Retrieved March 10, 2023, from (<https://doi.org/10.1787/eag-2017-50-en>)

Vidák Gábor

SZERHASZNÁLATI SZOKÁSOK ÉS PROBLÉMÁK A HÁTRÁNYOS HELYZETŰ TELEPÜLÉSEKEN ÉLŐ 12-14 ÉVES FIATALOK KÖRÉBEN

Az Új típusú Pszichoaktív Szerek (ÚPSZ) megjelenése és gyors terjedése nagymértékben befolyásolta a vidéki szegregátumokban élők szerhasználati szokásait. Nemzetközi tapasztalatok azt mutatják, hogy a mélyszegénységben és szegregált élethelyzetben élő társadalmi csoportok kitettsége ezeknek a szereknek jóval magasabb (CSÁK et al. 2020). A vizsgált települések Kömlő, Sárosd, Somogyszentpál, Kémes közül három község a 105/2015. (IV. 23.) és 106/2015. (IV. 23.) Korm. rendelet szerinti kedvezményezett települések és járások kategóriájába tartozik, mely területeket korábban hátrányos helyzetű kistérségként definiáltak (SZÉCSI–SIK 2016). Az említett településeken 12-14 éves hátrányos helyzetű, többségében roma származású fiatalok szerhasználati szokásait vizsgáltam. Az érintett települések mindegyikén megvalósult az EFOP-1.6.2-16 azonosítószámú felzárkóztató projekt, melynek eleme volt a drogprevenció. A kutatás eredményei egyes területen átfedésben vannak a nemzetközi tapasztalatokkal, azonban számos eltérés mutatkozik a szerhasználattal és pszichoaktív szerek ismeretével kapcsolatban.

Kulcsszavak: hátrányos helyzet, szegregált élethelyzet, fiatalok szerhasználati problémái, új típusú pszichoaktív szerek, vidéki szegregátumok

Háttér

Az Új típusú Pszichoaktív Szerek (ÚPSZ), korábban „Designer drugs” megjelenése és gyors terjedése új kihívások elé állította a szakembereket Európa szerte és szinte teljesen átírta a szerhasználati szokásokat. A 2000-es évektől folyamatosan megjelenő pszichoaktív anyagok – a

könnyű hozzáférhetősége miatt – a szegényebb réteg számára egyre nagyobb veszélyt jelentett (DEGENHARDT et al. 2019). Az ÚPSZ-ek korábban nem szerepeltek a kábítószerket és pszichotróp anyagokat szabályozó nemzetközi egyezmények jegyzékein, vagy csak 2015 után kerültek fel azokra, ezáltal súlyos népegészségügyi kockázatot jelentettek és jelentenek napjainkban is minden érintett ország számára (NYÍRÁDI 2009). Az ÚPSZ-ek gyártása jellemzően a gyenge szabályozási mechanizmusokkal rendelkező fejlődő országokban történtek, ahol könnyebben ki tudták használni a törvényi szabályozást, míg a végső produktum előállítását (pl. tablettázás) és csomagolás már sokszor a célországban zajlott (KALÓ 2011).

Az új szerek előretörését az elsősorban egyedi listás megoldásra építő nemzetközi, illetve azon alapuló nemzeti szabályozási rendszerek képtelenek voltak kezelni (FARRELL et al. 2019). Az évek előrehaladtával azonban a legtöbb fejlett ország kialakított valamilyen átmeneti, vagy hosszabb távú szabályozási megoldást, mellyel az egyezményeken alapuló egyedi listás rendszernél proaktívabban voltak képesek reagálni az országukban felbukkanó újabb és újabb anyagokra. Egyes országok eltérő mértékben érintettek az Új Pszichoaktív Szerek megjelenése, terjedése és használata tekintetében, de általában elmondható, hogy alacsonyabb az ÚPSZ-használat a klasszikus szerek használatához viszonyítva. Az eddigi, elsősorban a fejlett országokat érintő ÚPSZ-jelenség egyre inkább átterjed azon fejlődő országokra, ahol magas a fiatalok aránya, továbbá jellemző a gyors társadalmi átrendeződés, a szegénység, a marginalizáció és a kormányzati probléma (PÉTERFI et al. 2020).

Magyarországban a bekövetkező változások kezdetben nem voltak azonosíthatók a monitorozó rendszerek megfelelő kapacitásának hiányában, ezért e szerek terjedése még nagyobb ütemben gyorsult. Az internet ezt az ütemet nagymértékben segítette, ami jelenleg és a jövőben is meghatározó platformja lesz az új szerek gyors terjedésének (PÉTERFI et al. 2020). Veszélyeztetett réteg: a hátrányos helyzetben, továbbá a mélyszegénységben élők, illetve a gyermekotthonban lévők különösen veszélyeztetett csoportnak számítanak (KALÓ et al. 2019). Hazánkban a lányok és a fiúk aránya közel ugyanolyan a szerhasználók tekintetében (ELEKES 2005). Magyarországon a gyermekek között

jelentős mértékű a dohányzás és az alkoholfogyasztás, a kábítószer-fogyasztás pedig hazánkban átlagosnak mondható a vizsgált országok között (NÉMETH–KÖLTŐ 2011). Egy kutatás szerint 2019-ben a magyar felnőttek (18-64 év közöttiek) 7,9%-a fogyasztott már életében valamilyen tiltott drogot (PAKSI–PILLÓK 2021). A mélyszegénységben, szegregált és marginalizált élethelyzetben lévő társadalmi csoportok szerhasználattal kapcsolatos problémáinak kialakulása és az új típusú szerekkel való visszaélés jóval magasabb (CSÁK et al. 2020). A vizsgált települések mindegyikében magas a mélyszegénységben élő hátrányos helyzetű, többségében roma származású családok aránya, továbbá a vizsgált településeken súlyos problémát okoz a kábítószer használat, illetve nagyfokú az iskolai lemorzsolódás és a korai iskola elhagyás. Az érintett községekben a szegregáció, az alacsony iskolázottság, magas munkanélküliség, iskolai lemorzsolódás mellett a kábítószer használat miatt indulhattak el a felzárkóztató programok.

Kutatásomban a következő kérdésekre kerestem a választ: (1) milyen információkkal rendelkeznek a célterületen élő hátrányos helyzetű fiatalok a különböző kábítószerekkel kapcsolatosan, ismerik-e a különböző szerek hatásmechanizmusát, (2) mennyire jellemző a fiatalok körében a „klasszikus” szerek mellett, az illegális, főként az új típusú pszichoaktív szerek fogyasztása, milyen szerhasználati szokásai vannak az érintett korosztálynak (kipróbálás ideje, szerfogyasztás gyakorisága), (3) mennyire befolyásolják a barátok, szülői minták a szerhasználatot, mennyire jellemző a szenvedélybetegség az érintett fiatalok családjában, mennyire könnyen hozzáférhetők a különböző szerek a vizsgált szegregátumokban.

Korábbi vizsgálataim, tapasztalataim, illetve a terepen végzett munkám alapján úgy gondolom, hogy a célterületen levő szegregátumokban magas a szerhasználat a fiatalok körében, továbbá azt feltételezem, hogy a célterületeken erősen jelen vannak az új típusú pszichoaktív szerek, azon belül is a kristály és a biofű a legelterjedtebb.

Adatgyűjtés

Az adatfelvétel több szakaszban történt, az érintett településeken a

„Szegregált élethelyzetek felszámolása komplex programokkal” című projektek nem azonos időben indultak és zárultak, ezért az adatgyűjtés 2021 június és 2022 szeptember között valósult meg. A településeken zajló projektek mindegyikébe be volt tervezve a szerhasználattal kapcsolatos prevenció vagy ezzel egyenrangú workshop vagy foglalkozássorozat, melynek keretében meg tudott valósulni az adatfelvétel. A foglalkozást tartó szakemberek a foglalkozáson résztvevő 12-14 év közötti, a programba bevont célcsoporttagok gyermekeit vonták be az adatgyűjtésbe. A kérdezettek mindegyike a településen levő szegregátumban él vagy életvitelszerűen ott tartózkodik. Összesen 66 fiatalat vizsgáltam meg online kérdőív segítségével. A nemek szerinti eloszlás tekintetében 63,6 % nő és 36,4 % férfi töltötte ki kérdőívet. A megkérdezés során fontosnak tartottam a gyors és egyszerű, illetve jól értelmezhető kérdések megfogalmazását és a könnyű válaszadás lehetőségének biztosítását.

A kérdezettek és családjainak lakáskörülményei, anyagi és munkaerő piaci helyzete ismert volt számunkra, ezért a kérdőívben erre nem kérdeztem rá. A kutatásban a válaszadók szubjektív, öszinte válaszaira voltam kíváncsi a szerhasználatukkal kapcsolatosan. A kérdőív azt a célt szolgálta, hogy képet kapjak a vidéki szegregátumokban élő, még a pályaválasztás előtt álló fiatalok szerhasználatáról, tájékozottságukról a területen megjelenő kábítószerekkel kapcsolatban. A feldolgozott adatok segítséget nyújthatnak a későbbi pályázatokhoz, felzárkóztató, illetve prevenció programokhoz, mert egy pontosabb képet adnak a vizsgált célcsoportról, mely kiindulópontja lehet a későbbi helyi szolgáltatás kidolgozásának.

A kutatás eredményei

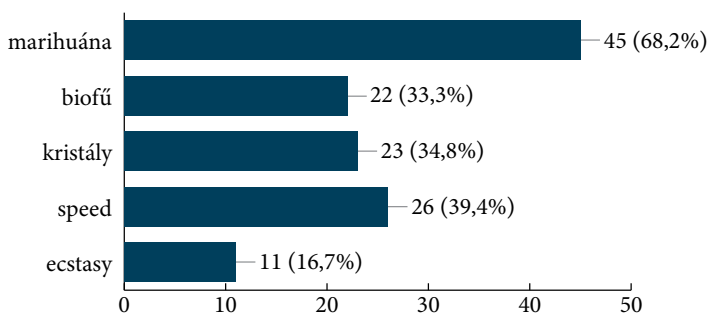
Annak ellenére, hogy a kutatás az ország három különböző hátrányos helyzetű régiójában valósult meg (Kömlő: Északkelet-Magyarország, Sáros: Északnyugat-Magyarország, Somogyszentspál és Kémes: Dél-Dunántúl), a feltáró vizsgálat nem reprezentatív, az eredmények kizárólag az általam vizsgált területekre vonatkoznak, országos következtetések levonására nem alkalmasak. Ehhez további

kutatások szükségesek, melyek tervezéséhez tapasztalati kiindulást jelenthetnek. Továbbá a kapott eredmények egy új perspektívát kínálnak a függőségekkel, illetve szerhasználati problémákkal küszködő helyi fiatalok kezelésére.

Droghasználat

A vizsgált települések szegregátumaiban rendszeres a kábítószer-fogyasztás, melyet a projekt indulását megelőző vizsgálatok, kutatások, ezen kívül a Községi Beavatkozási Terv és a projekt Megvalósíthatósági Tanulmányai támasztanak alá (Pályázati felhívás, EFOP-1.6.2-16). A pályázati felhívásban szereplő célzott programok a településeken levő szerhasználatot és egészségügyi kockázatot hivatottak csökkenteni, ennél részletesebb és mélyebb kutatást nem terveztek végezni. Az általam készített kérdőívben három fő kategória mentén kérdeztem rá a szerhasználattal kapcsolatos információkra: szerekekkel kapcsolatos tájékozottság, kérdeztek szerhasználati szokásai, illetve a kulturális és környezeti hatások.

Első körben szerettem volna megtudni, hogy milyen szereket ismernek a kérdezett fiatalok, melyből következtetni lehet arra, hogy az adott településen milyen legális és illegális drogok vannak jelen. Ezen kívül ebben a kategóriában rákérdeztem, hogy a válaszadók mely szereket tartják a legveszélyesebbnek.

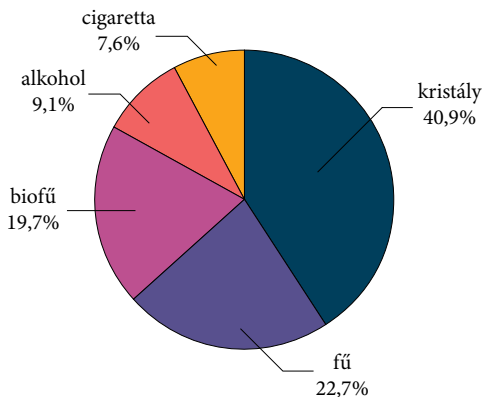

1. ábra: „A felsoroltak közül melyik szereket ismeri?” (66 válasz)

A válaszadók többsége az 1. számú ábra alapján a marihuána származékokat ismeri leginkább (68,2%), továbbá a klasszikus szerek közül az amfetamin származékok csoportjába tartozó speedet (39,4%), illetve 16,7 %-uk az ecstasyt. A 2000-es évek elején a marihuána mellett a speed (amfetamin) és az ecstasy (fő hatóanyag: MDMA) voltak a legnépszerűbb és leggyakoribb anyagok a kábítószerpiacon (CSESZTREGI 2016). A speed és az ecstasy hatásmechanizmusát tekintve stimulálja a központi idegrendszert, felpörgeti a használót, mely komoly szív és érrendszeri problémákat okozhat (VÁLYI 2015).

Az új típusú szerek közül a legismertebb kábítószer a kristály (34,8%), illetve a biofű (33,3%) voltak.

Más kutatás, szegregátumokban végzett vizsgálatának eredményei is alátámasztják, hogy gyakran előfordul az ÚPSZ a kristály, melynek addikciós potenciálja kimagasló, a szervezetre pedig különösen veszélyes. A kristály a fenetilaminok csoportjába tartozik, közülük legelterjedtebbek a katinonok (MDPV, mefedron, penta, kristály neveken ismert szerek), újfajta amfetaminok, ecstaszyhoz hasonló stimuláló hatás, pörgés, gyakran paranoia és/vagy erőszakosság is, kényszeres használat kialakulása gyorsan és gyakran (SZÉCSI-SIK 2016).

2. ábra: „Ön szerint melyik a legveszélyesebb kábítószer” (66 válasz)

Arra a kérdésre, hogy „Ön szerint melyik a legveszélyesebb kábítószer”, a válaszadók közül (2. számú ábra) közel 41% jelölte a kristályt, mint a legveszélyesebb kábítószer. Veszélyesség alatt azt érttem, hogy a különböző szerek mennyire ártalmasak a használók szervezetére, használatuk mennyire van rövid és hosszútávon káros hatással a használóra. Ebből arra lehet következtetni, hogy a válaszadók közül 41 %-a ismeri a szert (kristály) és a hatásmechanizmusát is a kábítószernek. Ez a válasz megerősíti azt a feltevésemet, hogy a vizsgált szegregátumokban erősen jelen van a kristály. Ezek az új típusú pszichoaktív szerek valóban jóval veszélyesebbek és nagymértékben magasabb az addikciós potenciáljuk a válaszokban megjelenő alkohol, cigaretta és a marihuána származékokhoz (fű) viszonyítva. További következtetésem a kérdés kapcsán, hogy a válaszokban nagyon hasonló a fű és a biofű százalékos aránya, amiből arra utalhat, hogy nem rendelkeznek kellő mennyiségű információval a szerekről és egy kategóriába sorolják a két szert veszélyességük szempontjából.

A fű vagy marihuána származék egy természetes alapanyagú pszichoaktív szer, fő hatóanyaga a THC, míg a biofű mesterségesen előállított szintetikus kannabinoid és az agy CB1 típusú andocannabinoid receptorain fejt ki hatását. A biofű előállításának és megjelenési formájának köszönhetően is veszélyesebb a szervezetre, hiszen a mesterséges anyagokat a szervezet igyekszik minél hamarabb kilökní magából, ebből adódóan jobban károsítja a vesét és a májat, továbbá a tüdőre is károsabb hatással van (SZALAY 2020).

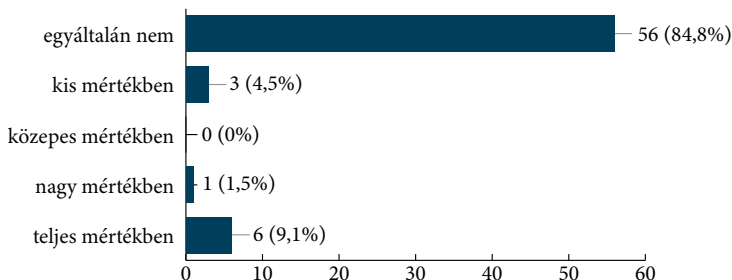
A második kategóriában a szerek kipróbálásának körülményire kérdeztem rá, ki mit használt, és hány éves korában használt először. A célom az volt, hogy egy átfogó képet kapjak arról, hogy a szegregátumokban élő fiatalok hány éves korukban nyúlnak először tudtmódosító szerekhez és melyek ezek a szerek.

Positívumként könyvelhető el, hogy a válaszadók több, mint a fele (53%) azt vallotta, hogy még nem próbált ki semmilyen kábítószer, vagy pszichoaktív anyagot a megkérdezés időpontjában. A válaszadók 9 %-a válaszolta azt, hogy 10 éves korában próbálta ki az energiatalt, mint legális stimuláló szert. Ezt a jelenséget a településen a projektek által finanszírozott szerhasználattal kapcsolatos workshopok számlájára írom, ugyanis minden helyszínen előkerült az energiatalt mértéktelen

fogyasztása, mint helyi szintű probléma és ennek kapcsán beszéltek a szakemberek a diákokkal ennek káros rövid és hosszú távú hatásairól. A válaszadók 6 %-a 12 éves korában próbálta ki először a cigarettát és ezzel egy időben az energiatalt. Ennek a kombinációnak a legfőbb veszélye, hogy használatuk mindkettő szűkíti az ereket, megemeli a pulzusszámot, és bizonyítottan káros hatása van a keringésre, és anyagcserére egyaránt (KISTÜTTŐSI 2021). A megkérdezettek több, mint 12 %-a vallotta azt, hogy 13 éves volt, amikor kipróbálta az alkoholt és a marihuánát, néhányan közülük energiatalt is fogyasztottak, de azt nem tartják szervezetre káros anyagnak. Végül a válaszadók közel 20 %-a azt jelölte, hogy 14 éves korában próbálta ki először az alkoholt és a biofűt, de ezzel párhuzamosan gyakori volt az energiatalt fogyasztás és a dohányzás is. Az utóbbi csoportba vagy korosztályba tartozó diákok többsége kombinálta a különböző hatású pszichoaktív anyagokat, melyek rendkívül kártékony hatással lehetnek a fejlődő szervezetükre. Összességében elmondható, hogy a 12-14 éves korú a vidéki szegregátumokban élő fiatalok többnyire energiatalt, alkoholt és cigarettát fogyasztanak, ezeket a szereket próbálják ki először. Idősebb korban megjelennek az új típusú pszichoaktív anyagok, azon belül is a biofű.

Egy a témakörhöz kapcsolódó kérdés alapján 24,2 %-a jelezte azt a válaszadók közül, hogy rendszeresen fogyaszt (napi szinten) energiatalt, 6,1%-a dohányzik, 3%-a rendszeresen fogyaszt alkoholt és 1,5%-a pedig biofűt. A napi rendszerességgel fogyasztók esetében nagy eséllyel kialakult már egyfajta addikció a választott szer tekintetében.

A harmadik kategória a szociális környezettel kapcsolatos kérdések voltak. Arra kerestem a választ, hogy az adott személyt mennyire befolyásolták a barátai a szerek kipróbálásában, mennyire lehet könnyen hozzáférni a különböző szerekhez (biofű, kristály, marihuána). Továbbá rákérdeztem a szülők szenvedélybetegségének jelenlétére is.

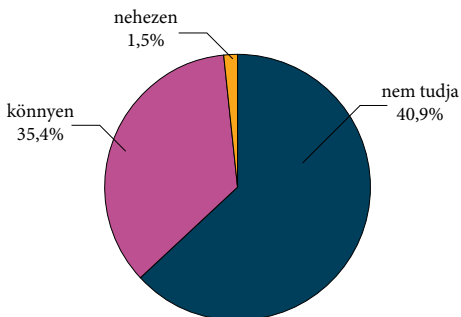

3. ábra: „Milyen mértékben befolyásolták a barátai, hogy kipróbáljon valamilyen kábítószer?” (66 válasz)

Arra a kérdésre, hogy milyen mértékben befolyásolták a barátai (3. számú ábra) abban, hogy kipróbáljon valamilyen kábítószer, a nagy része, 84,8%-a a válaszadóknak azt jelezte, hogy egyáltalán nem volt hatással rájuk, továbbá 4,5%-a válaszolta azt, hogy kis mértékben. A maradék, összesen 10,6%-a pedig azt válaszolta, hogy nagy vagy teljes mértékben a barátaik befolyásolták őket abban, hogy kipróbáljanak valamilyen típusú kábítószer. Véleményem szerint, ez a szám még mindig magas és azt bizonyítja, hogy a szociális környezet továbbra is nagy rizikófaktor a szerhasználat kialakulásában.

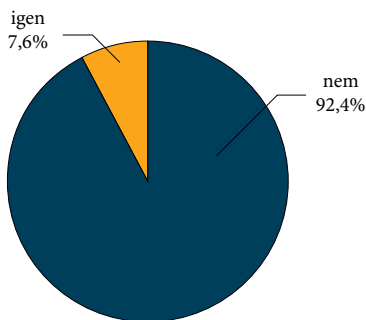
A következő kérdésblokkban arról szerettem volna egy tisztább képet kapni, hogy a szegregátumokban mennyire tudnak könnyen vagy éppen nehezen hozzájutni a különböző típusú kábítószerekhez. Mindenképpen az illegális szerek hozzáférhetőségére voltam kíváncsi, főként azokra, többségében új típusú pszichoaktív anyagokra, amik a korábbi kérdések alapján ismert és kipróbált szer.

A 4. számú ábrán jól látható, hogy a válaszadók jelentős többsége 63,1%-a válaszolta azt, hogy nem tudja, hogy mennyire lehet könnyen hozzájutni a szerekhez, illetve 1,5%-a jelezte, hogy szerinte nehezen hozzáférhetőek a különböző kábítószerek a szegregátum területén.

4. ábra: „Az Ön lakóhelyén a különböző drogokhoz (bio, kristály, fű stb.) könnyen, vagy nehezen lehet hozzáférni?” (65 válasz)

A maradék 35,4%-a a válaszadóknak azt jelölte, hogy könnyen hozzá tudnak férni a drogokhoz, ami egy rendkívül magas szám, hiszen ezek alapján a 12-14 éves korú fiatalok több, mint egyharmada bármikor könnyedén hozzáfér a kérdésben megfogalmazott tiltott, vagy illegális kábítószerhez.

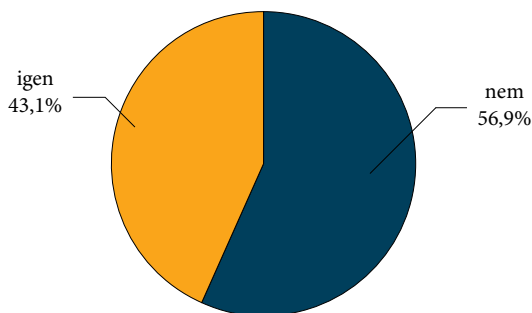

5. ábra: „Van-e az Ön családjában, vagy közeli hozzátartozójuk között szenvedélybeteg/szerhasználó?” (66 válasz)

A válaszadók szüleivel szoros kapcsolata volt a helyi önkormányzatnak, illetve a projektben dolgozó szociális szakembereknek. A projektben részt vevő célcsoporttal közel négy éven keresztül egyénre sz-

abott, fejlesztési terv alapján működő szociális munka folyt, melynek kapcsán információ birtokában voltunk a különböző szerhasználati problémákról, dohányzásról, alkoholfogyasztási szokásokról. A válaszadók szülei közül legalább egy (apa, anya, vagy mindkettő), napi szinten dohányzik és/vagy rendszeresen fogyaszt alkoholt. Somogy-szentpálon és Kömlőn a projektidőszak alatt minimum 3 főt büntetőjogi eljárás alá vontak kábítószer birtoklás és illegális szerek használata miatt. Ennek ellenére a válaszok nem ezt a tényt tükrözik vissza. A válaszadó fiatalok döntő többségének (90,9%-a) a 6. számú ábra szerint, nincsen semmilyen szenvedélybetegséggel vagy szerhasználattal kapcsolatos problémája a saját családjukban. A válaszokból arra lehet következtetni, hogy félre értelmezik a kérdést, vagy nem tartják problémának a dohányzást és az alkoholfogyasztást, vagy adott esetben más szerek használatát. A kitöltők 7,6%-a jelezte csak, hogy igenis jelen van a családjukban a szenvedélybetegség és a mértéktelen szerhasználat. Előfordulhat, hogy azok a diákok jelölték ezt, akiknél rendőrségi ügy alakult ki volt a szerhasználatból vagy kábítószer birtoklásból/árusításból.

Végül rákérdeztem, hogy részt vett-e az elmúlt időszakban drogprenvenációs foglalkozáson. A kutatásról tudni kell, hogy a megkérdezettek mindegyike egy prevenció program foglalkozása alatt töltötte ki az általam készített kérdőívet.

6. ábra: „Vett-e már részt korábban valamilyen drogprenvenációs programon?”
(65 válasz)

A válaszadók eredménye megdöbbentő volt számomra, hiszen a 6. számú ábrán látható, hogy a kitöltők több, mint a fele, összesen 56,9%-a azt válaszolta, hogy nem vett részt korábban prevenciós programon, és csupán a 43,1%-a válaszolta azt, hogy részt vett már ilyenben. A válaszokból több dologra is lehet következtetni: az egyik, hogy figyelmetlen volt és nem olvasta el megfelelően a kérdést, ezek alapján nem értelmezte a válaszokat sem, hanem véletlenszerűen adott választ, a másik következtetésem pedig az, hogy nincsenek tisztában azzal, hogy milyen programon is vettek részt.

Konklúzió

A kutatás egyik fontos eredménye, hogy a kérdőívet kitöltők között 10 éves kortól megjelenik az energiaital fogyasztás és többségüknél fogyasztásuk tartósan fennmarad, ami önmagában is rendkívül káros a fejlődő szervezetre, folyamatos használata pedig növeli a szív és érrendszeri problémákat is szívritmuszavart, és függőséghez vezethet (KISTÜTTŐSI 2021). Az energiaital fogyasztás 12 éves kortól kiegészül az alkoholfogyasztással és a cigarettával, ami további egészségügyi kockázatokat jelentenek. A kutatásban résztvevő fiatalok válaszai alapján, 13-14 éves korban kezdődik az illegális szerek kipróbálása a vizsgált szegregátumokban, függetlenül attól, hogy „klasszikus” vagy új típusú pszichoaktív szerről beszélünk. Jelentős eredmény, hogy a válaszadók 11%-ánál folyamatos és tartós marad az alkohol és droghasználat, ebből adódóan főként az ő esetükben már nagyobb szükség lenne a terápiás, illetve drog rehabilitációs szolgáltatásokra a településeken. Általánosságban elmondható, hogy a vizsgált 12-14 éves kor közötti fiatalok ismerik és vannak, akik használják is az új típusú pszichoaktív szereket, nagy részük tisztában van a szerek hatásaival is. A kutatás igazolta, hogy a vizsgált településeken a fiatalok könnyen hozzá tudnak férni a különböző kábítószerhez, a kínálat és a hozzáférhetőség oldaláról nem vagy csak kis mértékben lehetne megakadályozni a szerek kipróbálását és fogyasztását. A kutatásból továbbá következtetni lehet arra, hogy a tanulóknak alapvető kompetenciákkal vannak nehézségeik, nem ismerik, vagy félreértelmezik a

szenvedélybetegségek és a prevenció fogalmát. Ezen kívül a kutatásból kiderül, hogy nem mondanak igazat az egyes válaszoknál, mint például a prevenció foglalkozáson való részvétel esetében. Hiányzik vagy sérült az őszinteség és a megbízhatóság kompetenciájuk. További következtetésem az, hogy nem alkalmazzák a segítségkérés kompetenciát, mert a kérdőív kitöltésénél és kérdések értelmezésénél senki nem kért segítséget a tréneről vagy a kitöltést koordináló munkatárstól. Ha ez megtörtént volna, akkor az utolsó kérdésnél nem lett volna ekkora differencia a válaszokban.

Megoldási javaslatok és összegzés

A projektek kifizásával gyakorlatilag megszűntek a droghasználati problémákkal és függőségek kezelésével kapcsolatos programok, a településeken nincs lehetőség addiktológiai szolgáltatásokra. Megoldás lehet a lokális szintű információnyújtás, akár plakátok vagy infógrafikák kihelyezése a központi helyekre. Ha a települési önkormányzatnak lehetősége van rá, mindenképpen fontosnak tartanám a helyi fiatalok számára szervezett prevenció vagy ártalomcsökkentő programokat, szolgáltatásokat. Hatékony megoldás lehet a helyi szintű kortárs vagy sorstárs segítség, esetlegesen egy felépülő szenvedélybeteg bevonásával. Ezen kívül javasolt olyan informális jellegű közösségi programok alkalmazása, mely fejleszti a hiányos kompetenciákat (segítségkérés, megbízhatóság, őszinteség). Az alkalmazott programok segítséget nyújthatnak az érintett fiatalok megküzdési stratégiájának kidolgozásában, melyek hozzájárulhatnak az iskolai eredményeik növekedéséhez, ezzel csökkentve az iskolai lemorzsolódást.

A szegregátum területén élő emberekkel való addiktológiai, közösségi, és szociális munka speciális készségeket és kompetenciákat igényel, hiszen minden esetben egy zárt közösségről beszélünk, ezért a nyitottság és bizalom kialakítása hosszabb folyamat lehet, mint egy nem szegregált élethelyzetben élőkkel való közösség esetén. Az Új típusú Pszichoaktív Szereken kívül nagyobb hangsúlyt kell fektetni a legális szerekre, azon belül is az energiaital fogyasztásra és annak rövid és hosszú távú hatásaira és következményeire.

IRODALOM

- CSÁK Róbert–SZÉCSI Judit–KASSAI Szilvia–MÁRVÁNYKÖZI Ferenc–RÁCZ József (2020): New psychoactive substance use as a survival strategy in rural marginalised communities in Hungary. *International Journal of Drug Policy*, Volume 85.
- CSESZTREGI Tamás (2016): Kábítószeres és dizájnerdrogok a magyarországi kábítószerpiacon. *Belügyi Szemle* 64, 4. szám, 116-127.
- DEGENHARDT, Louisa–Jason GREBELY–Jack STONE–Matthew HICKMAN–Peter VICKERMAN–Brandon D. L. MARSHALL–Julie BRUNEAU–Frederick L. ALTICE–Graeme HENDERSON–Afarin RAHIMI–MOVAGHAR–Sarah LARNEY (2019): Global patterns of opioid use and dependence: harms to populations, interventions, and future action. *Lancet Journal*, Volume 394.
- FARRELL, Michael–Natasha K MARTIN–Emily STOCKINGS–Annick BÓRGUEZ–Javier A. CEPEDA–Louisa DEGENHARDT–Robert ALI–Lucy Thi TRAN–Jürgen REHM–Marta TORRENS–Steve SHOFTAW–Rebecca MCKE-TIN (2019): Responding to global stimulant use: challenges and opportunities. *Lancet*. 2019 Nov 2;394(10209):1652-1667. doi: 10.1016/S0140-6736(19)32230-5.
- KALÓ Zsuzsa–RÁCZ József (2011): Nemzetközi tapasztalatok és modellek a droghasználat és gyermekvállalás témakörében. *Addiktológia* X. évf, 2. szám.
- KALÓ Zsuzsa–HEGEDŰS Judit–BIHARI Zsófia–SZÉCSI Judit (2019): A gyermekvédelmi szakellátásba kerülő lányok szerhasználati tapasztalatai és kezelésbe kerülésük jellemzői egy kvalitatív kutatás tükrében. *Esély* 2019/1.
- KISTÜTTŐSI Anita (2021): *A dohányzás és az energiatartalmú fogyasztás egészségre káros hatásai középiskolás korú tanulók vizsgálatánál*. Soproni Egyetem, Benedek Elek Pedagógiai Kar, BPK–Művészeti és Sporttudományi Intézet, Sopron.
- NÉMETH Ágnes–KÖLTŐ András (szerk.) (2011): *Serdülőkorú fiatalok egészsége és életmódja 2010*. Országos Gyermekegészségügyi Intézet, Budapest.
- NYÍRÁDI Adrienn (2009): *A Drogfogyasztás nemzetközi indikátorai, Szöveggyűjtemény*, ESZA. TAMOP-4.1.2-08/2/A/KMR-0043
- PAKSI Borbála–PILLÓK Péter (2021): Drogfogyasztás. In: Demetrovics Zsolt–Paksi Borbála (szerk.): *Addiktológiai problémák Magyarországon. Helyzetkép a lakossági kutatások tükrében. I. kötet*. ELTE PPK – L'Harmattan Kiadó. 62–105 (<https://doi.org/10.56037/978-963-414-871-5>)
- PÉTERFI Anna–TARJÁN Anna–HORVÁTH Gergely Csaba (2020): Új pszicho-

-
- aktív szerek: kihívások a monitorozás, a szabályozás és a népegészségügyi válaszleépések területén, Emberi Erőforrások Minisztériuma, Nemzeti Drog Fókuszpont.
- SZALAY Krisztina–EMRI Zsuzsa (2020): A kannabinoidok hatásai és használatuk veszélyei Az Eszterházy Károly Egyetem tudományos közleményei (Új sorozat 45. köt.). Tanulmányok a biológiai tudományok köréből. *Acta Universitatis de Carolo Eszterházy Nominatae. Sectio Biologiae.* 23-41.
- SZÉCSI Judit–SIK Dorka (2016): Szerhasználat egy hátrányos helyzetű járás szegregátumaiban, *Esély* 2016/2.
- VÁLYI Péter (2015): A kábítószeres hatása a cardiovascularis rendszerre. *LAM* 2005, 15 évf., 5. szám. 353–363

Elemzésbe bevont egyéb dokumentumok:

- 105/2015. (IV. 23.) és 106/2015. (IV. 23.) Korm. Rendelet
55/2014 (XII. 30.) EMMI rendelet
Pályázati felhívások: EFOP1.6.2-16; EFOP-2.4.1-16;

Tóth Norbert

AZ IBRÁNYI CIGÁNY/ROMA KÖZÖSSÉG KULTURÁLIS ANTROPOLÓGIAI VIZSGÁLATA

Jelen tanulmányban arra vállalkozunk, hogy az ibrányi oláh cigány közösségben végzett kvalitatív kutatás eredményeit összegezzük. Ibrány Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyében található, Nyíregyházától 25 km-re elhelyezkedő járási székhely, amelynek lakossága eléri a közel 7000 főt, s ezzel a vármegye tizedik legnagyobb népességszámmal rendelkező városának tekinthető. Kutatásunk során egyrészt arra tettünk kísérletet, hogy feltérképezzük a közösség lakóinak szociokulturális helyzetét. Vizsgálódásunk során továbbá azt elemeztük, hogy milyen szerepet töltenek be a cigány családok gyerekeik iskoláztatásában. Kíváncsiak voltunk arra, hogy hogyan hat a mai cigány kultúra és annak hagyományai a gyerekek iskolai teljesítményére, továbbtanulási aspirációira. Ezzel egyetemben azt is górcső alá vettük, hogy a cigány családok nevelési sajátosságai milyen kölcsönhatásban vannak az iskolai előrehaladást befolyásoló egyéb tényezőkkel.

Kulcsszavak: Ibrány, roma közösség, szociokulturális helyzet, iskolázottság

Elméleti háttér

Kutatásunkat az ibrányi szegregátumokban végeztük, így szükséges a szegregátum fogalmi kereteinek tisztázása. A szegregátum vagy köznap értelemben a cigánytelep már évtizedekkel ezelőtt nagy érdeklődésnek örvendett a roma közösségekkel foglalkozó kutatók körében, hisz ez a sajátos településforma, amely a cigányság társadalmi kirekesztettségét a leginkább szimbolizálja, nagy mennyiségű és hiteles információforrás a cigányság életvitelével, tradícióival kapcsolatban. A szegregátummal kapcsolatban leginkább a pontos meghatározása okozhat

némi problémát, hiszen sokszor nehezen leírható, hogy mi tekinthető szegregátumnak és mi nem. Berey véleménye szerint az sem teljesen egyértelmű, hogy a szegregátum gazdasági, szociális, igazgatási, építészeti vagy esetleg erkölcsi kategóriaként interpretálható, netalán ezek valamilyen kombinációjaként értelmezendő (BEREY 1991: 108-109).

Az ibrányi szegregátumok definiálásához az Ibrány Város Önkormányzata által közreadott Helyi Esélyegyenlőségi Programban (HEP) foglaltakat tekintjük irányelvként. Ennek értelmében szegregátumnak tekintendő az a földrajzilag körülhatárolható terület, ahol koncentráltan élnek az alacsony társadalmi státuszú családok (több mint 50 fő), akik legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkeznek. Emellett az adott közösségben eléri, illetve meghaladja a 35%-ot azon aktív korúak aránya, akik nem rendelkeznek rendszeres munkajövedelemmel.

A roma közösségek szociokulturális vizsgálatával foglalkozó szakirodalom és empirikus kutatások alapvetően két fő megközelítésmódot különítenek el: az egyik a strukturális megközelítés, a másik pedig a kulturális jellegű megközelítésmód. A strukturális profilú megközelítésnek az egyik legfőbb jellemzője, hogy a fókusz elsősorban a szocioökonómiai helyzetre és a társadalmi státuszra helyezi, s ennek következményeként a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése szempontjából vizsgálja és magyarázza a romák marginalizált társadalmi pozícióját. Ezzel szemben a kulturális megközelítés a többségi társadalomtól eltérő kisebbségi, etnikai identitás és a kultúra sajátosságait tekinti kiindulópontnak (FÓNAI 2020: 178-179). A témával foglalkozó szakirodalom feldolgozása során azt tapasztaltuk, hogy ugyan vannak olyan kutatók, akik az egyik vagy a másik megközelítésmódot tekintik irányadónak, de a legtöbb esetben mind a két megközelítésmódot egyidejűleg alkalmazzák. Kutatásunkban mi is szintetizáltuk a két megközelítést, azt gondoljuk ugyanis - s terepmunkánk ezt támasztotta alá -, hogy a strukturális és a kulturális szemlélet kiegészíti egymást, empirikus adataink számára kontextust biztosítanak.

Az ibrányi roma közösséget kulturális antropológiai szempontból vizsgáltuk, így szükséges definiálni, a kutatás során alkalmazott kultúra terminus konceptuális kereteit. Kutatásunk egyik fontos aspektusának tekinthető a roma családok kulturális jellemzői, s ezek hatásai gyerekeik iskolai teljesítményére, ezért a kultúra fogalmát ebből a né-

zópontból definiáljuk.

Kutatásunkban a kultúrára úgy tekintünk, mint viselkedésmintázatok összességére, amelyre szocializáció útján tesz szert az egyén. Ennek értelmében a szocializációs közeg, a milió szignifikáns szerepet tölt be az egyén által képviselt kultúrartalmak szempontjából. Az oktatásra, iskolázatásra levetítve, ez azt jelenti, hogy az adott közösség, család által preferált és közvetített értékek, normák, attitűdök (összességében kultúraelemek) jelennek meg a tanuló iskolához, tanuláshoz való viszonyában, amelynek detektálható következményei a tanulmányi eredményekben manifesztálódnak. Ugyanakkor fontosnak tartjuk, hogy a kultúra egy társadalmon belül sokrétű elemeket mutat, az adott lokális közösség függvényében jelentéstartalma módosulhat, ugyanakkor a közös etnikumú közösségek olyan univerzális kultúrartalmakkal rendelkeznek, amelyek megkülönböztetik az adott etnikum (esetünkben a cigányság) kultúráját, a többségi társadalom kultúrájától (LETENYEI 2012: 27).

A kutatás módszertana

Az ibrányi roma közösség „felderítését” biztosító empirikus adatgyűjtés során kvalitatív kutatómódszertani apparátusra támaszkodtunk. A terepkutatás első fázisában több alkalommal résztvevő megfigyelést végeztünk, s tapasztalatainkat terepnaplóban rögzítettük. Hólabdamódszerre, illetve tereptapasztalatunkra és kapcsolati hálónkra támaszkodva 15 darab félig strukturált interjú került felvételre az ibrányi roma közösségben élő szülőkkel.

Kutatásunk módszertanának kvalitatív jellegéből adódóan, a terepkutatás, s a félig strukturált interjúk lehetőséget biztosítanak arra, hogy a roma szülők oktatással, iskolázatással kapcsolatos viselkedésmintázatait mélyebben megértsük. Ugyanakkor tisztában vagyunk kutatásunk korlátaival is, jelen tanulmánytól nem várhatóak el olyan eredmények, amelyek egy nagy populációt érintő leírására vonatkozóan tesz tudományos megállapításokat.

A minta úgy került kialakításra, hogy azt az elvet tartottuk szem előtt, hogy szociokulturális értelemben a helyi roma közösség a lehető

legszelesebb módon reprezentálva legyen. Ez azt jelenti, hogy készítettünk interjút jó és rossz anyagi körülmények között élő szülőkkal, fiatalabb és idősebb személyekkel, valamint olyan szülőkkal, akiknek gyerekei jó illetve gyengébb tanulmányi eredményekkel rendelkeznek. Ezt a klasszifikációt a résztvevő megfigyelések, illetve a terepkutatás alkalmával a helyi roma közösséggel folytatott informális beszélgetések alapján alakítottuk ki.

Az ibrányi roma közösség

A 2011. évi népszámlálási adatok alapján a közel 7000 fős településen 13,7 % a roma lakosság aránya. A helyi roma közösség döntő többségében az oláh cigányok csoportjához tartozik, a romungrók aránya nem szignifikáns, s beás cigány közösségek nem laknak a településen. Az ibrányi népesség korfája egy fiatalodó irányú demográfiai változást mutat, melynek elsődleges oka az ibrányi roma lakosság körében megfigyelhető gyermekvállalási hajlandóság.

Az ibrányi roma lakosság vékony, középosztályosodó rétege ugyan már a városközpont környékén található utcákba költözött, s mindennapi életterük a többségi társadalomhoz tartozó lakosok életterével megegyezik, de az ibrányi roma lakosság területileg alapvetően két szegregátumban koncentrálódik.

A következőkben az interjúalanyokkal kapcsolatos általános információkat, szociokulturális jellemzőket közöljük. Kitérünk a válaszadók korára, iskolai végzettségére, munkaerőpiaci helyzetére és lakáshelyzetére. Úgy gondoljuk, hogy ezek azok a szociológiai kategóriák, amelyek egzakt információkat nyújtanak a szociokulturális helyzet vonatkozásában.

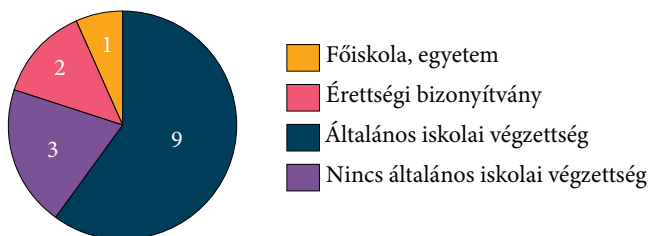
Abból a feltevésből kiindulva, hogy a generációs különbségek az iskolával kapcsolatos attitűdben is megnyilvánulnak, a válaszadókat négy korcsoportba osztottuk. A válaszadók több mint fele (11 fő) 35 év alatti. A legfiatalabb szülő 24 éves volt, ami azt jelenti, hogy elsőszülős gyereket 17 éves korában szülte. A KSH 2011-ben közreadott adataiból tudjuk, hogy a többségi társadalom nőtagjai sokkal később vállalnak gyereket, átlagosan 28 éves korukban kerül sor a gyermekvál-

lálásra. Ezzel szemben a köztudatban az él, hogy a roma közösségekben az a jellemző, hogy 14-15 éves korban már gyereket vállalnak. Az ibrányi roma közösség vonatkozásában azonban árnyalni szeretnénk a képet, ugyanis a terepkutatás során azt tapasztaltuk, hogy a roma nők esetében is kitolódott a gyermekvállalás időszaka, igaz ez csak négy-öt évvel, de úgy gondoljuk, ezzel kapcsolatban egy pozitív tendencia kezdeti fázisáról beszélhetünk.

A korai gyermekvállalással kapcsolatos tendencia hangsúlyozása egy roma közösség esetében fontos, ugyanis a témával foglalkozó szakirodalom is arra hívja fel a figyelmet, hogy az alacsony társadalmi csoportok esetében a korai gyermekvállalás konzerválja a marginalizált társadalmi pozíciót, ugyanis ez szinte minden esetben az iskolai tanulmányok félbeszakításával jár együtt (HUSZ 2011: 5-6).

A helyzetet kulminálja, hogy a magyarországi cigányság körében az aluliskolázottság a jellemző. Fónai Mihály a jelenséggel kapcsolatban a 2016-os mikrocenzus adatait idézi, melyek alapján jól konstatálható a magyarországi romák és a többségi társadalom iskolázottsága közötti különbség: ötször kevesebb roma származású ember szerez érettségi bizonyítványt a többségi társadalomhoz viszonyítva, míg tizenhatszorosa a különbség a felsőfokú végzettség esetében (FÓNAI 2020: 183-184).

A kutatásunk tárgyát képező ibrányi roma közösségben a kutatásban résztvevő szülők iskolai végzettségével kapcsolatban a következő adatokat kaptuk:

1. ábra: A kutatásban résztvevő szülők iskolai végzettsége

A fenti diagramon azt láthatjuk, hogy válaszadóink döntő többsége mindössze általános iskolai végzettséggel rendelkezik, sőt három fő nincs birtokában az általános iskolai végbizonyítványnak sem. Két fő rendelkezik érettségi bizonyítvánnyal, amelyet esti tagozatos munkarendben működő középfokú oktatási intézményben szereztek 30. életévük betöltése után. Egy fő rendelkezik szociálpedagógus BA végzettséggel.

A terepkutatás során tapasztaltak alapján az iskolázottságra vonatkozó fenti arányokat az egész közösség vonatkozásában mérvadónak tekinthetőek, a helyi roma közösség szinte teljes vertikumának legmagasabb iskolai végzettsége a nyolc általános.

Természetszerűnek tekintjük, hogy az iskolázottság és a munkaerőpiaci helyzet között szoros kapcsolat áll fenn, ugyanakkor az ibrányi roma lakosság munkaerőpiaci helyzetének egzakt információk alapján történő leírása nem ad valós képet az emberek jövedelemviszonyairól. Ennek oka, hogy hivatalos, bejelentett munkaviszonnal nem rendelkeznek, de a helyi építési vállalkozóknál rendszeresen dolgoznak, úgynevezett napi bejelentéssel vagy akár anélkül. Részben ennek köszönhető, hogy az ibrányi roma lakosság kielégítő anyagi körülmények között él, sőt - ahogy az előző fejezetben a pedagógusok is beszámoltak róla - egyre több vagyonos roma vállalkozó tud munkalehetőséget biztosítani a szegregátumban lakó férfiak számára. Ennek köszönhetően az elmúlt években a legtöbb roma család életszínvonala nőtt, megfelelő komfortfokozatú lakáskörülmények között élnek, terepmunkánk során „putri-jellegű” lakóingatlanokkal csak minimális számban találkoztunk.

Kutatásunk során a félig strukturált interjú első blokkjában (*Közösség*) arra kerestük a választ, hogy adatközlőink hogyan jellemzik saját közösségüket az életminőség, a munkaerőpiaci helyzet és az iskolázottság vonatkozásában. Továbbá, kíváncsiak voltunk arra, hogy milyen kitörési lehetőségek vannak a településen élő cigány lakosság számára, illetve kutatásunk pedagógiai antropológiai jellegéből adódóan, azt kívántuk feltérképezni, hogy milyen kulturális sajátosságokkal jellemzik saját cigány közösségüket. Az alábbiakban közölt interjúrészletek egy adekvát helyzetkép körvonalazásához nyújtanak információt az ibrányi roma közösséggel kapcsolatban:

„Ugye van egy olyan réteg, ami ugye tehetősebb anyagilag és sok mindent megengedhetnek maguknak. De ugye van az a réteg is, ami ugye szegénységben él. (...) Így azt tudom mondani neked, hogy itt Ibrányban a cigánysággal nincs semmi probléma, megtudnak azért itt élni az emberek.” (Roma szülő 7)

„Például, ha a legszegényebbeket nézzük, azok is ott vannak a közmunkán, vagy elmennek kapálni, vasazni, de akkor is megteremtik a családjuknak, amire szükségük van.” (Roma szülő 3)

„Igen, azért mondom, hogy mi ebből a szempontból, mi nagyon jó helyen lakunk, tehát Ibrány egy jó hely a cigányságnak. (...) Itt nincs konfliktus a cigányok és a magyarok között.” (Roma szülő 7)

A fenti szemelvények három konzekvencia megfogalmazását is lehetővé teszik. Egyrészt információt kapunk arról, hogy az ibrányi roma közösség szociokulturális és egzisztenciális szempontból heterogén. Vizsgálódásunk szempontjából ez azért fontos tényező, mert lehetőség adódik arra, hogy a jobb életkörülmények között élő családok gyerekeinek iskolai teljesítményét összehasonlítsuk a szegényebb családokból származó gyerekek iskolai előrehaladásával.

Másrészt adatközlőink arról számoltak be, hogy a roma lakosok számára több alternatíva is elérhető a munkavégzés szempontjából, így a mindennapi megélhetést mindenki biztosítani tudja családjának, még akkor is, ha ez nem minden esetben kielégítő, biztos anyagi háttérrel jelent. A terepkutatás során azt tapasztaltuk, hogy általában azok a családok élnek rosszabb anyagi körülmények között, akik felhalmozódott hiteltartozással rendelkeznek, s a családfő azért nem vállalja a kiszámítható anyagi háttérrel jelentő bejelentett munkaviszonyt, mert fizetésének csak töredékét kapná meg, így az alkalmi, esetenként „feketemunka” jelenti az elsődleges jövedelemforrást.

Harmadrészt pedig az is konstatálható, hogy a magyar cigány együttélés a településen kifejezetten pozitívnak tekinthető. Ezt különösen fontosnak tartjuk kiemelni, ugyanis a kulturális antropológia

etnikai együttélési helyzetekkel foglalkozó elméletei, különösen az aszimilációkutatás teoretikus és empirikus vizsgálatokon alapuló megállapításai azt hangsúlyozzák, hogy a lokális szintéren a kisebbségi és a többségi társadalom együttélési mintázatai markáns hatást gyakorolnak a helyi kisebbségi csoport egzisztenciális élethelyzetére, kitörési lehetőségeire (SZABÓ 2020: 72).

Interjúalanyaink arra a kérdésre, hogy milyen kitörési lehetőségek vannak a településen a következőképpen válaszoltak:

„Az a lényeg, hogy legyen munkád, és most nagyon jó, mert több emberhez is tudsz menni, dolgozni az építkezéseken, és ki is szoktak fizetni, nem úgy, mint régen, vagyis, ha munka van, akkor van kitörési lehetőség.” (Roma szülő 9)

„Szerencsére mi közel vagyunk Nyíregyházához, így eltudunk menni dolgozni a gyárakba, én is öt éve dolgozok már a Legoba és így azért eltudom tartani a családomat.” (Roma szülő 5)

„Kitörési lehetőséget én is inkább abban látom, hogy a tanulásban, elsősorban, hogy tanuljanak a gyerekek, tehát azzal csak nyernek, ha tanulnak. Én szerintem ez a lehetőség megvan Ibányban, mert nagyon jó itt az iskola.” (Roma szülő 14)

A fenti szemelvények arról tanúskodnak, hogy a helyi roma lakosok kifejezetten jól érzik magukat lokális életterületben, úgy vélik, hogy a település földrajzi elhelyezkedése – elsősorban megyeszékhelyhez való közelsége okán – biztosítja azokat a lehetőségeket, amelynek következtében az ibrányi lakosok könnyedén el tudnak helyezkedni a munkaerőpiacon. Emellett – s ez elsősorban a középosztályosodás útján elindult családok esetében volt jellemző – kitörési lehetőségként jelölték meg a tanulást, s a település közoktatási intézményei által nyújtott oktatási kínálatot.

Terepkutatási tapasztalataink alapján úgy gondoljuk, hogy a roma közösség azon percepciója, hogy a tanulásba fektetett energia hozzájárul az egyén életszínvonalának emelkedéséhez, még csak kezdeti

fázisban van, egyelőre még nem az egész közösség mentalitására jellemző gondolkodásmód, csupán annak egy kisebb, de egyre bővülő szegmensére.

Az első kérdésblokk keretein belül kívántunk információkat gyűjteni arról, hogy az ibrányi oláh cigány közösség milyen kulturális mintázatokkal (tradicionális szokások, nyelvhasználat, nemi szerepek stb.) jellemezhető. Ezzel kapcsolatban szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy a tradicionális cigány kultúrára nem, mint egy statikus és homogén elemre tekintünk. Az elmúlt évtizedekben sokat változott a magyarországi cigányok kultúrája, több ma is tradicionálisnak tekintett kultúraelem veszített jelentőségéből. A vizsgálatunk tárgyát jelentő lokális cigány közösségben azt kívántuk feltérképezni, hogy milyen kulturális sajátosságok dominálnak a mindennapi életszervezés vonatkozásában. Az adekvát helyzetelemzéshez az alábbi szemelvényeket közöljük:

„A kultúra szempontjából ugye régen sokkal jobban odafigyeltünk a kultúrákra, hagyományokra, most hanyatlás van, elgázdzsósodtunk, én azt veszem észre. (...) Régen azért voltak elmentétek az oláh cigányok és a romungrók között, de már most nem annyira, mint régen.” (Roma szülő 1)

„Hát így, ami van most nálunk, ugye most a kislány megszületett, az unokám, és amikor jött valaki látogatóba, itt kellett hagyni valami piros valamit, hogy Isten ne verje meg szemmel. (...) Meg, ha valaki meghal, akkor a TV-t letakarják meg a tükröket is.” (Roma szülő 8)

„Az én két lányomnál nincs az, hogy úgy öltözködnek, ahogy akarnak, meg hogy például térdtől felfelé ér a szoknya, vagy hogy felvesznek olyan pólót, amiből kint van a derekuk.” (Roma szülő 6)

„Azért még mi cigányul beszélünk, főleg az asszonnyal, meg szegény apám, isten nyugtassa, vele beszéltem, meg a gyülekezetbe

szoktam beszélni cigányul, de nem mondom, hogy teljesen tudok. Itt a fiatalok egyébként már nem nagyon beszélnek, a szülők meg az öregebbek se nagyon tanítják őket.” (Roma szülő 7)

Az interjúrészletek azt bizonyítják, hogy bár a roma közösség körében is megfigyelhető a tradicionális kultúraelemek halványodása – s ez elsősorban a babonák a hiedelmek, valamint a nyelvvesztés terén figyelhető meg –, de a mindennapi életvitelük és életszervezésük még mindig az ún. „romani kris” mentén körvonalazódik (GIDÁNE 2007: 66-67). Erre szemléletesen rávilágítanak azok a szemelvények, amelyekben a szülők kifejtik, hogy a roma lányoknak milyen irányelveket kell figyelembe venni az öltözködés terén.

Mindemellett a jelenség még markánsabban megfigyelhető a roma fiatalok párkapcsolati szabályainak vonatkozásában, ugyanis a szülők elvárják, hogy a fiatalok szemérmesek legyenek, s szerelmüket teljes mértékben a családtól és a tágabb közösségtől „elzártan” éljék meg, s ennek legkisebb manifesztuma se legyen látható a környezet számára, amelybe beletartozik a párok kézen fogva történő nyilvános sétálása is.

A roma közösségben végzett kvalitatív kutatásunk második kérdésblokkja (*Család*) keretein belül azt kívántuk feltérképezni, hogy a családban mire hárul a gyerekevelés feladata, milyen nevelési elveket alkalmaznak a szülők a nevelés során, illetve mindezek relációjában arra voltunk kíváncsiak, hogy adatközlőink mennyire követik a lokális cigány közösségre jellemző tradicionális cigány hagyományokat és kultúraelemeket.

A cigány családokban megfigyelhető szocializációs mechanizmusokkal kapcsolatban José Eugenio ALCALDE (2008) azt emeli ki, hogy azokban a cigány családokban, ahol a tradíciók minimálisan is fellelhetők, a családi szerepeket elsősorban a nem és a kor határozza meg (2008: 218-219). Az ibrányi roma közösségben gyűjtött empirikus adataink is ezt erősítették meg:

„Nálunk a családban, és egyébként az egész ibrányi cigányságnál inkább az a jellemző, hogy mi nők neveljük a gyerekeket, mert mi így szoktuk meg, a férjem egyébként is dolgozik, ha gond van az

iskolában, úgyis engem hívnak fel.” (Roma szülő 1)

„Az iskolai dolgait én intézem a gyerekeknek, de ha van olyan nagyobb fontos dolog, amiben dönteni kell, akkor nyilván az apjuk dönt. (...) Apósom és anyósom is elszokta mondani, hogy mi hogy legyen, és hogy mi a jó a gyerekeknek.” (Roma szülő 15)

A vizsgált közösség vonatkozásában tehát markánsan megfigyelhető, hogy a gyereknevelésben hogyan pozicionálódnak a nemi szerepek. Elsősorban az édesanya felügyeli a gyerekek mindennapi tevékenységét, az iskolával kapcsolatos teendők a nő feladatai közé tartoznak, de a fontosabb döntéseket a férfi hozza meg. Mindemellett a terepkutatás során többször találkoztunk olyan esettel, amikor a nagyszülők – elsősorban a nagymama – szerepe megkerülhetetlennek látszott a gyerekek nevelése terén, sőt olyan esetről is be tudunk számolni, amikor az édesanyával folytatott interjúnk során, a nagyszülő kiegészítette, korrigálta az édesanya által elmondottakat.

Adatközlőinkre egy két síkon értelmezhető nevelési stílus a jellemző, amely a lány és a fiú gyerekek irányában megmutatkozó nevelési irányelvek mentén különíthető el. A szülőket lányaik nevelésével kapcsolatban egy autokrata, tekintélyelvű nevelési stílus jellemzi, amely elsősorban abban mutatkozik meg, hogy korlátozzák életterüket. Egyedül, férfi felügyelet nélkül a kamaszodó lányok nem hagyhatják el közösségüket, még egy hosszabb osztálykirándulás esetén sem. Emellett pedig a lányokat arra nevelik, hogy hűséges, alkalmazkodó, a leendő férjüket kiszolgáló, tisztességes cigányasszonyokká váljanak. Ezzel ellentétben a fiúk esetében egy ráhagyó-jellegű nevelési stílust alkalmaznak, jóval kevesebb kötöttségnek kell megfelelniük, mint a lányoknak. A 14-15 éves fiúk szabadon mozognak a közösségen belül, s azon kívül is, apjuk távolléte esetén ők töltik be otthon a férfiszerepet. Jellemző, hogy az apjukkal az építőiparban együtt dolgoznak, így családjukat financiálisan is segíteni tudják.

A következő blokkban (*Oktatás- gyerek-pedagógusok*) a szülők iskolával, tanulókkal kapcsolatos véleményét, s az ezzel összefüggésben

álló viselkedésmintázatokat vettük górcső alá.

Kíváncsiak voltunk arra, hogy a roma szülők milyen feladatokat tulajdonítanak az iskolának, vagyis mit várnak el az intézménytől a gyerekek nevelése és oktatása szempontjából. Az első tényező, amit meg kell említenünk, hogy válaszadóink mindegyike pozitívan nyilatkozott a helyi köznevelési intézményekről, s azok pedagógusairól, ezért azt gondoljuk, hogy adatközlőink válaszai emocionális szempontból nem túlfűtöttek.

FORRAY és HEGEDŰS évtizedekkel ezelőtt rámutattak arra a jelenségre, miszerint a roma szülők korlátozott szerepet tulajdonítanak az iskolának, s alapvetően a mindennapi életvitelhez szükséges készségek, elsősorban az írás-olvasás megtanítását várják el a szülők a pedagógusoktól (1998: 44-46). A lokális szintéren gyűjtött empirikus adataink arról tanúskodnak, hogy az általunk vizsgált roma szülők iskolával kapcsolatos elvárásai alig változtak.

Pozitív irányban történő változást csupán azon szülők esetében tapasztaltunk, akik maguk is elkezdték képezni magukat felnőttkorban, érettségit szereztek vagy különböző tanfolyamokon vettek részt. Az ő esetükben megfogalmazódott az iskolával kapcsolatosan az az elvárás, hogy a továbbtanulásra készítse fel az intézmény a tanulókat, ugyanis az oktatásban látják azt a potenciált, amely elősegítheti gyermekeik társadalmi mobilitását.

A szülők tanulással, iskolával kapcsolatos értékorientációi rendkívül fontos tényezőnek tekinthetőek, ugyanis a szülők által közvetített érték- és normarendszert interiorizálják elsődleges szocializációjuk során a gyerekek, amelynek következményei az iskolai teljesítményben válnak láthatóvá. Klaus Mollenhauer ezzel kapcsolatban arra hívja fel a figyelmet, hogy az iskolai jobb teljesítmény iránti ambíció magasabb a középosztályhoz tartozó gyerekek körében, mint az alsóbb társadalmi réteghez tartozó társaik esetében (MOLLENHAUER 1996: 97). Ennek oka elsősorban abban keresendő, hogy a szülők más-más értékorientációval rendelkeznek az iskolai teljesítménnyel kapcsolatban. Kutatásunk során azt tapasztaltuk, hogy az ibrányi roma közösségen belül is igazoltnak tekinthető Mollenhauer elmélete. A roma szülőkkel készített interjúk arra világítottak rá, hogy azok a roma gyerekek rendelkeznek jobb tanulmányi átlaggal, s jelenik meg motivációként a továbbtanu-

lás, akiknek szülei értéként tekintenek az iskolára.

Konklúzió

Összegezve, az empirikus adatok tükrében, azt tudjuk megfogalmazni, hogy az ibrányi roma lakosság aktuális szociokulturális, egzisztenciális helyzete kielégítőnek tekinthető, a lakosok hozzáférnek az alapszolgáltatásokhoz. A viszonylag pozitív helyzetkép az elmúlt évtizedben megfigyelhető prosperáló gazdasági helyzettel áll összefüggésben, hiszen az építőipar fellendülése következtében biztosított a foglalkoztatottság a közösség lakói számára. Ugyanakkor a jelenlegi gazdasági viszonyokat figyelembe véve, prognosztizálható az életszínvonal csökkenése, amely beláthatatlan mikrotársadalmi következményeket vonhat maga után. Állítjuk ezt azért is, mert az ibrányi roma közösség tagjai alapvetően aluliskoláztak, többségük nem rendelkezik semmilyen szakképesítéssel, így munkaerőpiaci lehetőségeik nagyon korlátozottak. Nevelésszociológiai szempontból ez azért tekinthető komoly problémának, mert azokban a családokban, ahol a mindennapi megélhetés is nehézséget okoz, az iskola és az oktatás huszadrangú érdeklődéssel bír.

IRODALOM

- ALCALDE, José Eugenio (2008): *Cigány gyerekek az iskolában*. Nyitott Könyvműhely, Budapest.
- BEREY Katalin (1991): A cigánytelepek felszámolása és újratermelődése. In: Utasi Ágnes - Mészáros Ágnes (szerk.): *Cigánylét*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest. 106-144.
- FÓNAI Mihály (2020): Roma/cigány közösségek. In: Pusztai Gabriella (szerk.): *Nevelésszociológia*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen. 177-205.
- FORRAY Katalin–HEGEDŰS T. András (1998): *Cigány gyermekek szocializációja*. Aula Kiadó, Budapest
- GIDÁNE Orsós Erzsébet (2007): Útkeresés. A cigányok múltja, jelene és jövője. Comenius Kft., Pécs.
- HUSZ Ildikó (2011): Alacsony végzettség – sok gyerek? A magas termékenység néhány területi és etnikai aspektusáról. *Demográfia* 54, 1. szám. 5-22
- LETENYEI László (2012): *Kulturális antropológia*. Typotex Kiadó, Budapest

-
- MOLLENHAUER, Klaus (1996): Szocializáció és iskolai eredmény. In: Meleg Csilla (szerk.): *Iskola és társadalom I.* JPTE Tanárképző Intézet Pedagógia Tanszék, Pécs.
- SZABÓ Henriett (2020): Kortárs együttélési helyzetek asszimilációs vizsgálata Nyírvasvári részközösségeiben. *Néprajzi Látóhatár* 29, 1-2. szám. 69-103.

Kristóf Lakatos

DIFFERENCE AND PREDICTOR OF TEST ANXIETY BETWEEN ROMA AND NON-ROMA STUDENTS

Differences in school performance between Roma and non-Roma students are attributed partly to test anxiety. Marginalized groups experience higher test anxiety. By combining Self-determination theory and Specific Anxiety theory, and increasing motivation test anxiety may be reduced and school performance may be enhanced. Roma and non-Roma males exhibit significant test anxiety differences (H2: $t(42)=-2.77$, $p<.01$). Motivation predicts test anxiety (H3: $F(1,103)=13.11$, $p<.001$, $RA_{adj2}=.11$). However H1 was rejected ($t(59)=-1.19$, $p=.24$), Roma and non-Roma females showed no difference in experienced level of test anxiety. Results suggest significant test anxiety differences among male participants, but not among female participants. Future steps are discussed, explanation and suggestion for reducing test anxiety is described.

Keywords: Self-Determination Theory, Specific Anxiety Theory, school performance, Minority Stress Model

Introduction

Test Anxiety in Minorities

Test anxiety is a common phenomenon that affects students of all ages and backgrounds. 15-22% of students worldwide are reported to experience severe test anxiety, while test anxiety in an academic context is mostly related to grades, perceived difficulty of the tasks and self-esteem (von der EMBSE et al. 2018). According to a widely accepted view there are no differences between races, genders and nationalities in terms of cognitive skills, such as intelligence, working memory, prob-

lem-solving skills, etc., but there are differences in affective factors, like motivation, anxiety and well-being, etc. (CARR 2015). Members of minorities of all kinds suffer negative consequences of not being part of the majority. There are more differences between the various types of minorities than similarities, however, they are sharing the negative effects concluded by the majority (CARR 2015). Several theories strive to explain the phenomenon that minorities share these same attributes all around the world. The Minority Stress Model (Botha & Frost, 2020), focusing on the affective factors is an example of these theories. Members of minority groups share a certain level of discrimination, and develop cultural resilience against the majority as well as solidarity towards ingroup members (KENDE et al. 2021), regardless of their minority background. These social factors have an impact on the affective factors, like anxiety (CARR 2015) including a special form of anxiety, test anxiety (I. G. SARASON 1984; S. B. SARASON 1950), which in turn will exert influence on the results of academic performance, such as test results (von der EMBSE et al. 2018). Among the established questionnaires, Spielberger's State-Trait Anxiety Inventory (STAI; SPIELBERGER et al. 1983) is widely used to measure the state and trait components of anxiety. In this study, in line with the Specific Anxiety Theory (I. G. Sarason, 1984; S. B. SARASON 1950), the authors used items concerning anxiety as a „trait" from STAI which operates with 20 questions. In this way, it is comparable with Children Test Anxiety Scale (CTAS; WREN-BENSON 2004). From now on both test anxiety measured by CTAS and trait anxiety measured by STAI are considered to be test anxiety.

Test Anxiety in The Roma Population

In this study, we particularly focus on the difference in test anxiety between members of the Roma and non-Roma population. The Roma population of Greece has particularly been chosen because of a project which included local Roma citizens for their data collection (GOUVA et al. 2015). KENDE et al. (2021) suggest that collectivism, a sense of history and oral traditions are similarities among the Roma people

worldwide despite the differences in their language, religion and socio-economic status (KENDE et al. 2021). Especially the Roma community in Greece and Hungary share similarities in suffering discrimination, economic hardships, limited access to education, and historical and intergenerational trauma (KENDE et al. 2017; MAJTÉNYI–MAJTÉNYI 2012), while they differ in culture and language, perceived political and social context, and living and housing conditions (FORRAY–ÓHIDY 2019; MENTIS et al. 2011). A higher proportion of Roma children suffer from several mental and behavioural disorders, like internalising disorders, phobia, general anxiety disorder, major depressive disorder, etc. At certain developmental stages in their lifespan, Roma children have more than 6 times higher risk to develop conduct disorder than their counterparts from the majority (LEE et al. 2014). Based on the above facts, it is argued that the Roma population in Greece differ significantly in test anxiety from the Hungarian non-Roma population and a comparison is applicable.

Motivation and Test Anxiety

This study aims to offer a solution for reducing test anxiety by boosting motivation by linking the Specific Anxiety Theory of test anxiety (I. G. SARASON 1984; S. B. SARASON 1950; WREN–BENSON, 2004) and the Self-Determination Theory of motivation (SDT; RYAN–DECI 2017). It is argued that test anxiety is negatively predicted by motivation.

According to SDT, an individual's motivation is conditional on the fulfilment of three fundamental psychological needs: autonomy, competence, and relatedness (DECI 1971; DECI–RYAN, 1985; RYAN–DECI 2017). In the framework of SDT, motivation serves as a means for individuals to realize their potential (DECI–RYAN 1985).

On the other hand, the Specific Anxiety Theory (S. B. Sarason, 1950) maintains that test anxiety is rooted in the fear of failure or negative evaluation. It characterizes test anxiety as a psychological trait that becomes evident, particularly in exam situations (CASSADY 2010; I. G. SARASON 1984; S. B. SARASON 1950; C. D. SPIELBERGER 1980; WREN–BENSON 2004). The theory encompasses three dimensions: autonomic

reactions, thoughts and off-task behavior, however the literature may employ alternative terms such as tension or cognitive obstruction (THOMAS et al. 2020; WREN-BENSON 2004). A widely supported notion is the U-shaped curvilinear relationship between motivation, test anxiety and school performance (see e.g.: KISSNÉ VÁRKONYI 2010), however, numerous contradictory studies propose a linear relationship between these three concepts (WOOD et al. 2016). Therefore it is argued, that in the right circumstances, it is possible to reduce test anxiety and increase motivation and test results at the same time (LAKATOS 2023a). This process is even more effective when we increase the level of motivation of people who suffer social discrimination, such as the Roma (KENDE et al. 2017). For members of a minority group where the level of test anxiety is higher, the relationship between test anxiety and motivation may be stronger too (LAKATOS 2023a). Boosting the motivation of an individual from a minority group may lead lesser experienced test anxiety, than boosting the motivation of an individual from a majority group (BOTHÁ & FROST 2020).

The Aim of This Study

As there seems to be a difference between Roma and non-Roma people in test anxiety, it is argued, that there is a difference in terms of test anxiety between Roma and non-Roma males, and there is a significant difference in terms of test anxiety between Roma and non-Roma females. Allegedly test anxiety may be reduced with motivational methods, as motivation predicts test anxiety negatively. The study aims to provide a possible solution for reducing test anxiety by applying a simple motivational method. In order to do this, test anxiety must be predicted by motivation. The hypotheses, therefore, are as follows: Hypothesis 1 (H1): there is a difference between Roma and non-Roma females in anxiety levels in favour of the Roma-sample, hypothesis 2 (H2): there is a difference between Roma and non-Roma males in anxiety levels in favour of the Roma-sample, hypothesis 3 (H3): there is a significant prediction rate of test anxiety by motivation.

Method

Participants

As a reference sample, 210 Roma participants (105 females, 85 males, Mean of age (Mage): 35.31, standard deviation of age (SDage): 11.70) were selected in two prefectures of Southern Greece between October 2010 and April 2011 conducted by Local Health Visitors (GOUVA et al. 2015). For an experimental sample, 136 non-Roma participants were chosen from Hungary, remaining 103 after data cleansing (43 females, 60 males, Mage: 24.63, SDage: 8.44) executed in September and October 2022 (LAKATOS 2023b) on social media using the snowball sample collecting method.

Measures

20 items of Spielberger's State-Trait Anxiety Scale (STAI) were used to measure trait-test anxiety of the Greek Roma participants which was conducted by Local Health Visitors (GOUVA et al. 2015). The Children Test Anxiety Scale (CTAS; WREN-BENSON 2004), operating with 3 subscales (autonomic reactions, off-task behaviour, thoughts) and 30 questions was conducted by using a Google questionnaire. Both of the above questionnaires apply 4-point frequency scales (1: never, 4: always) where higher scores suggest higher test anxiety. In this study, the achieved means of participants were compared. The motivation was measured by Basic Psychological Needs for Satisfaction and Frustration Scale (BPNSFS; RYAN-DECI 2017), operating with 3 subscales, representing the three basic psychological needs (autonomy, competence and relatedness). BPNSFS is predominantly used to measure intrinsic motivation (see e.g.: CHEN et al. 2015) and works with a 5-point frequency scale with 24 items. The test was conducted by using a Google questionnaire. Higher scores suggest higher motivation.

Data Analysis

Comparing means of test anxiety by gender of Roma and non-Roma participants were conducted with one-sample t-tests, using the Roma sample as a reference sample, while a linear regression model was conducted to measure the prediction rate of motivation on test anxiety in the non-Roma sample.

Results

After conducting one-sample t-tests, the results showed that Roma female participants did not have significantly higher levels of test anxiety compared to non-Roma female participants ($M_{Roma}= 2.45$, $SD_{Roma}=.46$, $M_{non-Roma}=2.73$, $SD_{non-Roma}=.50$), $t(42) = -1.19$, $p = .24$ (see: 1. Table 1: One-sample t-test of Test Anxiety Between Roma and non-Roma Females Using The Results of The Roma Sample as a Reference). So H1 needs to be rejected. However in the case of male participants there was a difference with moderate effect size ($M_{Roma}= 2.40$, $SD_{Roma}=.41$, $M_{non-Roma}=2.17$, $SD_{non-Roma}=.53$), $t(42)=-2.77$, $p<.01$ (Cohen's $d=.48$; see 2. Table 2: One-sample t-test of Test Anxiety between Roma and non-Roma Males Using The Results of The Roma Sample as a Reference). So H2 needs to be accepted. The prediction rate of motivation on test anxiety was calculated with a linear regression model (3. Table 3: Linear Regression of Test Anxiety Predicted by Motivation (N=103)). The results suggest, that motivation ($M=87.84$, $SD=15.19$) predicts test anxiety ($M=68.95$, $SD=15.70$) with 10.5 % explained variance $F(1,103)=13.11$, $RA_{dj2}=.11$, $p<.001$.

	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>t</i>	<i>df</i>	<i>p</i>
Roma	2.45	.46	1.19	59	.24
Non-Roma	2.73	.50			

Table 1: One-sample t-test of Test Anxiety Between Roma and non-Roma Females Using The Results of The Roma Sample as a Reference

	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>t</i>	<i>df</i>	<i>p</i>
Roma	2.40	.41	2.77	42	.01
Non-Roma	2.17	.53			

Table 2: One-sample t-test of Test Anxiety between Roma and non-Roma Males Using The Results of The Roma Sample as a Reference

<i>Variables</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	R_{Adj}^2	<i>p</i>
Test anxiety	68.95	15.70		
Motivation	87.84	15.19		
			.11	<.001
<i>Explained variance</i>			10.5 %	

Note: $F(1,103)=13.11$

Table 3: Linear Regression of Test Anxiety Predicted by Motivation (N=103)

Discussion

There is a difference on test anxiety between Roma and non-Roma males, but no difference was found between Roma and non-Roma female participants while test anxiety is predicted by motivation with a 10.5% explained variance.

A possible explanation for women experiencing a lower level of test anxiety is Allport's suggestion of the tendency of fighting back in a stigmatized group (GORDON W. et al. 1977: 203). As Roma women are experiencing multiple suppression (targeted by gender and racial stereotypes and expectations), they may have stronger tendencies to „fight back” against the stereotypical view, suggesting that women are more anxious than men (ANDORKA et al. 1982; CSEPELI 2003; GORDON W. et al. 1977; MAJTÉNYI & MAJTÉNYI 2012). So the anxiety that

is typical for minorities does not affect them as much as their male counterparts. Since the minority stress model emphasizes the shared affective attributes among minorities all around the world (BOTHAFROST 2020), it can be perceived that being part of a minority leads to experiencing more trait anxiety and its special form, test anxiety.

As test anxiety is predicted by motivation, increasing motivation may lead to experiencing less test anxiety and a higher level of experienced well-being (PUTWAIN ET AL. 2021), thus it may lead to better school performance (RYAN-DECI 2017; VON DER EMBSE et al. 2018). As intrinsic motivation may be enhanced by the application of computer games (RYAN et al. 2006), such an intervention method before tests, like spending a short time with a computer game is possibly resulting in the reduction of test anxiety and an increase in motivation as well as better test results.

Limitations

The study has a number of limitations. The heterogeneity of the sample is one of them. While the sample from Greece, was definitely taken from the Roma minority, this was not the case in Hungary. The sample of Hungary supposed to be a sample from the majority (non-Roma) population of Hungary, however, this statement can not be taken as granted. Participants in the Roma sample are significantly older (Mage: 35.31) than in the non-Roma sample (Mage: 24.63) due to the snowball sampling method on the one hand and organised physical data collection conducted by Local Health Visitors on the other hand (GOUVA et al. 2015).

Strenghts

Despite the limitations, this study has several strong points. Although the CTAS (WREN & BENSON 2004) is created for children, other forms of assessment like the FRIEDBEN questionnaire (THOMAS et al. 2020) and Westside test anxiety scale (DRISCOLL 2007) are used to test its convergent and discriminant validity. Reliability analysis showed a

level of acceptable reliability of the CTAS (Cronbach's $\alpha = .91$) and BPNSFS (Cronbach's $\alpha = .87$ for positive items and Cronbach's $\alpha = .86$ for reversed items). Heterogeneity may be considered a strength, since the two groups are undoubtedly from two different backgrounds. A medium effect size of .41 level of Cohen's d suggests that being part of a minority, particularly the Roma minority may lead to experiencing more anxiety. It is relevant to develop a method which can reduce this anxiety and is likely to be more effective, than the therapeutical approaches which usually take minimum 4-6 weeks, before producing significant results. (MOTIE et al. 2019; WARNECKE et al. 2020).

Future Steps

It has been argued that under specific circumstances, such as intrinsically motivating situations immediately before exams, the relationship between motivation, test anxiety, and school performance is stronger and linear (LAKATOS 2023a). Reducing test anxiety may contribute to improved academic performance. In the context of Self-Determination Theory (SDT), intrinsically motivating virtual games like Pong were employed as indicators of motivation (*Atari PONG - Game Console - Computing History* n.d.; RYAN et al. 2006; RYAN-DECI 2017: 510). A similar approach is proposed, assuming that test anxiety, and consequently school performance, can be influenced, particularly in situations leading up to significant exams. Future research needs to focus on the investigation of relationship between intrinsically motivating games, motivation, test anxiety and school performance.

It is probable that in marginalized groups, the relationship between test anxiety and motivation is manifested at a higher level as being member of a minority group can also cause a level of anxiety (BOTHÁ-FROST 2020). It is suggested that an anxious state may create stronger link between test anxiety and motivation (LAKATOS 2023a).

U- shaped relationship between test anxiety and motivation should also be tested (KISSNÉ VÁRKONYI 2010). As it has been suggested before, the linear and strong relationship between test anxiety and motivation may be achievable in high stakes test-situation (LAKATOS

2023a), hence real test situations should be involved in future projects. With the perspective of other theoretical backgrounds beyond SDT (RYAN et al. 2006), like Attentional Control Theory (EYSENCK et al. 2007), it is suggested that both the difference in test anxiety and motivation between Roma and non-Roma people and the relationship between test anxiety and motivation should be investigated. Test items of state anxiety can be applied to measure test anxiety of majority (non-Roma) and Roma population beyond test items of trait anxiety as well. In this study Roma males were compared to non-Roma males and Roma females were compared to non-Roma females. Anxiety of Roma and non-Roma population could be compared in the future regardless of the gender of the participants.

Conclusion

In conclusion, this study aimed to investigate the difference and predictors of test anxiety between Roma people in Greece and non-Roma people in Hungary. The results of the study showed that Roma males had significantly higher level of test anxiety compared to non-Roma males, while there was no significant difference between Roma and non-Roma females in terms of test anxiety. Regression analysis revealed that test anxiety is predicted by motivation which suggests that motivating people may lead to experiencing less test anxiety and that this effect may be even stronger in the case of minorities, such as the Roma people.

REFERENCES

- Andorka, R., F. Hazay, L., Kulcsár, K. (1982). *A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon*. Gondolat Könyvkiadó.
- Atari PONG - Game Console—Computing History. (n.d.). Retrieved 31 August 2022, from <http://www.computinghistory.org.uk/det/4007/Atari-PONG/>
- Botha, M., Frost, D. M. (2020). Extending the minority stress model to understand mental health problems experienced by the autistic population. *Society and Mental Health, 10*(1), 20–34.

- Carr, B. H. (2015). Examining the relationship of ethnicity, gender and social cognitive factors with the academic achievement of first-year engineering students. *Dissertation Abstracts International Section A: Humanities and Social Sciences*, 76(5-A(E)), Article 5-A(E).
- Cassady, J. (2010). Test anxiety: Contemporary theories and implications for learning. *Anxiety in Schools: The Causes, Consequences, and Solutions for Academic Anxieties*, 7–26.
- Chen, B., Vansteenkiste, M., Beyers, W., Boone, L., Deci, E. L., Van der Kaap-Deeder, J., Duriez, B., Lens, W., Matos, L., Mouratidis, A., Ryan, R. M., Sheldon, K. M., Soenens, B., Van Petegem, S., Verstuyf, J. (2015). Basic psychological need satisfaction, need frustration, and need strength across four cultures. *Motivation and Emotion*, 39(2), 216–236. <https://doi.org/10.1007/s11031-014-9450-1>
- Csepeli G. (2003). *Szociálpszichológia*. https://www.libri.hu/konyv/csepe-li_gyorgy.szocialpszichologia.html
- Deci, E. L. (1971). Effects of externally mediated rewards on intrinsic motivation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 18(1), 105–115. <https://doi.org/10.1037/h0030644>
- Deci, E. L., Ryan, R. M. (1985). *Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior*. <https://link.springer.com/book/10.1007/978-1-4899-2271-7>
- Driscoll, R. (2007). Westside Test Anxiety Scale Validation. In *Online Submission*. <https://eric.ed.gov/?id=ED495968>
- Eysenck, M. W., Derakshan, N., Santos, R., Calvo, M. G. (2007). Anxiety and cognitive performance: Attentional control theory. *Emotion*, 7(2), Article 2. <https://doi.org/10.1037/1528-3542.7.2.336>
- Forray, K. R., Óhidy, A. (2019). Introduction: Lifelong Learning and the Roma Minority in Central and Eastern Europe. In A. Óhidy, K. R. Forray (Eds.), *Lifelong Learning and the Roma Minority in Central and Eastern Europe* (pp. 1–13). Emerald Publishing Limited. <https://doi.org/10.1108/978-1-83867-259-120191001>
- Gordon W., A., Berend T., I., Huszár, T., Kulcsár, K., Pataki, F., Tókei, F., Csepeli, G., Dr Pléh, C., Somlai, P. (1977). *Az előítélet*. Gondolat Könyvkiadó.
- Gouva, M., Mentis, M., Kotrotsiou, S., Paralikas, T., Kotrotsiou, E. (2015). Shame and Anxiety Feelings of a Roma Population in Greece. *Journal of Immigrant and Minority Health*, 17(6), 1765–1770. <https://doi.org/10.1007/s10903-014-9979-9>
- Kende, A., Hadarics, M., Bigazzi, S., Boza, M., Kunst, J. R., Lantos, N. A., Lášticová, B., Mínescu, A., Pivetti, M., Urbiola, A. (2021). The last ac-

- ceptable prejudice in Europe? Anti-Gypsyism as the obstacle to Roma inclusion. *Group Processes–Intergroup Relations*, 24(3), 388–410. <https://doi.org/10.1177/1368430220907701>
- Kende, A., Hadarics, M., Láštiová, B. (2017). Anti-Roma attitudes as expressions of dominant social norms in Eastern Europe. *International Journal of Intercultural Relations*, 60, 12–27.
- Kissné Várkonyi, E. (2010). *A szorongás mint teljesítményt befolyásoló tényező*. Scribd. <https://www.scribd.com/doc/241899759/Kissne-Varkonyi-Erika-a-Szorongas-Mint-Teljesitmenyt-Befolyasolo-Tenyezo>
- Lakatos, K. (2023a). *Correlation and linear regression between motivation and test anxiety among elementary school students in a high-stakes situation*. https://www.dosz.hu/dokumentumok/dokumentumok/konferencia/tavaszi_szel_konferencia_2023
- Lakatos, K. (2023b). *The effect size of playing Google Dinosaur on test anxiety: A repeated measure study*. <https://www.edu.u-szeged.hu/pek2023/?pid=program/kotet>
- Lee, E. J., Keyes, K., Bitfoi, A., Mihova, Z., Pez, O., Yoon, E., Masfety, V. K. (2014). Mental health disparities between Roma and non-Roma children in Romania and Bulgaria. *BMC Psychiatry*, 14, 297. <https://doi.org/10.1186/s12888-014-0297-5>
- Majtényi G., Majtényi B. (2012). *Cigánykérdés Magyarországon 1945-2010*. Libri, Budapest. https://www.libri.hu/konyv/majtenyi_balazs_ciganykerdes-magyarorszagon-1945-2010.html
- Mentis, M., Stiliani, K., Paralikas, T., Paschou, A., Mantzoukas, S., Bakouras, S., Kotrotsiou, E., Gouva, M. (2011). P01-458—Family dynamics in greek roma. *European Psychiatry - EUR PSYCHIAT*, 26, 462–462. [https://doi.org/10.1016/S0924-9338\(11\)72169-1](https://doi.org/10.1016/S0924-9338(11)72169-1)
- Motie, H., Heidari, M., Bagherian, F., Zarani, F. (2019). Providing mindfulness-based educational package for evaluating academic procrastination. *Iranian Journal of Psychiatry and Clinical Psychology*, 25(1), Article 1. Scopus. <https://doi.org/10.32598/ijpcp.25.1.25>
- Ryan, R. M., Deci, E. L. (2017). *Self-determination theory: Basic psychological needs in motivation, development, and wellness* (pp. xii, 756). The Guilford Press. <https://doi.org/10.1521/978.14625/28806>
- Ryan, R. M., Rigby, C. S., Przybylski, A. (2006). The Motivational Pull of Video Games: A Self-Determination Theory Approach. *Motivation and Emotion*, 30(4), 344–360. <https://doi.org/10.1007/s11031-006-9051-8>
- Sarason, I. G. (1984). Stress, anxiety, and cognitive interference: Reactions to tests. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46(4), 929–938.

- <https://doi.org/10.1037/0022-3514.46.4.929>
- Sarason, S. B. (1950). The test-situation and the problem of prediction. *Journal of Clinical Psychology*, 6, 387–392. [https://doi.org/10.1002/1097-4679\(195010\)6:4<387::AID-JCLP2270060417>3.0.CO;2-V](https://doi.org/10.1002/1097-4679(195010)6:4<387::AID-JCLP2270060417>3.0.CO;2-V)
- Spielberger, C. D. (1980). *Preliminary Professional Manual for the Test Anxiety Inventory: ('Test Attitude Inventory') : TAI*. Consulting Psychologists Press.
- Spielberger, C., Gorsuch, R., Lushene, R., Vagg, P., Jacobs, G. (1983). Manual for the State-Trait Anxiety Inventory (Form Y1–Y2). In *Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press; Vol. IV*.
- Thomas, C. L., Cassady, J. C., Heath, J. A. (2020). Examining the psychometric properties of the FRIEDBEN Test Anxiety Scale using exploratory structural equation modeling. *International Journal of School and Educational Psychology*, 8(3), Article 3. Scopus. <https://doi.org/10.1080/21683603.2018.1522281>
- von der Embse, N., Jester, D., Roy, D., Post, J. (2018). Test anxiety effects, predictors, and correlates: A 30-year meta-analytic review. *Journal of Affective Disorders*, 227, 483–493. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2017.11.048>
- Warnecke, I., Reiss, N., Werner, A., Luka-Krausgrill, U., Rohrmann, S. (2020). Treatment Satisfaction and Therapeutic Alliance in Three Different Treatment Groups for Test Anxiety. *Journal of Cognitive Psychotherapy*, 34(2), Article 2. Scopus. <https://doi.org/10.1891/JCPSY-D-18-00027>
- Wood, S. G., Hart, S. A., Little, C. W., Phillips, B. M. (2016). Test anxiety and a high-stakes standardized reading comprehension test: A behavioral genetics perspective. *Merrill-Palmer Quarterly (Wayne State University. Press)*, 62(3), 233–251. <https://doi.org/10.13110/merrpalm-quar1982.62.3.0233>
- Wren, D. G., Benson, J. (2004). Measuring test anxiety in children: Scale development and internal construct validation. *Anxiety, Stress–Coping*, 17(3), Article 3.

Forray R. Katalin–Kozma Tamás

CIGÁNYOK MEZŐTÚRON

A magyarországi cigány/roma társadalom egyik tendenciája a lesüllyedés, a másik pedig a középosztályosodás. Korábbi kutatások elsősorban a lesüllyedőkre koncentráltak, statisztikákat és nagy mintás szociológiai felvételeket használva. Középosztályosodás vizsgálatához emberi sorsok, helyi társadalmak megismerése is szükséges. Ez fölértékeli a szociológiai monográfia (szociográfia, falukutatás, szociálanropológia) szerepét. Mezőtúri tanulmányunk azt mutatta, hogy két cigány csoport (magyar- és oláh-cigányok) a rendszerváltozást követő társadalmi átalakulás során elszakadt egymástól. Ez a helyi társadalom- és oktatáspolitikára növekvő dilemmát okoz.

Kulcsszavak: cigány/roma kutatás, középosztályosodás, helyi társadalom, hátrányos helyzet

1 Bevezetés

Amikor egy kisvárosban élő cigányokról/romákról gondolkodunk, hajlamosak vagyunk a városszéli leromló házakban a nyomor, a rendezetlenség, a munkanélküliség képeit és persze a sok kisgyereket idézni. Van ilyen helyzet is, hiszen kevés a munkaalkalom, kevés a segélyezésre fordítható pénz. Ám ez nagyon is előítéletes kép, hiszen sokan dolgoznak, sikeres művészek, kereskedők, gyermekeik tanulnak, értelmiségiekké válnak. Egy sajátos átalakulás rajzolódik ki belőlük. Nemcsak az ismert (és kevésbé ismert) etnikai csoportok rajzolódnak ki, hanem a cigány/roma közösségek ismerni vélt, átalakulásában mégis kevésbé hangsúlyozott társadalmi dinamikája is.

Az alábbi írás ezzel a kérdéssel foglalkozik. Először bemutatjuk azt a fordulatot, amely napjainkban a cigány/roma társadalomkutatásban

Magyarországon végbemegy. Azután leírjuk a terepet, ahol kutatásunkat végeztük, és a módszert, amelyet alkalmaztunk. Végül beszámolunk vizsgálódásunk első eredményeiről.

Ebben az írásban is, mint a korábbi írásokban, a cigány/roma elnevezést használjuk. Ezt teljesebbnek tartjuk, mint a „roma” (rom) megjelölést, amely oláh cigány nyelven „embereket” (férfit) jelent, és amelyet használva úgy teszünk, mintha csupán oláh cigányok léteznének.

2 Fordulat a cigány/roma társadalomkutatásban

A cigány/roma közösségek iránti tudományos érdeklődés a napjainkban lángolt fel világszerte újra (vö. pl. Óhidy, Forray 2019). Ha ennek magyarországi történetét végigtekintjük, legalább a rendszerváltás idejére kell visszatérnünk. A már korábban is, elsősorban az egykori SZDSZ követői körében – még a Kemény István vezette kutatásokra (pl. HAVAS–KEMÉNY–KERTESI 1998; KERTESI–KÉZDI 1998) visszavezethetően – követhetjük ezt a folyamatot. A politikai szerveződés, az alkotmánymódosítás új aspektusokat vitt be ezekbe a kutatásokba. Az újdonság elsősorban a cigányság szegénységének, nyomorának, munkanélküliségének és ezek közvetlennek látott okainak hangsúlyozásában jelent meg. Az iskolázás fontossága, a lelegelettebbek fokozott támogatása hangsúlyos követelménye lett az oktatási reformoknak is évtizedeken keresztül. Az újonnan alapított civil szervezetek között egyre gyarapodott a lemaradókat, a cigány/roma gyermekeket és fiatalokat támogatók száma. A kutatások zöme azonban nem fedezett fel döntő változásokat: a cigányság nagy hányada változatlanul a gazdasági, életmódbeli, iskolázatlanságban is követhető lemaradásban él.

Az ország iskolázottsági térképein jól kirajzolódnak az extrémén alacsony vagy egyszerűen alacsony iskolázottságú területek. A homogénnek látszó, extrém alacsony iskolázottságú térségek riasztó példái az észak-magyarországi régió cigány/roma lakosságú falvai. Ez a hétköznapok nyelvén azt jelenti, hogy ahol a lakosság túlnyomó többségének alig van elvégzett iskolai szintje, onnan igyekeznek elmenekülni azok, akiknek az igény szintje magasabb, és akik sikeresebbek az életterveik megvalósításában. Ez természetes magatartás, amelyre azonban nem

igazán figyelnek, nem igazán reflektáltak a kutatók. A fentebb említett kutatások - amelyek fontosságát nem szeretnénk kétségbe vonni - jellemzően nem vesznek tudomást a cigány, roma lakosságnak arról a hányadáról, amelynek jómódja, iskolázottsága, foglalkoztatottsága kétségen kívüli. Jól érzékelhető, hogy inkább a nyomorban tengődők, mint az abból kiemelkedők érdeklik a kutatókat. (A kiemelkedőket vizsgálók közé sorolható e tanulmány egyik szerzője is egykori szerzőtársával, Hegedűs T. Andrással. vö. FORRAY–HEGEDŰS 1999).

A cigány/roma kutatásokban - nagyjából a 2010-es évektől kezdve - fordulat következett be. Egyik esettanulmányunk (FORRAY–VARGA 2022) szerint a Máltai Szeretetszolgálat csaknem évtizedes tevékenysége ért már el eredményeket. Nemrég DURST Judit (2022) nagy feltűnést keltett vizsgálata arról számolt be, hogy a megye néhány határmenti falujából rendszeresen többen mennek egy-egy időre Németországba dolgozni. Ez olyan kiugrási lehetőség e falvak cigány lakossága számára, amellyel évtizedek óta nem találkozhattunk. Az ország északi részében az iskolázatlan, szegény vagy éppen nyomorgó cigány lakosság felemelése érdekében szervezett munka egyik eleme az, hogy a közösségekből legalább egy-két lakost, fiatal magassabb iskolázottsági szint elérésében támogassák, akik ezzel követhető példát nyújtanak. A fenti példák arra utalnak, hogy megjelenik a cigány/roma közösségekben egy középréteg, és ez kezd hatással lenni a helyi társadalomra.

Ha szociológiai nézőpontból vizsgáljuk ezt a kérdést, aligha megkerülhető a cigány/roma lakosság zömét még mindig kitevő, gyakran szélsőséges szegénység, iskolázatlanság, valamint a helyi cigány/roma elit közötti viszony. Ez a probléma olyan településeken tanulmányozható, amelyek elég nagyok ahhoz, hogy helyet adjanak mindkét csoportnak. A nagy mintás (*sample-survey*) szociológiai felvételeknek a szűk körű csoportokra vonatkozóan nincs valódi mondanivalójuk. Ez a helyi kutatások terepe.

3 Kérdések és módszerek

3.1 Kérdések

Vizsgálódásunk alapvető kérdése a cigány/roma elit és a közösség többi csoportjának viszonya valamely cigány/roma közösségben. Azt keressük, hogyan élnek együtt, hogyan alkotnak (vagy nem alkotnak) közösséget a formálódó cigány/roma elit és a lemaradó többség tagjai egy adott helyi társadalomban. Mi jellemzi ezt a két csoportot, mennyire tér el az anyagi helyzetük, a viselkedésük, a jövőképük és az érdekérvényesítő képességük. Hogyan élik meg identitásukat? Hogyan törekszenek kitörni adott gazdasági helyzetükből, elkülönülni akarnak a többségi társadalomtól, vagy éppen integrálódni (asszimilálódni) kívánnak? S ha az utóbbi, akkor mennyire sikerül a két különböző csoportnak.

Ezek egyelőre csak kiinduló kérdések, amelyekre további vizsgálódások során kapjuk majd meg a választ. Inkább érdeklődésünk irányát, további tájékozódásunkat mutatják. Reményeink szerint új szemléletet, amellyel meghaladhatjuk a korábbi vizsgálódásokat, és a cigány/roma társadalomkutatást beilleszthetjük a hazai társadalomkutatások egészébe. Amiről jelenleg beszámolhatunk, az még csupán a kezdet. Szeretnénk bemutatni egy monografikus társadalomkutatást (GUSTI 1976), amely - mint csepp a tenger - egy lokális társadalom cigány/roma közösségének dinamikáját írja le.

3.2 Szemléletmód

Szemléletünk szociálintropológiai (néprajzi, etnológiai, vö. LEACH 1996). Az ilyen kutatások „a viszonylag homogén, kis méretű, ismert történelem nélküli, úgymond primitív, tradicionális, az írásbeliséget nem ismerő társadalmakat, míg az utóbbi [szociológia] az összetett, heterogén, úgymond civilizált iparosodott, modern társadalmakat kutatja.” (BOUDON–BESNARD–CHERKAOUI–LÉCUYER 1999: 15). A magyar nyelvű szakirodalomban rendszerint néprajzi, szociográfiai írássóként ismert vizsgálatok egykor fontos szerepet töltöttek be mind a politikai irodalomban (népi írók, falukutatás), mind a szakpolitikai

publikációkban (iskolai állapotfelmérések, lásd erről: KOZMA–TOMASZ 2003: 21-23). A cigány/roma közösségekkel kapcsolatos irodalomban újabban TÓTH Norbert alkalmazott ilyen megközelítést az ibrányi cigányok/romák iskolázásának vizsgálatakor (pedagógiai antropológia, vö: TÓTH 2020); de ide tartozik pl. FORRAY–KOZMA (2020) leírása, vagy DURST (2022) már idézett vizsgálata is.

3.3 Módszerek

A szociálantropológiai (szociográfiai, néprajzi) vizsgálódásnak természetesen megvan a maga eszköztára, s ez eltér az ismertebbek mondható szociológiai vizsgálatoktól. Ebben a munkában elsősorban a már meglévő földolgozásokat (pl Csurgó) igyekszünk összegyűjteni - amelyek közül eddig a Kiss Andréát (2016) találtuk a legalaposabbnak -, illetve iránymutató dokumentumokat (önkormányzat). Másodsorban félig strukturált interjúkat készítettünk (eddig ötöt, részben szóban, részben pedig írásban) a mezőtúri cigány/roma közösség tagjaival, illetve velük foglalkozó önkormányzati tisztviselőkkel és pedagógusokkal. Interjút készítettünk a helyi cigányság képviselőivel, a városi igazgatás iskoláért, művelődésért, általában a cigányságért felelős vezetőivel. Harmadszor pedig résztvevői vizsgálódást (*participatory research*) folytattunk, mivel egyikünk szülőhelye a város, másikunk pedig több mint egy évtizede ismerkedik vele. Kisebb-nagyobb megszakításokkal helyben élve, a közösségi odafigyelés (*social listening*) mind a tényleges, mind a közösségi megosztókon keresztül nem csak természetes, hanem kikerülhetetlen is (vö: Mezőtúri figyelő, Mezőtúr régen, vagy Mezőtúri adok-veszek facebook oldalak).

4 Mezőtúr, egy alföldi kisváros

Kutatási terepünk Mezőtúr, egy alföldi kisváros Jász-Nagykun-Szolnok megyében, járási székhely. A Közép-Tiszavidéken fekszik, a Nagykunság peremén, a Berettyó és a Hármaskörös között. Lakosság száma mintegy 17 000 (2020-as adat). A helyi véleményformálók büszkén emlegetik, hogy Nagy Lajos emelte városi rangra 1376-ban. Egy egyházi, vala-

mint egy állami (szakképzési centrum) fenntartású középiskolája van. Agrártudományi főiskolája 2007-ben szűnt meg (a tangazdaság még megtekinthető, a városi épületek többé-kevésbé kihasználatlanok). Ipari parkja, két töltőállomása van; vasúti csomópont. (További részleteket tartalmaz FORRAY–KOZMA–MOLNÁR 2016. A „terep” leírásához mintául szolgált TÓTH 1980.) Néhány gazdasági adatot kiemelünk az alábbiakban.

Az összes megyei gazdálkodó 7,2 százalékának, több mint kétezer vállalkozásnak ebben a járásban található a székhelye. A teljes gazdálkodói kör közel háromötöde egyéni vállalkozó, ami a legmagasabb arány a megye járásai között. Az adószámos magánszemélyek száma 2,3 ezer fő, ami közel kétszerese az egyéni vállalkozókénak. A megyében a mezőtúri járás gazdálkodóinak nettó általános forgalmi adója a második legalacsonyabb, előjele negatív (2018-as adat). A járás nettó kiemelt adóbevételeinek 5,9 százaléka származott társasági adóból, ami a legmagasabb arány a megyében. A mezőtúri járás 2,3 százalékkal járult hozzá a megyei értékesítéshez. Az egy vállalkozásra jutó összes eladás átlagosan 147,7 millió forintot, a belföldi értékesítés 128,7 millió forintot, az export 206,3 millió forintot tett ki.

A mezőtúri járásban 3.446 főt, a megyei munkavállalók 5,4 százalékát alkalmazták. Annak ellenére, hogy itt nem található kiemelt gazdálkodó, a járásban dolgozik a negyedik legtöbb munkavállaló. A legnagyobb munkáltatónál 579 fő állt alkalmazásban, ami a járási összesnek több mint egyhatoda. A járás gazdálkodói az összes megyei adókedvezmény 2,4 százalékát vették igénybe, ami a harmadik legnagyobb részesedés a járások között. A bevételekbe beállított összes kedvezmény 41,2 millió forint volt. Kis- és középvállalkozások kamatkedvezménye címén 16 gazdálkodó csökkentette az adóját átlagosan 556,1 ezer forinttal. Fejlesztési kedvezményt egy vállalkozás vett igénybe 7,8 millió forint összegben. Az összes igénybe vett kedvezmény közel háromötöde látvány-csapatsportokhoz kapcsolódott. (Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Önkormányzati Hivatal 2020)

5 Eredmények

Az alábbiakban összefoglaljuk vizsgálódásunk első eredményeit a mezőtúri cigány/roma közösségről és belső viszonyairól.

5.1 Magyar cigányok Mezőtúron

A cigányság jelentős része Mezőtúron az ún. „magyar cigányok” (oláh-cigány nyelven *romungrók*). Közülük a zenészek („muzsikusok”) egykor megbecsült foglalkozás volt; kevesen voltak, tiszteletnek örvendtek. Anyagi helyzetük függvényében családi házat vettek vagy építettek a városban. A zenészek gyermekei - a helyi polgársághoz hasonlóan - gimnáziumban vagy technikumban szereztek érettségit, többen közülük felsőfokon tanultak tovább.

A muzsikus cigányok fontos szerepet játszottak Mezőtúron. „...a kávé sátrasok muzsikásokat tartván sátraikban, minden éjjel-nappal nemcsak az éretlen ifjak, hanem másforma sorsú emberek is ottan megcsoportozván sokszor erőszakosan is megfosztatnak, e mellett sok fertelmes beszédek, iszonyú káromkodások, fajtalankodások a vásáros népnek a nagy botránykoztatására a cigány muzsikaszó alatt elkövetettek... „...Fazekas Antal.. utolsó kívánsága szerint Váradi Zsiga zenekarával a ‘Lehullott a rezgő nyárfá’ és a ‘Hívlak akkor is, ha nem jössz’ kezdetű dalokat húzta...” [A Mezőtúr és Vidéke c. lapban] „az egyik legnagyobb megemlékezést 1915.jan. 24-én Váradi Zsigmondról, a túriak kedvelt ‘Zsiga’ cigányprímásáról olvashatták...” (Az idézeteket közli Kiss 2016)

A város vendéglátó helyei irodalmi ismertségre is emelkedtek Móricz Zsigmond révén, aki eredetileg Túri muri címen adta közre novelláját (a történet helyszínei ma is megtekinthetők a városban). Mára ez a foglalkozás Mezőtúron kihalt, legföljebb beszédben és emlékekben él. Elmúlása összefügg a szabad időtöltés megváltozásával, a vendéglátás átalakulásával, összefoglalóan a társadalmi modernizáció és a polgárosulás új trendjével (lásd erről SÁROSI 2004; FORRAY 2007).

A helyi cigányság többsége magyar cigány. Eredetük bizonytalan, tagjaik és képviselőik identitása ugyancsak. Egyesek - különösen az

öntudatos oláh cigányok - szerint a romungrók valójában nem is cigányok; romungró lesz valakiből, ha magyarral házasodik össze. „A magyar cigány az, aki félig magyar, félig cigány szülőtől származik... Vannak alcsoportjai, pl muzsikus cigányok. Tulajdonképpen a magyarországi cigányok többsége romungró, mivel Magyarországon él, már nem beszél cigány nyelveken.” „...hagyományörzők, erős családi kapcsolat jellemzi őket.” (R. J. adatközlőnk)

A magyarcigányok a helyi lakosság legszegényebb rétege. Városökológiailag is elváltak a cigány/roma közösség egyéb csoportjaitól (zenészek, oláh cigányok). Eredetileg az ún. Alsósoron (Alsóvároson) helyezkedtek el, Mezőtúr déli részén. Jobbára vályogvetésből éltek, amire lakóhelyük környékén elég lehetőség volt. (Mezőtúr és vidéke ismert volt agyagbányáiról, a speciális agyagból téglát és kerámiát égettek. Ez magyarázza Mezőtúr egykor kiemelt szerepét az alföldi cserépgyártásban.) Az asszonyok, kisgyermekekkel a városban próbáltak valamilyen ház körüli vagy kerti munkát kapni. Jellemzően több gyermeket nevelnek. SZABÓ–SPÉDER (2022) szerint „A magasabb iskolai végzettségű nők körében sem az etnikai háttér, sem a roma népesség területi koncentrációja nem függ össze a nők termékenységi szintjével. Az alacsony iskolai végzettségű nők esetében azonban mind az etnikai háttér, mind a területi koncentráció összefügg a termékenységgel.”

A magyarcigányok mára egykori lakóhelyüket zömmel elhagyták, és egy kevésbé szegény városrészbe, az ún. Újvárosba költöztek (D. Zs. közlése). Az Újváros a városközpontoktól – Mezőtúr településtörténeti sajátossága, hogy kettő is van belőlük – nyugatra helyezkedik el. Egykor kubikusok építették és lakták, miután visszatértek a nagy vasútépítő és vízszabályozó munkákból a XX. század fordulóján, megpróbálva helyben megélhetést találni. (az Újváros külön monografikus földolgozást igényelne, számozott utcáival, odatelepedett iparával, magánkézen lévő töltőállomásával és máig érzékelhető szocialista elkötelezettségével.) A magyarcigányok odaköltözésével arculata átalakulóban van, a hagyományos Újváros – amelyet Győrfi Sándor szép kubikusszobra jelképez – eltűnedezik (P. É. adatközlőnk közlése). A magyarcigányok, mint többfelé a Kárpát-medencében, a hagyományra települnek rá, megváltoztatva a települési tradíciókat.

A magyarcigányok gyermekei túlnyomó többségükben ma sem jutnak magasabb iskolai végzettséghez Mezőtúron. Az ambiciózusabb szülők büszkéek rá, ha gyermekük eljut az általános iskola befejezéséig, sőt még szakmát is tanul (pl. hegesztő). Helyváltoztatásuk - az Alsórészből az Újváros felé - időben az 1990-es évekre tehető; akkor szinte „kisajátították” az Újvároson lévő általános iskolát. Az elmúlt években a gyermeklétszám általános csökkenésével az újvárosi (általános) iskola is fokozatosan elnéptelenedik. Ma a régi, a hagyományos városközponthoz közelebb eső óvodába és iskolába (Rákóczi úti iskola) íratják gyerekeiket. Hogy oda bejussanak, sokszor gyerekkoscit tolvá is végigyalognak a Sugár úton, és az óvoda meg az iskola előtt, más szülőktől elkülönülve, rokonságuk körében várják az óvodából, iskolából kijövő gyerekeiket (P. É., N. F. és R.É. közlései).

Megélhetésüket többféle forrásból fedezik. Van közöttük, aki rendszeresen gyárban dolgozik, mások „kereskedelemben és kétkezi munkával biztosítják családjuk részére. (Állattenyésztés és állatokkal való kereskedés, piaci árukkal való kereskedés). Kétkezi munka, földmunka, építőiparban való tevékenykedés. (Vályogvetés, vasút és utak építése illetve mezőgazdasági munkákban való részvétel) ... sorolhatnám a részvételüket, mivel a mai társadalomban szinte minden területen megtalálhatóak.” (R. J. adatközlőnk).

Azért mára már nem vetnek vályogot - kivételek a rokonsági házépítések -, megélhetésüket közmunkákból, alkalmi munkákból (ahol kellenek és elfogadják őket), vagy kölcsönzött munkaerőként igyekeznek biztosítani. Általában kívül a városon, a járáson (Túrkeve), sőt a megyén; esetenként még az ország gazdaságilag fejlettebb térségeiben is (pl. Győr, Komárom). A mezőtúri magyarcigány családokban nem találoztunk tömeges kivándorlással vagy külföldi munkavállalással. A helyi társadalomban különben is leginkább a budapesti vagy környékbeli munkavállalás jellemző. (A mezőtúri oláhigány családok náluk jóval mozgékonyabbak, de a külföldi munkavállalás rájuk sem jellemző.) A mezőtúri magyarcigányok jellegzetes képviselőivel - főleg asszonyokkal és gyerekekkel - alkalmanként találkozhatni a Kossuth téren, a városháza előtt, amint szociális segélyért ácsorognak. A többségi lakosság tolerálja őket, bár nem örül nekik; rontják a városképet.

5.2 Az oláh cigány közösség

Oláh cigány (saját megnevezés: *vlashiko rom*) lakossága századunk ötvenes éveikig nem igazán volt a városnak, jelentősebb hányadban a háborús idők végén lassan szivárogtak be a Kárpátalja (Szovjetunió, Ukrajna) és Románia felől. Csak néhány cigány/roma családot említenek korábbi történeti feldolgozások (KISSNÉ MIKES 1980). Mezőtúron „Nagy többségben Oláh[cigányok] és Romungrók élnek, minimálisan Beások.” (R.J. adatközlőnk). Ez a beszivárgás, beáramlás valószínűleg egy-másfél évszázados az Alföldre (sátoros cigányok, vándorcigányok). De akikkel mi találkoztunk Mezőtúron, azok egy, legfőljebb két generációval előbb jelentek meg a városban és a szomszéd településeken, feltűnést, riadalmat és elutasítást váltva ki mind a többségi társadalomban, mind a magyarcigány közösségben. „Hogy milyen nagy ez a környék? Egész Szolnok megye, Békés megye, Hajdú-Bihar megye, Bács-Kiskun megye, Csongrád megye, Pest megye, Heves megye, és a Dunántúlon is megtalálhatóak családtagjaink és barátaink.” (R. J. adatközlőnk).

Az oláh cigányság kiemelkedő tagjai Mezőtúron őrzik az identitásukat: számon tartják fölmenőiket, és fontosnak tartják, honnan érkeztek a városba. „A puleshtyi, a mashari, ill. dudumestyi naneshtyi leszármazott, de van, aki huszárestyinek tartja magát, s szinte kivétel nélkül mindegyik római katolikus vallásúnak tartja magát... Nagykátáról a naneshtyók..., [a] dudumeshtyi nemzetség Medgyesegyházáról, a mashari nemzetsége... Nádudvarról érkeztek.” (KISS 2016, személyes közléssel kiegészítve). „A mi családunk például Kárpátaljáról (Ukrajna), Románia északi vidékéről. Jöttek az oroszokkal, akik megszállták 1848-49-ben Magyarországot, és leverték a szabadságharcot.... Jöttünk mindenfelől, Oroszország belsejéből, akár csak a magyarok. Állítólag még Indiából és Egyiptomból is...” (R. J. adatközlőnk). KISS (2016) három különböző letelepedési legendáról számol be, amelyek mutatják az oláh cigányok összetartozás tudatát.

Más cigány csoportok gyorsan azonosíthatatlanná váltak öltözködésük, lakóhelyük szerint, tagjaik egyre kevésbé különböztek a helyiektől, magyaroktól, legalábbis a szegényebb helyiektől. Az oláh cigányok viszont sokáig őrizték hagyományos megjelenésüket. Ma ez

már a múlté: megjelenésük hasonló a többségi társadalom tagjaiéhoz. A különbségek azonban megvannak, megőrződnek még akkor is, ha a vegyes házasságok egyre gyakoribbákká válnak. „Az oláh cigányok beszélnek még a régi nyelvet, de ők is különböző helyekről sodródtak ide. A beások, azok igen. Ők élnek a Dunántúlon.” (R. J. adatközlőnk)

Többségük régebbi polgárházakban, vagy új építésű családi házakban él. Egy-egy építmény - egyik-másik évtizeden keresztül is épül (Gyoma) - messziről megkülönböztethető úrias kinézete alapján. A régebbi polgárházak is vonzzák a közösség tagjait, és rendszerint meg is szerzik őket, mert a kihalt családok leszármazóinak rendszerint készpénzzel, azonnal fizetnek. Mezőtúron és a környező városokban (pl. Szarvas) pompás síremlékeket állítanak családjuk elhunyt tagjainak – a síremlékek messze kiemelkednek a többi sír közül.

Az oláh-cigányok Mezőtúron zömmel jómódúak, nem egyszer tanultak. A nagyszülői, szülői nemzedékek – a kb. 1945 előttié, illetve a szülői generáció, az 1960-70 között születettek – még nem végeztek magasabb iskolát. Gyermekük („alfa generáció”) már legalább érettségiznek, de nem egyszer egyetemre járnak, felsőfokú végzettségük.

A leírtak alapján ez a cigány/roma csoport a középosztályosodás útját járja, ennek az útnak valamennyi nehézségével és buktatójával. A cigány/roma középosztályosodás alternatív útjai közül inkább a gazdaságát választják (sokszor a legalitás szélén billegő, esetenként akár bűnözésbe is hajló vállalkozások (túrkevei példa...), ott még nem tartanak, hogy a tanuláson keresztül emelkedjenek. A következő generációból azonban mind látványosabban - főleg a lányok - erre az útra lépnek.

5.3 Kapcsolatok, viszonyok

Mezőtúr cigány/roma közösségében határozottan szétválak két csoport, a magyar- illetve az oláh-cigányok. A két csoport tagjai között – amint ezt az ország más tájain is megfigyelhetjük – nincs élő kapcsolat. Tehát nem beszélhetünk etnikai szempontból egységes cigányságról, ahogy a helyiek Mezőtúron vélik és beszélnek is róla („a cigányok”, „a romák”, régebben: „az etnikum”, „a kisebbségek”). A mezőtúri cigány/

roma közösség csak kívülről nézve egységes, belülről nézve korántsem az.

Ez nyilvánul abban, hogy a közösség öntudatos, középosztályosodó egyedei „cigányokon” tulajdonképpen az oláh cigányokat értik, mint különálló csoportot. „Ma a cigány nyelven beszélő oláh cigányok a cigány lakosság kb. 40-45%-át alkotják, azaz kb. 800- 900 főt. Az oláh cigányok szinte mindegyike (99%) beszéli a lovári cigány nyelvet.” (KISS 2016: 217). Más adatközlőink szerint: „A mezőtúri cigányságról az én véleményem az, hogy az utóbbi 20 évben tudtak a Magyar társadalomhoz integrálódni. Együtt tudnak élni más cigány csoportokkal is, és rengeteg olyan házassághoz közeli kapcsolatot alakítottak már ki (vagy házasságot), ami mint a magyarokkal, mint a más cigány csoportokban élőkkel egyaránt az együttéléshez vezet.” (R. J. adatközlőnk)

Ez az elkülönülés főként abban nyilvánul meg, hogy az oláh cigányok nem vesznek tudomást más cigányokról, vagy nem tartják igazi cigányoknak őket (lásd fent). A romák problémái rájuk nem tartoznak, velük nem kell megbeszélni. Mezőtúron a magyarcigányok „békés természetűek” (R. J. adatközlőnk). Az oláh cigányok fő törekvése, hogy kiemelkedjenek a helyi cigány/roma közösségből. Vállalkozásaikban az alkalmazottakat nem választják szét cigányra és magyarra. Inkább nem beszélnek „cigány problémáról”, semhogy magukra nézve érvényesnek tekintsék. Viszont nem láttuk, hogy a cigány/roma közösség képviselőire törekednének, noha az országos politikában ez nyilvánvaló.

Akik Mezőtúron a cigány/roma közösséggel közvetlenül érintkeznek - leginkább az oktatásügyben dolgozók -, az intézményes nevelésben látják a közösség felzárkózásának útját. A helybeli véleményformálók a házasságot és együttélést tartják fontosnak. Ennek a háttérben valószínűleg az elkülönülés története áll. „Régebben nem volt vegyes házasság a rumungrók és az oláh cigányok között, sőt ha ilyen történt, azt megvetették, kitaszították a közösségből... Rrom: sátorlakó, kóbor törzs neve, mely annyit jelent: Mi, a felsők. (‘Ame le rrom’). ‘Le rumungrî’: alsók. – Ha rrom rumungrót venne feleségül, ez nagy megalázkodás lenne, s a törzsbeliek vele – és utódaival is – megszakítanák az összeköttetést... Elfogadottabb volt a magyarral történt házasság, ott is inkább a cigány férfinak a magyar nővel kötött házassága.” (KISS 2016: 220). A mezőtúri oláh cigány és nem cigány családok valószínűleg ezt a

hagyományt követik, amikor alkalmanként összeházasodnak. „...az elmúlt 20 évben nőtt a roma és nem roma vegyes párkapcsolatok aránya, valamint az ilyen párkapcsolatban élő roma férfiak és nők aránya.... a roma és nem roma vegyes párkapcsolatokban a szülők a gyermekek mindössze 38%-át vallották roma, míg 57%-ukat nem roma nemzeti-ségűnek 2011-ben.” (SZABÓ 2022).

A cél ezért nem annyira a cigány közösség képviselte, mint inkább a beilleszkedés a többségi társadalomba (amire az iskolázatlan, munkanélküli magyarcigányok többségének kilátása sincs). „Hogy milyen kapcsolatban állok saját csoportommal? Igazából minden cigány csoporttal megértetem magamat, illetve a magyar társadalomban élő emberekkel is jó kapcsolatot tudok ápolni, hisz 23 éve szinte csak folyamatosan ismerkedem, kommunikálok a munkámból adódóan.” (R. J. adatközlőnk).

6 Összefoglalás

Bevezetőben azt kérdeztük, hogyan élnek együtt, hogyan formálnak közösséget a cigány/roma közösség különböző csoportjai. Mezőtúron a magyar- és oláh-cigányok elkülönülten élnek, és különbözőképpen keresik a társadalmi beilleszkedés útját. A „cigányok” a helyi társadalom legalsó rétegét alkotják, együtt Mezőtúr szegénységével. Kevés kilátással, munkanélküliséggel küzdve, segélyen élve. A „romák” viszont fölfelé törekednek, mozgékonyak, vállalkozó szelleműek, öntudatuk erősebb, igyekeznek elkülönülni. A „cigányok” (magyarcigányok) stagnálnak, vagy csúsznak társadalmilag lefelé; a „romák” pedig igyekeznek beilleszkedni a helyi középosztályba. A két csoport egyre távolabb kerül egymástól; szétszakadásuk elkerülhetetlennek látszik. S helyi politika pedig nem tudja, kit támogasson inkább: azt, aki feljebb akar kerülni, vagy azt, aki süllyed lefelé.

Megjegyzés

A tanulmány a XI. Romológus Konferencián (Pécsi Tudományegyetem, 2023. április 22-23) bemutatott kutatásunk bővített, szöveges vál-

tozata. Köszönettel tartozunk Kiss Andreának, akinek a szakdolgozata megalapozta vizsgálódásainkat; valamint Rafael Józsefnek, akinek az írása és interjúi megláttatták velünk mindazt, amit nélkülük nem láttunk volna meg. A tanulmányban felhasznált interjúk - a szerzők engedélyével a Pécsi Tudományegyetem Romológia Tanszékének könyvtárában olvashatók.

IRODALOM

- BOUDON, Raymond et al. (szerk.) (1999): *Szociológiai lexikon*. Budapest: Corvina Kiadó.
- CSURGÓ Bernadett (2020): Mezőtúr értéke közösségünk ereje. *Kultúra és Közösség* 11, 11. 23–34 (http://www.kulturaeskozosseg.hu/pdf/2020/2/03_Csurg%C3%B3_2020_02.pdf)
- DURST Judit (2022): A magyarországi alacsony képzettségű romák transznacionális migrációja, periodikus mobilitása: egy etnográfiai kutatás tanulmányai Észak-Magyarországról. *Demográfia* 65, 2-3. <https://demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/demografia/issue/view/602>
- FORRAY R. Katalin (2007): *Muzsikusnak lenni. Kísérleti program a roma zenészek legális foglalkoztatásának támogatására. Gypsy Studies (Cigány Tanulmányok) 19*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Romológia Tanszék,
- FORRAY R. Katalin–HEGEDŰS T. András (1999): *A cigány etnikum újjászületőben*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- FORRAY R. Katalin–KOZMA Tamás (2020): Befogadók vagy jogvédők? A roma/cigány oktatáspolitikai dilemmái. *Educatio* 29, 3. Szám. 339–349.
- FORRAY, Katalin R.–ÓHIDY, Andrea (szerk.) (2019): Education of Female Roma and Gypsy in Europe: Thematic articles. *HERJ Hungarian Educational Research Journal* 9, 1. (<https://akjournals.com/view/journal-s/063/9/1/063.9.issue-1.xml>)
- FORRAY R. Katalin–VARGA Aranka (2022): Nyomorból közösség: Helyzetjelentés Tiszabőről. *Máltai Tanulmányok* 4, 1: 69–83.
- FORRAY R. Katalin–KOZMA Tamás–MOLNÁR Ernő (szerk.) (2016): *Mezőtúr új szerepben*. Budapest: H-START.
- GUSTI, Dimitrie (1976): *A szociológiai monográfia*. Bukarest: Kriterion Kiadó
- HAVAS Gábor–KEMÉNY István–KERTESI Gábor (1998): A relatív cigány a klasszifikációs küzdőtéren. *Kritika* 27, 3. 31–33.
- Jász-Nagykun-Szolnok megyei Önkormányzati Hivatal (2020). *Helyzetelemzés*. Szolnok (https://www.uni-miskolc.hu/files/11818/JNSZ_1207.pdf)

- KERTESI Gábor–KÉZDI Gábor (1998): *A cigány népesség Magyarországon*. Budapest: Socio-typo Kiadó.
- KISS Andrea (2016): *Turake Roma*. (Szakdolgozat a Pécsi Tudományegyetem Romológia Tanszék könyvtárában.) Részletek: FORRAY–KOZMA–MOLNÁR (szerk.) (2016). 217–228.
- KISSNÉ MIKES Éva (1987): *Mezőtúri temetkezési szokások*. Mezőtúr: Mezőtúri Városi Tanács kiadása.
- KOZMA Tamás–TOMASZ Gábor (szerk.) (2003): *Szociálpedagógia*. Budapest, Osiris Kiadó
- LEACH, Edmund (1996): *Szociálanropológia*. Budapest: Osiris Kiadó
- ÓHIDY, Andrea–Katalin R. FORRAY eds. (2019): *Lifelong Learning and the Roma Minority in Central and Eastern Europe*. Emerald Publishing, Bingley.
- SÁROSI Bálint (2004): *A cigányzenekar múltja*. Nap Kiadó, Budapest.
- SZABÓ Laura (2022): Roma-nem roma vegyes párok kapcsolatok és etnikai reprodukció a roma nemzetiségű nők körében Magyarországon, 1990, 2011. *Demográfia* 65, 2-3 (<https://demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/demografia/issue/view/602>)
- SZABÓ Laura–SPÉDER Zsolt (2002): A roma népesség termékenységének összehasonlító vizsgálata négy kelet-közép-európai országban. *Demográfia* 65, 2-3: (<https://demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/demografia/issue/view/602>)
- TÓTH József (1980): *Mezőberény, a helyét kereső kisváros*. Békés Megyei Tanács kiadása, Békéscsaba, Mezőberény.
- TÓTH Norbert (2020): *Cigány/roma gyerekek iskolázása Ibrányban* (nem publikált kézirat) (https://www.researchgate.net/publication/371534031_AZ_IBRANYI_ROMA_KOZOSSEG_PEDAGOGIAI_ANTROPOLOGIAI_VIZSGALATA_1_Toht_Norbert_Debreceni_Egyetem#fullTextFileContent)

Rosenberg Mátyás

A KELET-SZLOVÁKIAI BEÁSOK TÁRSADALMI ÉS NYELVI KATEGORIZÁCIÓS STRATÉGIÁI A KÖZÖSSÉGEK GYAKORLATÁBAN ÉS A TUDOMÁNYBAN¹

Tanulmányomban elsőként összefoglalom azokat a kutatástörténeti kérdéseket, melyek a kelet-szlovákiai beásokkal kapcsolatosak és rámutatok, hogy a meglévő információink elenyészőek és kezdetlegesek. Külön foglalkozom a beások kategorizációival, melyek alapvető fontosságúak ugyan, de rámutatok, hogy nyelvészeti aspektusból kevésé használhatóak, majd néhány információval szolgálok a szlovákiai beások migrációjának történetével kapcsolatban. Írásom fókuszában azok a társadalmi és a nyelvi kategorizációs nehézségek állnak, melyek a korábbi évtizedekben rendre meghatározták a beásokkal kapcsolatos diskurzust.

Kulcsszavak: beás, román nyelv, dialektológia, etnicitás, nyelvészeti terepmunka

1 Bevezető

„Hazánkban [Csehszlovákiában – megj. R. M.] ma már ritkán figyelhető meg teknővájó mesterek tevékenysége, mivel termékeik iránt jelentősen csökkent a kereslet. Ennek ellenére jelenlétük még mindig megfigyelhető a Csicsva vára alatti területeken, a Varannói kerületben található Sedliská faluhoz közel. E helyszínen, az Ondava folyó partvidékén, a mesteremberek hatalmas nyárfatörzsekből, éles fejszék segítségével készítének teknőket és fatálakat. Ezeket a termékeket aztán szerte Kelet-Szlovákiában értékesítik.” – írja a Korytá spod hradu [Teknők a

¹ A tanulmány a K 129378 számú projekt keretében, a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal által biztosított támogatás segítségével valósult meg.

vár alól] c. cikkében a Práca (1975: 6) nevű napilap ismeretlen szerzője rámutatva arra, hogy egyrészt a teknővájók jelenlétének pusztá ténye is hírértékű és a tradicionális famesterséggel foglalkozó csoportokról való tudás igen elenyésző, másrészt a munkájuk egyre piacképtelenné tűnik, így egyre többen kénytelenek más foglalkozást választani.

Ma már hosszabb ideje ismert, hogy Szlovákiában különböző, eltérő identitású, többnyelvű, román nyelvváltozatokat is beszélő beás közösségek is élnek, azonban a közösségekről a tényszerű megállapításon túl kevés információ látott napvilágot (KOVALCSIK 1994). AGÓCS (2003) tanulmányát, mely a *Sociálna identifikácia Bajášov na Slovensku* [A szlovákiai beások társadalmi identifikációja] címet viseli, a szlovákiai beások legfontosabb és legalapvetőbb társadalmi kérdéseit tárgyalja. A témát érintő korábbi írások elsődlegesen a teknővájással foglalkoznak és csak mellékesen érintik a beás közösségeket, valamint azok hasonlóságait és különbözőségeit más, főként foglalkozás alapján definiált csoportokhoz képest (pl. OKRUCKÝ 1964; STANO 1965; HOLICOVÁ 1977).

A beások által beszélt nyelvváltozatok átfogó, szisztematikus kutatása csak a 2000-es évekre került a nyelvtudomány fókuszába, néhány kutató nem elhanyagolható sporadikus adatgyűjtése mellett. A kutatások elsőként Magyarországon kezdődtek meg, majd azt követően Horvátországban, Szerbiában, szórványosan pedig Szlovákiában, Bulgáriában és Görögországban. Napjainkban épp az oláh cigányok iránti megnövekedett érdeklődés révén vetül a beásokra a korábbinál nagyobb fény Európa-szerte, ugyanakkor a tudományos vizsgálatok többnyire a szociológiai és politológiai aspektusokra összpontosítanak, míg a nyelvi elemzések gyakran háttérbe szorulnak (SORESCU MARINKOVIĆ 2008: 174-175; ARATÓ 2015a: 7). KOVALCSIK (1988: 215) első beásokkal foglalkozó tanulmányában úgy fogalmaz, hogy „a román anyanyelvű beás cigányok hagyományainak kutatása napjainkig a hazai cigánisztika legelhanyagoltabb területe”. Kovalcsik nemcsak a beás népzene szélesebb körű megismertetéséhez járult hozzá, de többedmagával együtt jelentős beás nyelvi korpuszt is összegyűjtött az utókor számára (ARATÓ 2015b: 355). A beásokról rendelkezésre álló korlátozott és hiányos információkat KOVALCSIK (1994) elsősorban annak tulajdonítja, hogy román nyelven kommunikálnak, hisz a romani nyelvű

közösségeket kezdetektől fogva sokkal több figyelem kísérte.

Mostanra azonban ismert, hogy ennél jóval komplexebb tényezők állnak a háttérben. A román nyelvtudomány figyelmét csak jóval később keltették fel a Románia határain kívül élő román beszélők, különös tekintettel arra, ha ezek a közösségek nem a román etnikumhoz tartozónak vallották magukat, másrészt a szlovákiai kutatók – a magyarországi kutatókhoz hasonlóan – sokáig nem is voltak tudatában annak, hogy az ország határain belül élő cigányok adott csoportjai a román nyelv valamely változatát használják. Ha tudták, természetesen tartották, hogy a román nyelvterületről érkező népcsoportok beszélnek a román nyelvet, ez alól a cigányok sem jelentettek kivételt. A beások mellett ráadásul az oláh cigányok is hosszú ideig beszélték azt, ahogy a Románia felől érkező csoportok, pl. a gábor cigányok, jelenleg is beszélnek (ROSENBERG 2023: 18). Mindezen tényezők mellett a beások társadalmi státusza, a közösségek adaptációs képessége, területi eloszlása, az aszimmetrikus reprezentáció más cigány csoportokhoz képest és nem utolsósorban a többségi társadalom homogenizáló és leegyszerűsítő tendenciái is meghatározó szerepet játszhatnak ebben a kérdésben.

Tanulmányomban igyekszem a beásokról szerzett ismereteinket kiegészíteni, árnyalni, ezért elsőként a külső és belső kategorizációs tevékenységek kritikai bemutatásával, másodsorban szlovákiai beások migrációs történetével foglalkozom, az elemzéshez pedig a terepmunka során felvett interjúrészleteket is felhasználok.

2 A kutatás leírása

Beás és romani beszélőközösségekben 2013 óta végzek terepmunkát. A beások által beszélt nyelvváltozatokat dialektológiai aspektusból vizsgáló terepmunkám során összesen 165 településről gyűjtöttem nyelvi adatokat, melyek körülbelül 2250 adatközlőtől származnak. Az interjúk főként Magyarországon, valamint Szlovéniában, Horvátországban, Bosznia-Hercegovinában, Szerbiában, Romániában, Ukrajnában, Szlovákiában, és Csehországban készültek, elsődlegesen beás és magyar nyelven, de szerepelnek közöttük romani, román, szlovák,

ukrán, angol nyelvű interjúk is. Szinte minden esetben sor került elicítált adatfelvételre (270 mondatot tartalmazó fordításos kérdőív segítségével, melynek során 1900 elemet vizsgálok, valamint direkt rákérdezés módszerét is alkalmaztam), valamint nem elicítált adatfelvételre is (spontán beszélgetések velem, vagy más közösségi tagokkal, mesék/dalok rögzítése). A felvételeket egy saját készítésű korpuszelemző programmal dolgozom fel, a kutatási eredményeket később online adatbázisban is elérhetővé teszem. A vizsgálatban prioritást kapnak a morfológiai és hangtani jelenségek, valamint a lexikai különbségek. A kutatásom kiemelt figyelmet fordít a társadalom és a nyelvhasználat összefüggéseire, az etnikus és szubetnikus kategóriák létrehozásának stratégiáira, így a tanulmányomban most ezekre fókuszálok.

3 Társadalmi és nyelvi definíciós problémák

A beás közösségek tudományos vizsgálatakor jelentősen bonyolítja a helyzetet, hogy a kutatók sokféle kritérium alapján osztják csoportokra és látják el elnevezésekkel ezeket a közösségeket, ugyanakkor ezeknek a terminusoknak az ismerete azonban nem általános és nem minden esetben van tisztában a tudományos közösség azzal, hogy kik és milyen szempontok alapján azonosítják és kategorizálják a csoportokat és alcsoportokat, továbbá, hogy milyen alapon rokonítják őket más csoportokkal, alcsoportokkal (ROSENBERG 2020). A kutatásban endo- és exoetnonímákkal, endo- és exoglottonímákkal egyaránt találkozunk, valamint tudományos (tehát konstruált vagy deduktált) és akár téves megnevezésekkel is. Egyes etnikai csoportok nem vállalnak közösséget másokkal, adott esetben nem is ismernek magukon kívül más beás közösségeket, az egyes csoportok megnevezéseiről pedig nem tudható, hogy milyen összefüggésben van azok feltételezett nyelvhasználatával (ezekről részletesen lásd ROSENBERG 2018; 2021).

3.1 Kategorizációs modellek

A beások mint etnikai csoport kategorizációja során két alapvető modellt különböztetek meg. Az elsőt a **horizontális modell**nek nevezem,

mely önálló, térben egymástól elhatárolható és elhatárolódó csoportokat sorol fel, saját történelemmel és történelmi tudattal, kulturális jellemzőkkel, továbbá saját, a csoportra jellemző nyelvváltozattal és a hozzá tartozó glottonimával; mindezen csoportokat egy közös ernyő-terminus (*umbrella-term*) fog össze (lásd az 1. táblázat), mely Magyarországon a *beás* (vö. ERDŐS 1958/1989: 42–43; KOVALCSIK 1988: 216, KOVALCSIK 1993: 231; N. BÉKEFI 2001: 6–7, a kategorizációk kritikájával és a hibás **ticsán* terminust érintő kérdésekkel kapcsolatban lásd ROSENBERG 2021).

ERDŐS KAMILL (1958)	N. BÉKEFI (1963)	KOVALCSIK (1988)	KOVALCSIK (1993)
dunás	dunántúli	lingurár	árgyelán
füstös	alföldi	muncsán	muncsán
tiszaháti			ticsán

1. táblázat: Beásnak tekintett csoportok kategorizációja

A másodikat **hierarchikus modell**nek nevezem, ami három szintet különböztet meg egymástól (vö. AGÓCS 2003: 42–49). Az I. szinten a teljes etnokulturális csoporthoz való tartozás áll, melyben kulcsszerepet játszik a közös romániai eredet, az archaizmusokat tartalmazó közös anyanyelv, a tradicionális famegmunkálás mestersége, valamint bizonyos kulturális sajátosságok összessége. Ide tartoznak a beások főbb etnonimái, pl. *Rumuni* 'románok', *Bajási* 'beások', *Korytári* 'teknővájók', illetve a beások és más cigány csoportok, valamint a környező társadalom közötti viszony is. A II. szinthez tartoznak a beások egyes alcsoportokhoz való kapcsolódása és a különböző alcsoportok közötti viszonyrendszerhez kapcsolódó ideológiák is, pl. az olyan etnonimák, mint *Goleci* 'golyecok', *Dunási* 'duna-mentiek' stb. A III. szinten az apai ágai nemzetségekhez való tartozást (*vigă*) tárgyaljuk, azaz egy adott alcsoporton belül hogyan vélekednek a saját nemzetségükről, hogyan határozzák meg azt és miként viszonyulnak más nemzetségekhez.

A horizontális és a hierarchikus modellek in vitro alkalmazása bár elősegíti a strukturált gondolkodásunkat, azonban meg is nehezíti a

valóság komplexitásának megértését, mivel leegyszerűsítő gyakorlatokhoz és potenciálisan téves interpretációkhoz vezethetnek – ahogy ez a romológiaival kapcsolatos diskurzusban gyakran tapasztalható. A csoportok etnonimáinak és glottonimáinak használata szituatívan változó, ahogy az őket körülvevő csoportokról is sokféleképp gondolkodnak. Bizonyos csoportok nem vállalnak közösséget másokkal, vagy csak részben, míg más csoportokat közelebb éreznek magukhoz. Egyes esetekben nincsenek tudomásuk egyes, az ernyő-terminus alatt tárgyalt beás, vagy annak tartott közösségekről. E két modell közül egyik sem képes azon részletességgel bemutatni a valóságot, amely a tér- és idő-dimenziókat egyaránt figyelembe veszi. A hierarchikus modell előnye abban rejlik, hogy hűbben tükrözi a kutatóban kialakult képet az adatközlők ideológiáinak összessége alapján, ugyanakkor ennek hátránya is nyilvánvaló: a hierarchikus osztályozás erősen konstrukcióalapú és hegemon gondolkodást tükröz, miközben az egyes szintek percepciója nem csak szituatív, hanem területi és egyéni alapon is változékony, valamint opcionális jellegű.

Nyelvi és nyelvészeti szempontból a társadalmi kategorizációs modellek legfőbb korlátja, hogy csak korlátozottan, vagy csak közvetve tartalmaznak nyelvi információt, így kevésbé relevánsak a nyelvészeti vizsgálatokhoz. Fontos kiemelni, hogy a beások számos különböző nyelvváltozatot beszélnek, melyek száma meghaladja az etnikai alcsoportok számát. Ezeket a nyelvváltozatokat különböző eredetű és egymással azonosságot tagadó csoportok használják, akik az ernyő-terminusok létjogosultságát is gyakran vitatják. Emellett nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy vannak olyan csoportok, melyek egymástól eltérő nyelvváltozatokat használnak, és ezek éppen egybeeshetnek ugyan az etnikai határokkal, de ez közel sem szükségszerű. A horvátországi és magyarországi beások többsége nem tekinti sem magát, sem az általa beszélt nyelvet románának, ennél fogva sokszor az anyaország nélküli nemzeti kisebbségek kategóriájába soroljuk őket – például a lappok, walesziek, bretonok, frízek, gallegók, baszkok, szorbok csoportjaihoz hasonlóan. Ugyanakkor nyelvészeti nézőpontból ez nem jelenti azt, hogy az általuk beszélt nyelvváltozat bármilyen szempontból eltérne azokétól, akik a román elnevezést használják nyelvükre.

A különböző csoportok által használt glottonimák alkalmazása is

jelentősen szituatív jellegű. Néhány beszélőközösség a *beás* elnevezést részesíti előnyben, míg mások a *román* terminust preferálják, de (szinte) mindannyian tudatában vannak annak, hogy nyelvváltozataik szoros összefüggésben állnak a Romániából származó beszélők nyelvével, annak ellenére, hogy a kölcsönös érthetőség korlátozott. A glottonimák közüli választás a kutatási eredményeim alapján elsősorban a Romániától való földrajzi távolságtól függ, másodsorban pedig a közösség és az egyének nyelvi és társadalmi identitását tükrözi. Minden glottoníma a használójának akaratától függetlenül elhatárol a másiktól, illetve homogenizál, hiszen igyekszik elfedni a belső különbségeket (ROSENBERG 2018).

3.2 A szlovákiai beások etnonimái és glottonimái

A kelet-szlovákiai beás önmaguk és csoportjuk megnevezésére dominánsan a *băjaș* terminust alkalmazzák, szlovákul *cigan* 'cigány', vagy a *korytár* 'teknővájó' szóval illetik magukat és a közösségüket. Nyelvükre a *limba dă rumînă* 'román nyelv' endoglottonimát használják, azaz *rumănește* 'románul' beszélnek. Szlovák környezetben rumunský 'román' megnevezés használatos, de megjegyzik, tisztában vannak azzal, hogy a nyelvük több lényeges ponton eltér az általuk hallott köznyelvi romántól, valamint egyes más cigány csoportok (mint például a gábor cigányok) által beszélt román nyelvváltozattól is. A nyugat-szlovákiában élő beás közösségek saját magukra főként a *băjaș* megnevezést használják, a nyelvváltozatukat *limba dă băjaș*-nak, tehát *beás nyelv*-nek nevezik, azaz ők *băjașește* 'beásul' beszélnek, de szlovák nyelven inkább a *rumunský* 'román' megnevezés a gyakoribb.

A kelet-szlovákiai beások közösségei a nyugat-szlovákiában élő, korábban társadalmilag is elkülönülő csoportra – ha ismerik őket –, a *dunaș* megnevezést használják, míg a nyugat-szlovákiában élők a keletieket az inkább negatív felhanggal bíró *gulec* ~ *golęc* terminussal illetik; interetnikus kommunikáció során ezeket a kifejezéseket azonban mellőzik, helyettük a *dunamentiek* és a *tiszahátiak* terminusokat alkalmazzák.

A kelet-szlovákiai beás közösségek azonban más, nem beás cigány személyre és csoportra, vagy általánosságban a cigányságra (szlovákul *Rómovia*) a *gulec* ~ *golęc* kifejezést használják, nyelvükre ezzel párhuzamosan a *gulecěšće* ~ *golecěšće* 'cigányul' (azaz romani nyelven) terminust alkalmazzák. Ez két szempontból is releváns: egyrészt arra utal, hogy a említett közösségek (is) különbséget tesznek cigány és roma között és ha az előbbi terminust magukénak is érzik, utóbbit nem. Másrészt érdemes tudni, hogy Magyarországon is megfigyelhető a *gulec* ~ *golęc* terminusok területi differenciációja: a Tolna és Nógrád megyei beás csoportok – akiket a Duna-Tisza közén, illetve a Tiszántúlon élők *dunás* névvel illetnek – *golyecok*nak nevezik a Duna-Tisza közén és a Tiszántúlon élőket, miközben az ezzel a névvel illetett csoport nem magára vonatkoztatja a kifejezést. A Szlovákiában tapasztaltakhoz hasonlóan, egyes területeken, főként Közép- és Kelet-Magyarországon az oláh cigányokat, néha kizárólag csak a gábor cigányokat, vagy akár az összes romani nyelvű cigány közösséget *gulec*-ként ismerik, elvéve azonban előfordul, hogy minden nem beás cigány közösséget, így még a kizárólag magyar nyelvű muzsikus cigány (romungró, kárpáti cigány) közösségeket is így nevezik.

A *gulec* kifejezést – a Magyarországon gyakori *gojęc* alakváltozatával együtt – a beás közösségekben valamiféle homály övezi, gyakran pejoratív értelemben használatos, eredete pedig sokáig vitatottnak számított, noha Szlovákiában, Ukrajnában, valamint Magyarországon, főként Tolna megyében még a beásul már nem beszélők körében is ismert kifejezésnek számít, főként az idősebb generáció nyelvhasználatában. Adatközlőim egyike sem tudott információval szolgálni a szó lehetséges etimológiáját illetően, a KOVALCSIK (1996: 92) által is idézett *gol* 'meztelen' etimológiát mindannyian elutasították (ARATÓ 2013: 49). Pedig a kifejezés valóban a *gol* szóra vezethető vissza, hiszen a *gulec* a román *goleș* szó (*gol* + *-eș*) dialektális alakja, aminek 'vándorcigány, korturár', illetve regionálisan 'idegen' jelentése is van (MDA2 2010). Jóval ismertebb alakja viszont a *golăneș*, ami 'rosszul, szegényesen, vagy hiányosan öltözött személy' jelentéssel bír (DEX 2009), de létező, kevésbé ismert alak még a *goloneș* is (DLRLC 1955-1957). A *golăneș* ~ *goloneș* kifejezések a szintén pejoratív *golan* (*gol* + *-an*) változathoz származnak, aminek két fő jelentése van: 'foglalkozás nélküli

ember, aki egész nap téblábol anélkül, hogy bármi hasznosat tenne, kósza, semmirekellő’ illetve ’szegény, rongyos ember, akinek nincs mit felvennie’ (NODEX 2002; DEX 2009), régebbi forrásokban az előző jelentésekhez kapcsolódó ’kéregető, koldus’ is előfordul (ȘĂINEANU 1929). SCRIBAN (1939) a szót ironikus címkével látja el és megadja a *goliman* (*gol* + *-man*) variánst is, amelynek az előbbiekhöz hasonlóan ’szegény, lecsúszott, koldus’ (DRAM 2011; MDA2 2010), illetve ’szegényesen öltözött ember’ (MDA2 2010) a jelentése. A román szótárakban nem akadtam rá a terepmunka során gyűjtött *gol’ecștê* alakra, mely igeeként néhány beás adatközlőnél ’hazudik’ értelemben is használatos, miközben határozóként ’gojecul (= 1. más román nyelvváltozatban; 2. romani nyelven)’ jelentéssel bír.

Ahogy a számos példa is szemlélteti, az endo- és exoetnonímák komplex rendszere azt a heterogén társadalmi és etnikai viszonyrendszert tükrözi, melyben az azonosítás és a különbségtétel kulcsszerepet játszik. FEISCHMIDT (2010: 8-9) az etnicitás fogalmát úgy határozza meg, mint egy viszonyt és mint hozzá kapcsolódóan egy strukturálisan fontos látásmódot, mely „az elhatárolódás és a különbségtétel társadalmi praxisaiban realizálódik.” A társadalmi viszonyokba ágyazva a különbségeknek egy meghatározott rendjét hozza létre, ami az etnikai kategóriával jelölteket elkülöníti a homogénnek tekintett jelöletlenektől és e relációhoz többnyire hatalmi viszonyt is társít (2010: 8-9). A tudomány hosszú ideig magától értetődő »etnikai csoportokat« vizsgált, amelyekre a kutatók úgy tekintettek, mint bizonyos kulturális örökségben és kulturális mintákban osztozó emberek összességére, avagy mint amelyeket a politikai hatalomért vagy más erőforrásokért való küzdelemben elfoglalt azonos pozíció határoz meg” (2010: 8-9). Ugyanakkor a beás etnikai csoportok – hasonlóan más etnikai csoportokhoz – nem előre eleve adott csoportként léteznek, hanem konstruáltak. Ezt a konstrukciót kétféleképpen értelmezhetjük: „belülről”, ahol a csoport tagjai által reprodukált csoportkép és az identifikáció érvényesül (pl. *băjaș, rumîn*), illetve „kívülről”, a környezet kategorizációs, klasszifikációs tevékenysége révén (pl. *tiszaháti, gul’ec*).

4 Terület és migráció

4.1 A szlovákiai beások területi disztribúciója

A szlovákiában élő beás közösségek létszáma a becslések szerint nem éri el az 1-2 ezer főt, így a tudományos közösség – amennyiben nem határon túli román, esetleg önálló közösségként tekint rájuk – a cigányok legkisebb létszámú csoportjaként tartja őket nyilván. Szlovákia területére az első csoport keletről, azaz Kárpátalján keresztül érkezett a 19. század utolsó harmadában. Az első település a kelet-szlovákiai Butka mellett, a Dolný Les (nem hivatalosan magyarul *Butki erdő*) területén jött létre, melyből idővel a szlovákiai beások legnagyobb közössége alakult ki, több mint 200 lakossal. Az idő múlásával további települések jöttek létre, mint például Pálfalva, Tibaváralja, Csicsvaalja, Karva, Kisszeretva stb. (AGÓCS 2003: 49). A csicsvaaljai teknővájók munkájáról a következőképp számol be a Práca (1971: 6) c. újság:

Pod hradom Čičuar, ktorý leži pri rieke Ondave vo Vranovskom okrese, je malá dedinka Podčičva. Pred 25 rokmi sa v nej usadilo 12 rodín – korytárov. S výrobou koryt neprestali dodnes. Vykresávajú ich z obrovských kmeňov topolov. V zimných mesiacoch si dovážajú vhodné kmene až z Moravy. Za týždeň urobí každý z nich aj dve veľké korytá, ktoré najmä teraz, v čase zákaláčiek, idú dobre na odbyt. V letných mesiacoch vyrábajú korytá priamo v teréne, kde kmeň zoľali.

A Varannói járásban az Ondava folyó mellett Csicsva vára alatt fekszik egy kis falu, Cicsvaalja. Itt 25 évvel ezelőtt 12 család telepedett le – teknővájók. A teknőkészítéssel a mai napig nem hagytak fel. Hatalmas nyárfa-törzsekből vájják ki őket. A téli hónapokban egészen Morvaországból hozatnak be megfelelő fatörzseket. Egy hét múlva mind-egyikből két-két nagy teknő készül, amelyek jól fogynak, főleg most, felhős időben. A nyári hónapokban a teknőket közvetlenül azon a területen készítik, ahol a törzset kivágták.

(ford. Rosenberg M.)

STANO (1965: 553) megállapítása szerint „a román teknővájók migrációs áramlása szinte kizárólagosan Kelet-Szlovákiára korlátozódik”, de ma már ismert, hogy néhány család Nyugat-Szlovákiában is letelepedett, többek között Nagygyőröd, Tild, Ratnóc, Galgóc, Verebély és más községekben, az elmúlt évtizedek során egyre többen költöztek Kassára, Pozsonyba, illetve a pozsonyi agglomerációba, például Dunahidasra, de a korábbi források szerint Petrvaldban is élnek (GERMEKOVÁ 1972a), valamint megtalálhatóak a csehországi Polabí térségben is (GERMEKOVÁ 1972b).

Egy későbbi csoport az első világháborút követően érkezett a mai Nyugat-Szlovákia területére, valószínűleg a mai Magyarország területén keresztül. A megérkezésüket követően főként a Novohrad városától nyugatra fekvő területeken tartózkodtak, napjainkban pedig a legnagyobb csoportjukat a Zselíz melletti Csata községben találhatjuk meg, továbbá néhány család Kéménd, Inám, Terbegec és természetesen Zselíz községekben is él. Sokan közülük a háború utáni időszakban elköltöztek Csehországba (például Židovice községbe), ahol már nem folytatták a teknőkészítést, hanem gyári munkásként kerestek megélhetést (AGÓCS 2003: 49).

Az említett publikációk megjelenése óta, melyek 1960-70-es években születtek, jelentősen megváltozott a beások területi elhelyezkedése. A korábban lakott településekről migráció indult meg, főként a kisebb, alacsony lélekszámú településeket hagyták el a nagyobb, urbanizált területek javára. E folyamatnak egyik markáns kivételét képezi Dolný Les, a Deregnyő (*Drahňov*) és Kisszeretva (*Stretavka*) közötti, közigazgatásilag azonban Butkához (*Budkovce*) tartozó, nyárfaerdőben meghúzódó egyutcás településrész (szlovákul *časť*). KOVALCSIK (1994) a következő módon dokumentálja személyes megfigyeléseit: „Eredetileg kis telep volt, amely az utóbbi évtizedekben vette fel mai képét, amikor a *kolibák* helyén kőházak épültek. A nyárfaerdő kihasználtsága ma már csekély. Lakói a teknőkészítés helyett a szlovák gyáripárban helyezkedtek el. A rendszerváltás után – hazai sorstársaikhoz hasonlóan – ők is rögtön munkanélküliek lettek. Ekkor megpróbálkoztak a kereskedéssel: szlovák mezőgazdasági termékeket vittek a cseh piacokra. A két ország szétválása után azonban ennek a lehetősége is beszűkült, mert nem tudták a magas vámokat kifizetni. Aki még nem felejtette el, most

ismét felelevenítette a faeszközök készítésének tudományát: szépen díszített kanalak, gyúródeszkák, sodrófák és tálacskák várják a vevőket. A többség pedig kertészkedve, állatot tartva, halászatva készül a jobb napokra.”

4.2 Területi és társadalmi változások

A beás közösségek a gazdasági versenyképességük visszaszorulása és a termékeik iránti igény csökkenése előtt nemigen kívántak felhagyni hagyományosnak tekintett fimesterségükkel (ld. GERMEKOVÁ 1972a):

Férfi: Sme korytári. Nikdy by sme nezapreli remeslo, ktoré sme zdedili od svojich rodičov, prarodičov... Je to stará tradícia, ktorá má svoje čaro.	Férfi: Teknóvják vagyunk. Soha nem tagadnánk meg azt a mesterséget, amit szüleinktől, nagyszüleinktől örököltünk... Ez egy régi hagyomány, amelynek megvan a maga varázsa. (ford. Rosenberg M.)

Két évtizeddel később, amikor először volt alkalmam a területet felkeresni, és egy helyi férfi személyében információt kíséreltem szerezni a beás nyelvváltozat használatával kapcsolatos helyzetről, azt a választ adta magyar nyelven, hogy már a középkorúak körében is megszűnt a nyelv aktív használata, a fiatalabb generációról nem is beszélve.

Férfi: „Úgy vót, hogy minket az öregek, nagyapám már nem akart tanítani, mert aszondta: »Ebből a keserves életből ne egyél, mer ebből én éltem eleget. Te erigy tanúni, legyen belőled szakma ember! Te ne tanúj tekenőköst csinálni!« Na és ü nem engedte, hogy tanújam. Akarta, hogy tanújak ki, legyen belőlem valami ember. Mer ő semmire nem tanút ki, ő vút egy rendes *obyčajný* ember, és ő csak itt a tekenőköst csinálta, a fakanálokat csinálta. S járták árulni, s abból éltek.” (ROSENBERG 2017: 101)

(Dolný Les, 2014)

Az informátor elsősorban az oktatás prioritásának fontosságát emelte ki és ezzel összefüggésben a létfenntartási lehetőségekben végbemenő változásokra utalt, melyek a nyelvcserét is magukkal hozták a közösségen belül. A hajdani szakmák közül, mint amilyen a teknővájás, fakánálfaragás és kosárfonás, napjainkban már csupán néhány elszigetelt esetben tapasztalható az egykori mesterségek gyakorlása:

RM: Tu bǎjšićǎ ješč, nu?

NÓ: Ej, no!

RM: Ješče aiše síniva, kare inkǎ faše troš?

NÓ: Ale... bǎjaš... ale nu lukru momika dǎn lem̄n akol aša... nu fak momika.

RM: Níme nu faše ma trošilelę d-ej mǐndre?

NÓ: Nu, níme.

RM: În *Mađarska* šade ǎn vom, kare faše troš, furkulice sǐ lingurj...

NÓ: Lingurka fak, ale troš mari níme nu faše kolo, níme. A *nižšie* kuma níme n-o faše d-aja, k-ǎr murid užę hej maj bǎtrǎn, še jera lǐ akol lǐ fǎše. Užę kuma hej tǎnirj, jak-a mńew vom, užęg nu.

RM: Dǎ še s-o dǎzvǎcatu-sǎ?

NÓ: Kǎ aje-j mare lukru, a už ma kuma nu kumpǎrǎ, nu. Kǎ n-au bań, štic kum...

RM: Te beás asszony vagy, nem?

NÓ: Hát persze!

RM: Van itt valaki, aki még csinál teknőt?

NÓ: Hát... beás... de már nem készítenek semmit fából úgy, nem készítenek semmit.

RM: Senki nem csinálja azokat a szép teknőket?

NÓ: Nem, senki.

RM: Magyarországon lakik egy férfi, aki csinál teknőket, villákat és kanalakat.

NÓ: Kanalakat csinálnak, de nagy teknőt már ott nem csinál senki. És lejjebb most már nem is csinálja senki, mert már kihaltak azok az öregek, akik voltak és ott csinálták. Most már a fiatalok, mint például a férjem, már nem [csinálják].

RM: Miért hagytak fel veled?

NÓ: Mert az nagy munka és most már nem kelendő, nem. Mert nincs pénzük, tudod hogy [van ez]...

(Tibaváralja, 2015)

A beás közösség tagjai más foglalkozást választva főként a közeli városokban telepedtek le, pl. Homonnán (*Humenné*), Töketerebesén (*Trebišov*), Szobráncon (*Sobrance*), vagy épp Pozsonyban (*Bratislava*). Az utóbbi évtizedek pedig megnyitották a lehetőséget a határon túli munkavállalás előtt is, aminek köszönhetően a beás populáció mobilisabb rétegei munkalehetőségeket ragadtak meg külföldön – többek között Hollandiában, az Egyesült Királyságban, Németországban és Csehországban, elsősorban Szlovákia határához közelebb eső városokban, pl. Frýdek-Místekben, Ostravában vagy Havířovban vállalt munkát (ROSENBERG 2017: 101).

Az ukrainai beás közösségek idősebb generációjának tagjai még számontartják, hogy a nyugatra vándorolt beások között megtalálhatóak egykori rokonaik, a kelet-szlovákiai beások között a saját migrációjuk története az idő homályába vész. E közösségek közötti kommunikáció nem aktív, amelynek háttérében több tényező is húzódnak: egyrészt a földrajzi akadályok, mint az Északkeleti-Kárpátok jelentősége, másrészt politikai korlátok, úgymint a szlovák-ukrán határszakasz kevés számú átkelőhelyei, a határátkelési procedúrák nehézségei, vízumkényszerek stb. Szlovákiában ritkán akad olyan adatközlő, aki tudatában lenne annak ténynek, hogy az ukrán oldalon is élnek beás közösségek, és még kevésbé van olyan, aki közvetlen személyeket ismerne vagy megerősíthetné azt a tényt, hogy a határ szlovákiai oldalán található falvak beás lakossága az ukrán területről érkezett. Mindazonáltal kivételek is akadnak:

RM: Voj dîn Ukrajina ac viîit aişe? Da nu voj, ale baba ta, o đedu to... kîndva dămult...?

Nó: Jo nu ştu... a me mama nu ştu ... tata... a lu mama tată, a jo nu ştu d-unđ jera, ale dăn Ruska. Dăm Ukrajina jera. Ale jo iž m-am năskut. Iş!

RM: Ti Ukrajnából jöttetek ide? Mármint nem ti, hanem a nagymamád, vagy a nagyapád... valamikor régen...?

Nó: Én nem tudom. Az anyám... nem tudom... apám... az anyai nagyapám, hát én nem tudom, hogy honnan származnak, de Oroszországból. Ukrajnából voltak. De én itt születtem. Itt!

(Tibaváralja, 2015)

5 Nyelvi helyzet

5.1 A közösségek nyelvi helyzete

A szlovákiai beás közösségek nyelvéről a korábbi forrásokban csak szórványos adatokat találunk, pl. GERMEKOVÁ (1972a) úgy fogalmaz, hogy „a nők és gyerekek közötti beszélgetésben a szlovák, a cseh és a kelet-szlovák nyelvjárások keverednek saját nyelvjárásukkal”. Az azonban nem tudható, hogy a kelet-szlovákai nyelvjárások mely meg nem nevezett (nem keleti) szlovák nyelvjárással keverednek, de főképp mit takar a „saját nyelvjárásuk” kifejezés és az vajon a román nyelv egy területi változatát jelenti-e. A teknővájók romániai származását is alig néhány forrás említi, például SZATTLER (1975) egy rövid részletben, amely egy teknővájó férfival készült interjúból származik. A következő mondatban azonban már tényként kezeli azt az állítást – ami valószínűleg az adatközlő családi történetéből ered –, miszerint a család Romániából a csehszlovákiai Varannói járásba (*Okres Vranov nad Topľou*) történő migrációja és ott való letelepedése óta több évszázad is eltelt.

A terepmunka során minden egyes településen igazolást nyert, hogy a kelet-szlovákiai beások többsége már nem beszéli a felmenői által beszélt román nyelvváltozatot, azonban a nyelvhasználók pontos arányáról nemhogy konkrét adatokkal nem rendelkezünk, de még becsléseink sincsenek. Azok a személyek, akik rendelkeznek román nyelvismerettel, beszámolóik szerint a napi kommunikáció során szinte kizárólag a szlovák nyelvet részesítik előnyben, tehát terminális beszélőkről van szó. Sokan közülük családi környezetben magyarul (is) kommunikálnak, reflektálva arra a történelmi tényre, hogy felmenőik olyan területeken éltek, ahol a magyar nyelvű közösségek jelenléte jelentős volt; nem ritka ez a jelenség még Délnyugat-Szlovákiában sem. A szlovák-ukrán határ mentén észlelhető ruszin nyelvi hatás is megfigyelhető, ami a többnyelvű családok körében a beás, szlovák, magyar és ruszin nyelvek mindennapi használatát eredményezi. Ez a nyelvi sokféleség jelentős kontaktushatást gyakorol az általuk használt beás nyelvváltozatokra.

A beás nyelvváltozat főként az elsődleges nyelvi szocializáció színterein, azaz a szűkebb, vagy tágabb rokonságban és szóbeli kommu-

nikációban sajátítható el, ugyanis többségi társadalom nyelve(i) által uralt színtereken (pl. az oktatásban, a közéletben, a médiában, a tudományban stb.) a beás beszélőknek nem adódott lehetőségük, hogy nyelvüket használják, ennek következtében a szaknyelvi regiszterek nem alakultak ki. A beás nyelvű beszélők szaknyelvi igényeit többnyire a szlovák, ritkábban a magyar nyelvi repertoárjukkal pótolják. Csak a legutóbbi tíz évben, az internetes közösségi platformokon való megjelenésük révén kezdtek el spontán, az írásban is a szlovák ábécét alkalmazva kifejezni magukat beásul, azonban nyomtatott formában, az ő nyelvváltozatukat tükröző könyv még nem jelent meg, és a román ábécével terén sem rendelkeznek ismeretekkel.

5.2 A beás mint önálló nyelv?

Az Egyesült Nemzetek Szervezetének Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete (UNESCO) által kiadott *Atlas of the World's Languages in Danger [A világ veszélyben lévő nyelveinek atlasza]* (MOSELEY 2010), amely a nyelvi veszélyeztetettség vizsgálata és elemzése során valószínűleg az egyik legmegbízhatóbb forrásnak tekinthető, az általa felsorolt 2500 nyelv között megemlíti például az arománt, a meglenorománt és az isztrorománt mint veszélyeztetett nyelveket.

Érdemes megemlíteni egy a beás besorolása és így a jövője szempontjából is fontos aspektust, még pedig a régre nyúló dialektus vs. nyelv problémát, ugyanis az isztroromán, a meglenoromán és az isztroromán nyelvek besorolását illetően különböző nézetek vannak a nyelvészek körében. Az isztroromán, a meglenoromán és az isztroromán nyelvek besorolását illetően különböző nézetek vannak a nyelvészek körében. Egyes szakértők ezeket a nyelveket a román nyelv dialektusainak tekintik, míg mások önálló nyelveknek tartják.

Az isztroromán nyelv esetében a vélemények megoszlanak. Egyes nyelvészek az isztrorománt a keleti újlatin nyelvekhez tartozó önálló nyelvnek tekintik, amely a román, az aromán és a meglenoromán nyelvvel együtt alkot egy csoportot. Mások szerint viszont az isztroromán csupán a román nyelv egyik dialektusa, hasonlóan a dákorománhoz, az arománhoz és a meglenorománhoz. Radu Flora szerbiai

román nemzetiségű nyelvész szerint az isztroromán egy dákoromán nyelvjárás csoportba tartozik (FLORA 1962, 1982–83). Az isztroromán nyelvet Horvátországban, az Isztriai-félszigeten beszélik, és mivel nyelvük erősen befolyásolta a horvát nyelvet, az UNESCO szerint nagy veszélyben van (SALA 1989).

A meglenoromán nyelv státusza szintén vitatott. Egyes nyelvészek, mint például Alexandru Graur, önálló nyelvnek tekintik, amely a keleti újlatin nyelvekhez tartozik, míg mások szerint ez csak a román nyelv egyik dialektusa (SALA 1989). A meglenorománt ma már csak körülbelül 2800 személy beszéli, főként Görögországban, Észak-Macedóniában, Romániában és Törökországban.

A román nyelv kapcsán a román nyelvészek többsége az arománt, a meglenorománt és az isztrorománt a román nyelv dialektusainak tekinti, együtt a dákorománnal. Azonban egyes román nyelvészek szerint ezek négy különböző nyelv, amelyek a keleti újlatin nyelvek csoportját alkotják. Ezek a nézeteltérések azt mutatják, hogy az isztroromán, a meglenoromán és az isztroromán nyelvek besorolása összetett kérdés, amely a nyelvészeti szempontok mellett történelmi és kulturális tényezőkön is alapul. A besorolás attól is függ, hogy az adott nyelvész vagy kutató milyen kritériumokat tart fontosnak a nyelv és dialektus közötti különbségtétel során. Világosan látszik az is, hogy egy adott nyelv veszélyeztetettségét nyelvpolitikai okokból el lehet fedni azzal, ha dialektusként tekintünk rá és nem önálló nyelvként – függetlenül attól, hogy kik és milyen nyelvészeti szempontok szerint melyik álláspontot képviselik.

5.2.1 Az ISO 639 beás nyelvi kód (hiánya)

Az Atlas of the World's Languages in Danger [A világ veszélyben lévő nyelveinek atlasza] c. kiadvány jelentőségét az adja, hogy részletesen elemzi és kategorizálja a nyelvek veszélyeztetettségének különböző szintjeit. A beás azonban nem szerepel az atlaszban, ami valószínűleg annak tudható be, hogy a beás nem rendelkezik ISO 639 nyelvi kóddal.

Az ISO 639 nyelvi kódok az Nemzetközi Szabványügyi Szervezet (International Organization for Standardization, ISO) által kiadott

nemzetközi nyelvi szabványok egyik csoportja, mely a nyelvek, nyelvcsoporthoz és dialektusok nyelvkódjait tartalmazza. A kódok a nyelvek saját vagy angol elnevezéseiből, az ISO alap latin ábécé betűkészletének felhasználásával képzett, két (639-1), három (639-2, 639-3, 639-5), vagy négy betűből (639-6) álló kisbetűs rövidítések, pl. ISO 639-3 hun = magyar, rom = romani, por = portugál stb. A szabvány célja az, hogy lehetővé tegye a nyelvek egyértelmű és pontos azonosítását különböző tudományos, oktatási, kulturális és adminisztratív kontextusokban. Az ISO 639 szabványának története igen bonyolult, ugyanis az 1967-ben jóváhagyott szabvány az évek során több változaton és kiegészítésen esett át, amely kiegészítéseket aztán külön-külön is többször módosítottak, majd időnként egyesítették egy új szabványban. A legújabb, 6. változatot 2009-ben adták ki, de a 2014-ben visszavonták. Az ISO 639-3 szabvány, amely több mint 7000 nyelvet és nyelvjárást foglal magában, beleértve a kihalófélben lévő és mesterséges nyelveket is, épp a beás szempontjából volna releváns, hiszen épp azoknak a nyelveknek a szabványosítását igyekeztek megkönnyíteni, amelyekre igaz az, hogy egymással szoros kapcsolatban lévő nyelvváltozatok olyan csoportjai, és bár bizonyos kritériumok alapján önálló nyelveknek tekinthetők, más kontextusban azonban csak egyetlen nyelvkód szükséges valamennyiükre. Ennek ellenére a beás nyelv ebben sem szerepel, így nem ismerik el önálló nyelvként.

Amennyiben egy másik, de szintén a UNESCO által 2003-ban kiadott *Language Vitality and Endangerment [Nyelvi vitalitás és veszélyeztetettség]* című dokumentumban lefektetett kritériumok alapján elemeznénk a szlovákiai beás helyzetét, valószínűsíthető, hogy még a nagyobb beszélőszámú közösségek is a „súlyosan veszélyeztetett” (2. kategória) besorolásba tartoznának. Ebben a kategóriában a nyelvet elsősorban a nagyszülők és az idősebb generációk használják, míg a szülői nemzedék már csak érti a nyelvet, de nem beszéli azt a gyermekeivel vagy egymás között. A szórványban élő beszélők helyzete még aggasztóbb, ők a „kritikusan veszélyeztetett” (1. kategória) szintre sorolhatók, ahol a legfiatalabb beszélők a dédszülők generációjába tartoznak, és a nyelvet nem használják a mindennapi interakciókra. Ezek az idősebb beszélők gyakran csak a nyelv egy részére emlékeznek, és nem használják rendszeresen, mivel kevesen vannak, akik beszélhetik.

Ez a helyzet különösen aggodalomra ad okot, figyelembe véve, hogy az UNESCO kritériumrendszerében a veszélyeztetettség skálán a következő, 0. kategória a már kihalt nyelveket jelöli (ld. UNESCO 2003).

6 Összefoglalás

A beás közösségekkel kapcsolatos jelenlegi ismeretanyagunk elenyészőnek tekinthető, és a korábban dokumentált adatok a gyors társadalmi és nyelvi változások miatt mára részben elavulttá váltak. Ezért indokolt lenne a beások társadalmi ideológiáinak további tudományos vizsgálata, tekintettel arra, hogy az endo- és exoetnonímák sokszínű rendszere heterogén társadalmi és etnikai struktúrákat tár fel, ugyanakkor fontos szem előtt tartani, hogy a beás etnikai csoportok – más etnikai csoportokhoz hasonlóan – nem eleve adott csoportként foghatók fel, hanem létrehozzák őket azáltal, hogy a csoportok tagjai reprodukálják a csoport képzetét és a hozzá való tartozásukat, illetve a környezet kategorizációs, klasszifikációs tevékenysége révén.

Szlovákiában a beás nyelvjárások elsajátítása kizárólag a helyi közösségek szóbeli kommunikációjában lehetséges, intézményes oktatásuk nem valósult meg. Az írásbeliség kialakulása egyelőre nyomokban sem figyelhető meg, csupán az elmúlt egy-két évtizedben kezdtek néhányan a szlovák írásrendszert fonetikusán a beás nyelvváltozatban történő kommunikációjára is alkalmazni. A Kelet-Szlovákiában található beás közösségektől származó nyelvi adatok viszonylag új keletűek, ezért annak ellenére, hogy ezek a közösségek nagymértékben áttértek a helyi többségi nyelvek (szlovák, magyar, ruszin) használatára és az utolsó aktív beás nyelvű beszélők is már középkorúak, a nyelvjárásaik vizsgálata releváns információkkal szolgálhatna a romológia és az újlatin nyelvészet számára is.

IPA	ROSENBERG (2023)	TÁLOS (2008) ^e	PAPP (1980)	PAPP (1982)	ORSÓS – KÁLMÁN (2009)	ORSÓS (1994)	VARGA (1997)
[a]	a						á
[ʌ]	ɒ	ɔ			ò	a	
[ə]	ä	ë	ä				
[b]	b						
[ts]	c		t̚		c		
[tʃ]	č	—		č	č	cs	
[tʃ]	ć		c ^l	tʰ	tj	ty	cs
[d]	d						
[j]	đ		dʰ	gʰ	dj	gy	
[dz]	dz	—					
[e]	e					é	
[ɛ]	ɛ				ê	e	
[i]	ɛ	—					
[f]	f						
[g]	g		g, gh	g			
[dʒ]	ğ	—	g ²	ğ	—		
[h]	h						
[x]	ħ	—					
[i]	i						
[i]	î	ï	î		y	î	
[j]	j			ï	j		
[k]	k		c, ch	k			
[l]	l						
[ʌ]	lʰ		lʰ		lj	ly	lj
[m]	m						
[n]	n						
[ɲ]	ń		ň	nʰ	nj	ny	
[o]	o						

IPA	ROSENBERG (2023)	TÁLOS (2008) ⁶	PAPP (1980)	PAPP (1982)	ORSÓS – KÁLMÁN (2009)	ORSÓS (1994)	VARGA (1997)
[ø]	ö ³	—					
[p]	p						
[r]	r						
[j < r ¹]	í	—					
[s]	s					sz	
[ʃ]	š	ş	š		s		
[e]	é	e ²	e ²	šj	sj	s	
[t]	t						
[c]	t ¹	—	t ^{3,4}		—		
[u]	u ⁵						
[y]	ü ³	—					
[v]	v						
[w]	w	w ~ ö ^w	u	u	w	—	
[z]	z						
[ʒ]	ž	g ²	ž		zs		
[z]	z	—	ž ²	žj	zsj	zs	

Megjegyzések

¹ [i] és [e] hang előtt, egyéb esetekben a jelölése {ch}.

² [i] és [e] hang előtt, egyéb esetekben a jelölése {gh}.

³ Az [ø] és [y] hangok általában csak magyar szavak ad hoc kölcsönzésekor, illetve nativizálatlan településnevekben maradnak meg.

⁴ A szerző a hangjelölései között feltünteteti a [c] hangot, melyre a {t¹} betűt alkalmazná, azonban művének nyelvi anyagában nem fordul elő (PAPP 1982: 2).

⁵ A szerző ír egy bizonyos {u} betűvel jelölt nyílt [u] hangról is, melynek léte kérdéses, művének nyelvi anyagában sem található ilyen (PAPP 1982: 2).

⁶ A szerző az [i] betűt a /u/ hangra, az [ë] betűt a /ɣ/ hangra, az [ë] betűt a [ʌ] hangra, az [a] betűt az /a/ hangra alkalmazza, azonban nyelvi adatokból a táblázatban szereplő megfelelésekre lehet következtetni (vö. TÁLOS 2008: ix-1).

IRODALOM

- AGÓCS Attila (2003): Sociálna identifikácia Bajášov na Slovensku. *Etnologické rozpravy*, 2. sz. 41–53.
- ARATÓ Máttyás (2013): A beás nyelvjáráskutatás előzetes tapasztalatai. In: Arató Máttyás–Cserti Csapó Tibor (szerk.): *Romológia “akkor és most” – Romológusok második szakmai konferenciája (Konferenciakötet) (Gypsy Studies – Cigány tanulmányok 30.)*. Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet, Romológia és Nevelésszociológia Tanszék – Romológiai Kutatóközpont – Wliskoeki Henrik Szakkollégium, Pécs. 47–65.
- ARATÓ Máttyás (2015a): *A dél-baranyai muncsán dialektus nyelvi rendszere* (MA szakdolgozat). Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet, Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Pécs.
- ARATÓ Máttyás (2015b): Beás nyelvjáráskutatás a Kárpát-medencében. In: Benő Attila–Fazakas Emese–Zsemlyei Borbála (szerk.): *Többynnyelvűség és kommunikáció Kelet-Közép-Európában*. Societatea, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Cluj. 355–365.
- DEX (2009) = Academia Română, Institutul de Lingvistică (2009): *Dicționarul explicativ al limbii române (ediția a II-a revăzută și adăugită)*. Editura Univers Enciclopedic Gold, București.
- DLRLC (1955-1957) = Macrea, Dimitrie–Petrovici, Emil (szerk.) (1955-1957): *Dicționarul limbii române literare contemporane*. Editura Academiei Republicii Populare Române, București.
- ERDŐS Kamill (1958/1989): A magyarországi cigányság. In: Vekerdi József (szerk.): *Erdős Kamill cigánytanulmányai*. A Békés megyei Tanács V. B. Cigányügyi Koordinációs Bizottsága és a gyulai Erkel Ferenc Múzeum, Békéscsaba. 42–56. [Első megjelenés: *Néprajzi Közlemények* 3. 152–173.]
- FEISCHMIDT Margit (2010): Megismerés és elismerés: elméletek, módszerek, politikák az etnicitás kutatásában. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom*. Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest. 7–29.
- FLORA, Radu (1962): Despre stadiul actual al istroromânei. Contribuția geografiei lingvistice la chestiunea stabilirii poziției graiurilor istroromâne față de dacoromână. *Fonetică și Dialectologie*, 4. 135–170.
- FLORA, Radu (1982-83): Pentru un atlas lingvistic al istroromânei. *Analele Științifice ale Universității Al. I. Cuza din Iași*. 28–29. kötet. 49–61.
- GERMEKOVÁ, L. (1972a): Putujúci korytári. *Práca*, 1972. augusztus 1., 27. évf.,

179. sz. 5.
- GERMEKOVÁ, L. (1972b): Putující neckáři. *Práce*, 1977. augusztus 14., 28. évf., 190. sz. 3.
- HOLICOVÁ, Viera (1977): O korytárskej výrobe neďaleko Piešťan (v obci Ratnovce). *Národopisné actuality*, roč. 14. 79–81.
- KOVALCSIK Katalin (1988): A beás cigány népzene szisztematikus gyűjtésének első tapasztalatai. *Zenetudományi dolgozatok 1988*. Magyar Tudományos Akadémia, Zenetudományi Intézet, Budapest. 215–231.
- KOVALCSIK Katalin (1993): A beás cigányok népzenei hagyományai. In: Barna Gábor (szerk.): *Cigány népi kultúra a Kárpát-medencében a 18–19. században*. Mikszáth Kiadó, Salgótarján. 231–239.
- KOVALCSIK Katalin (1994): Beások a felvidéken. *Amaro Drom* IV. évf. 11. sz. 24.
- MDA2 (2010) = Academia Română, Institutul de Lingvistică (2010): *Micul dicționar academic, ediția a II-a*. Editura Univers Enciclopedic, București.
- MOSELEY, Christopher (2010): *Atlas of the world's languages in danger*. 3rd edn. UNESCO Publishing, Paris. (<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000187026>)
- N. BÉKEFI Margit (2001): A Magyarországi Teknővájó Cigányok. *Romológiai Kutatóintézet Közleményei* 4. Romológiai Kutatóintézet, Szekszárd.
- NODEX 2002: Litera Internațional (2002): *Noul dicționar explicativ al limbii române*. Editura Litera Internațional, București.
- OKRUCKÝ, Juraj (1964): U majstrov sekery (o slovenských korytároch). *Umění a řemesla*. 191–196.
- ORSÓS Anna (1994): *Beás nyelvkönyv kezdőknek. Pã lyimbã bãjãsilor. Jegyzet/szkrijiturã*. Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola, Kaposvár.
- ORSÓS Anna–KÁLMÁN László (2009): *Beás nyelvtan. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* 97. MTA Nyelvtudományi Intézet – Tinta könyvkiadó, Budapest.
- PAPP Gyula (1980): Segédanyag beás cigány gyermekek magyar nyelvi kommunikációs készségének fejlesztésére. In: Várnagy Elemér (szerk.): *Tanulmányok a Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Kar cigánykutató munkacsoportjának vizsgálataiból I.* JPTE Tanárképző Főiskola, Pécs.
- PAPP Gyula (1982): A beás cigányok román nyelvjárása. In: Várnagy Elemér (szerk.): *Tanulmányok a Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Kar cigánykutató munkacsoportjának vizsgálataiból V.* JPTE Tanárképző Főiskola, Pécs.
- Práca (1971): Korytári. *Práca*, 1971. január 29., 26. évf., 24. sz. 6.
- Práca (1975): Korytã spod hradu. *Práca*, 1975. április 11., 30. évf., 85. sz. 6.
- ROSENBERG Mátyás (2017): Keletről nyugatra – Beás nyelvvaltozatok Kelet-

- Szlovákiában. In: Gyói Renáta–Kocsis Zsuzsanna–Krizsai Fruzsina (szerk.): *Kérdések a Félúton műhelyéből, utak a megoldásokhoz. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskolájának 11. Félúton konferenciáján elhangzott előadások tanulmánykötete*. Kalota Művészeti Alapítvány, Budapest. 99–114.
- ROSENBERG Máttyás (2018): Identificación y diferenciación lingüísticas de los gitanos boyash de Hungría. *VERBUM Analecta Neolatina*. Tomus XIX, Fasciulus 1–2. 99–117.
- ROSENBERG Máttyás (2020): A közép- és kelet-magyarországi beások nyelvváltozatának néhány jellemzője. In: Magyarai Sára–Bartha Krisztina (szerk.): *Nyelvi közösségek – közösségi perspektívák*. Partium, Oradea. 83–92.
- ROSENBERG Máttyás (2021): The Language of Boyash Communities in Central and Eastern Hungary. In: Sorescu-Marinković, Annemarie–Kahl, Thede–Sikimić, Biljana (szerk.): *Boyash Studies: Researching “Our People”*. Frank & Timme Verlag, Berlin. 229–260.
- ROSENBERG Máttyás (2023): A magyarországi beás nyelvváltozatok vázlatos tudománytörténete. *Glossa Iuridica* X. évf., 4. sz. 11–30.
- SALA, Marius (szerk.) (1989): *Enciclopedia limbilor romanice*. Editura Științifică și Enciclopedică, București.
- SCRIBAN, Aügust (1939): *Dicționarul limbii românești (Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincializme)*. Institutu de Arte Grafice „Presa Bună”, Iași.
- SORESCU Marinković, Annemarie (2008): The Bayash in Croatia: Romanian vernaculars in Baranja and Medjmurje. In: Sikimić, Biljana–Ašić, Tijana (szerk.): *The Romance Balkans*. Balkanološki Institut, Beograd. 173–225.
- STANO, Pavol (1965): Korytárska výroba rumunsky hovoriacich Cigánov na východnom Slovensku. *Slovenský národopis*, roč. 13. 549–569.
- SZATTLER, Eduard (1975): Dedili sekeru. *Rolnícke Noviny*, 1975. szeptember 17., 30. évf., 219. sz. 5.
- ȘĂINEANU, Lazăr (1929): *Dicționar universal al limbei române, ediția a VI-a*. Editura Scrisul Românesc, Craiova.
- TÁLOS Endre (2008): *A beás grammatikairás problémái*. (kéziratban)
- UNESCO (2003). *Language Vitality and Endangerment*. Document submitted to the International Expert Meeting on UNESCO Programme Safeguarding of Endangered Languages, Paris, 10–12 March 2003. (<http://www.unesco.org/culture/ich/doc/src/00120-EN.pdf>) [2024.01.23.]
- VARGA Ilona (1997): *Beás-magyar, magyar-beás szótár*. Konsept-H Kiadó, Pilisvörösvár.

Bozóki Anna

SZÖVEGÉRTÉS-FEJLESZTÉSI TAPASZTALATOK EGY TANODÁBAN

A hátrányos helyzetű és roma tanulók iskolai sikertelensége jól ismert. A probléma egyik forrása, hogy a tanulók olvasási képességének fejlettsége nem elégséges az önálló tanuláshoz. Az olvasás célzott tanítása jellemzően az általános iskola negyedik osztályáig tart, felső tagozattól az oktatás a lexikális tudásra fókuszál, így a hátránykompenzáló programok szerepe felértékelődik. Míg középosztálybeli családokban az otthoni környezet elősegítheti az olvasás fejlődését, a hátrányos helyzetű tanulóknak célzott beavatkozásra van szükségük, hogy értő olvasóvá váljanak. Célom bemutatni, milyen lehetőségek adódnak egy informális tanulási környezetben a szövegértés fejlesztésére.

Kulcsszavak: olvasás-szövegértés, hátrányos helyzetű tanuló, tanoda

1 Az olvasási képesség támogatásának jelentősége

A hátrányos helyzetű és roma tanulók iskolai sikertelensége jól ismert probléma a magyar iskolarendszerben: ennek egyik oka, hogy a tanulók olvasási képességének fejlettsége nem elégséges az önálló tanuláshoz (FEJES et al. 2022). Az olvasás célzott tanítása jellemzően az általános iskola negyedik osztályáig tart, pedig a szövegértés optimális fejlettségének elérése megközelítőleg egy évtizedet igényel (NAGY 2006: 38). Míg alsó tagozaton elsősorban az alapkészségek fejlesztése történik, felső tagozattól, tehát ötödik évfolyamtól kezdődően az oktatás tartalomorientálttá válik. Az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkező családok gyermekei eleve gyengébben teljesítenek az iskolában, mint a magasabb iskolai végzettségű szülők gyermekei (HÓDI-TÓTH 2016: 69), a célzott fejlesztés elhagyásával a különbség még inkább látványos. A lexikális tudás előtérbe kerülésével a tanu-

lóktól a tankönyvi szövegek értelmezését várják el, azonban az egyes kutatások szerint az ötödik évfolyamos tanulók 39%-ánál nem reális elvárás a tankönyvből történő önálló tanulás (MOLNÁR–JÓZSA 2006: 162). Míg középosztálybeli családok felsős gyermekei esetében az olvasás fejlődése spontán módon folytatódik, köszönhetően a szülői segítségnek, a magasabb elvárásoknak, az otthoni tárgyi környezetnek, valamint a családi mintáknak (FEJES et al. 2022), a hátrányos helyzetű tanulók spontán fejlődése a szülők szocioökonómiai státusza, valamint a kedvező feltételek hiánya miatt lelassul (FEJES 2016: 82). Az olvasási motivációra nagymértékben hatnak az otthoni környezet tapasztalatai (JÓZSA–JÓZSA 2014: 69), a hátrányok pedig egyre inkább előbukkanak. Amennyiben a tanuló nem rendelkezik a tananyag elsajátításához megfelelő mértékű szövegértési képességgel, az iskola kudarcok valószínűsége megnő, és az osztályokon előre haladva csak fokozódik, hiszen a tananyag mennyisége és bonyolultsága egyre nő (SZENCZI 2013: 207–209). A hátrányos helyzetű és halmozottan hátrányos helyzetű tanulók esetében tehát célzott beavatkozásra van szükség, hogy értő olvasóvá váljanak, így a hátránykompenzáló programok, mint a tanodák szerepe, esetükben felértékelődik. Az ezen tapasztalatokon alapuló jelen tanulmányom célja annak bemutatása, milyen lehetőségek adódnak egy tanodai tanulási környezetben a szövegértés fejlesztésére.

2 A Motiváció Műhely bemutatása

A közoktatási rendszeren kívül működő hátránykompenzáló programok egyik formája a tanoda (SZŰCS–FEJES 2021: 45–47). A szegedi székhelyű Motiváció Oktatási Egyesület (Motiváció Műhely) által működtetett szegedi és balástyai Motiváció Tanodák is ilyen típusú intézmények. Céljuk a hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű, köztük a roma tanulók felzárkózási esélyeinek növelése, az oktatási esélykülönbségek és az iskolai lemorzsolódás csökkentése. A szegedi tanoda 2012-ben, míg a balástyai egy kicsit később, 2017-ben jött létre. A Motiváció Műhely pedagógiai programjában központi szerepet tölt be az alapkészségek fejlesztése, ezek közé tartozik a szövegértés is. A tanodába járó gyermekek korosztályuk szerint tartoznak csoportokba,

minden ilyen csoportnak heti rendszerességgel vannak fejlesztő foglalkozásaik. A csoportokért egy-egy csoportvezető mentor felelős, aki a Motiváció Műhely munkatársa, mellettük dolgoznak további mento-
rok, akik önkéntesként csatlakoznak a tanoda munkájához. A tanodai csoportok kislétszámúak, egy-egy csoportba 5-9 gyermek tartozik, így a mento-
rok kellő figyelmet tudnak fordítani foglalkozások közben az egyéni igényekre, a tanulók közötti differenciálás pedig egyszerűbb feladat (lásd pl. LENCSE 2016a). A tanodai csoportokban a szövegér-
tés-fejlesztés a csoportra szabva, a korosztály igényei szerint történik. A továbbiakban néhány jó gyakorlatot mutatok be, amit a Motiváció Műhelyben rendszeresen alkalmaznak.

3 Jó gyakorlatok

3.1 Nem tankönyvi szövegeken alapuló feladatlapok

A tanulók tudásszintjéhez illeszkedő, nem tankönyvi szövegeken alapuló feladatlapok a csoportok érdeklődési köreit figyelembe véve készülnek. A bennük szereplő feladatok változatosak, gyakran építenek a kooperáció lehetőségére. A tankönyvekben szereplő szövegek nagy része, 50-80%-a folyamatos szöveg (HÓDI és mtsai 2015: 115), ezen kívül azonban a mindennapokban találkozunk még nem folyamatos és kevert szövegekkel is, amiket ugyanúgy meg kell tanulnunk értelmezni, akár csak a folyamatos szövegeket. A feladatlapok összeállításakor fontos szempont, hogy mindhárom szövegfajta megjelenjen bennük, így lehetőség nyílik a nem folyamatos, illetve a kevert szövegek értelmezésének gyakorlására is. Emellett a feladatlapok az olvasási stratégiákra (lásd TARY és mtsai 2022, 2023) és az olvasási motivációra vonatkozóan tartalmaznak gyakorlatokat, valamint ellenőrző feladatokat. A Motiváció Műhely tanodáiban sok önkéntes dolgozik, akik különböző szakmai és tanulmányi háttérrel rendelkeznek. Az önkéntesség bemeneti követelménye egy a Motiváció Oktatási Egyesület által alapított, összeállított és szervezett 30 órás, tanúsítvánnyal záruló felnőttképzés, az Olvasáskultúra és szövegértés-fejlesztés elvégzése. Ezen a résztvevők megtanulják milyen egy jól összeállított, használható, változatos feladatokat tartalmazó feladatlap, és hogyan kell azt elkészíteni.

3.2 Társasjátékpedagógia

A társasjátékok szerves részét képezik a csoportfoglalkozásoknak, élvezetből való felhasználásuk mellett kifejezetten hasznosak a szövegértés fejlesztésének szempontjából, hiszen a legtöbb társasjáték szövegekre épül. A társasjátékok az indirekt pedagógia eszközei közé tartoznak. A tanulókkal játék közben nem tisztázzuk a fejlesztési célokat, azok járulékos módon mégis megjelennek (LENCSE 2016b: 101). Nem vesszük észre, hogy játék közben is szövegekkel dolgoznak, például a felhúzott kártya utasításaival – hiszen el kell olvasniuk azt, önmagukban értelmezniük kell ahhoz, hogy végre tudják hajtani. A tanulónak, amennyiben nyerni szeretne, önmagától kell mindezt megtennie, hiszen a gyakori segítségkérés csökkenti a játék megnyerésének esélyeit. A fejlesztés ebben az esetben a játék mögé rejtve valósul meg.

3.3 Könyvklub

A Motiváció Műhely tanodáiban már öt éve tartunk könyvklubokat, amik hozzájárulnak a szövegértés fejlesztéséhez, ezáltal pedig motiváló hatással vannak az olvasásra. Számos vizsgálat bizonyította már, hogy a szövegértés és az olvasási motiváció között kapcsolat áll fenn, befolyással vannak egymásra (lásd pl. SCHIEFELE és mtsai 2012). Három korcsoportra bontva (alsós, felsős, középiskolás), korcsoportonként három könyvből választva lehet egy könyvre feliratkozni a tanodás gyermekeknek. Amennyiben a gyermek megkapja a kiválasztott könyvet, vállalja, hogy a megadott időn belül – ami általában egy hónap – elolvassa azt, majd készít egy kreatív alkotást a könyv egész történetéből, esetleg egy jelenetéből. Maga döntheti el, hogy ez festmény, rajz, videó, esszé, vagy bármilyen más kidolgozás formájában történik meg. Az alkotást a könyvklub vezetőjének kell bemutatni, aki minden esetben elbeszélget a tanodás gyermekekkel a könyv tartalmáról – hiszen azt maga is olvasta. Hogyha a tanodás az alkotással, valamint az azt követő kötetlen beszélgetéssel bizonyítja, hogy elolvasta a könyvet, azt sajátjaként „örökbe” megkapja.

3.4 Vitaklub

A szegedi és balástyai tanodai vitaklubok 2022-ben indultak a Demokratikus Ifjúságért Alapítvány országos vitaklubhálózatához való csatlakozással. A vitaklubok tagjai a nyolcadikos, illetve a középiskolás tanodás gyermekek. A közösségi vita fejleszti a kritikus gondolkodást, hozzásegít a kreatív problémamegoldás kialakulásához, aktív állampolgárságra nevel (Csík 2015: 95), valamint fejleszti a szónoki, retorikai és érvelési képességeket is. Vitaklubok alkalmával azonban a szövegértés-fejlesztés is megjelenik, hiszen a vitaindító, általában bonyolultabb megfogalmazású tételmondatot értelmezni kell. Csak mindezek után jöhet a tételmondat melletti vagy elleni érvelés. Amennyiben a vita folyamán valaki kifogy az érvekből, segítséget, mentőövet kap, ami a tételmondatához valamilyen módon kapcsolódó, összefüggő szövegbe ágyazott adatot tartalmaz. Így a mentőövet is értelmezni kell, mielőtt arra alapozva megalkotná érveit a tanodás.

3.5 Felvételi feladatlapok

A hetedik és nyolcadikos korosztály csoportfoglalkozásain gyakori program az elmúlt évek középiskolai felvételi feladatlapjainak kitöltése, a feladatok gyakorlása. A felvételi feladatlapok feladatai mind a magyar nyelv, mind a matematikai tudás mérésének esetében szövegekre épülnek – utóbbi területen elsősorban a szöveges feladatok miatt. Az elmúlt évek feladatlapjainak megoldásával a tanodába járó gyermekek nemcsak a felvételiben gyakori feladattípusokat gyakorolják, ezáltal rutinra tesznek szert, és várhatóan jobb eredménnyel teljesítenek a felvételi során, hanem szövegértési képességeik is fejlődnek.

4 Összegzés

A szövegértés egy olyan kulcskompetencia, amely a tanulás és az iskolai sikeresség mellett a mindennapi életünkhöz, a körülöttünk lévő világ dolgaihoz, eseményeihez és történéseihez elengedhetetlenül szükséges, hiszen az iskolai keretek közül kitekintve, életünk számos

tevékenysége is szövegek értelmezésére épül. A roma gyermekek nagy része hátrányos helyzetű vagy halmozottan hátrányos helyzetű, esetükben a szövegértés fejlesztésére külön fókuszot kell helyezni, különben fennáll az iskolai sikertelenség, majd a korai iskolaelhagyás lehetősége. Ennek megelőzéséhez és megakadályozásához fontos a hátrányokat magyarázó okokat megismerni. A tankönyvi szövegek a szövegértés tekintetében sok esetben nem illeszkednek a gyermekek fejlettségi szintjéhez, ezzel ellehetetlenítik az önálló tanulást, valamint csökkentik az olvasási motivációt. Amennyiben egy pedagógus nem veszi észre az összefüggést a szövegértés és az olvasási, tanulási motiváció között, fennáll a veszélye, hogy az egyébként is hátrányokkal küzdő tanuló lemorzsolódik. A nem tankönyvi szövegekre épülő, esetleg indirekt módon, társasjátékokkal történő fejlesztés jótékony hatással lehet a tanuló szövegértésének fejlődésére, ami ösztönzőleg hathat az olvasási és tanulási motivációra. Az itt felsorolt módszerek tanodai környezetben jól működnek, mindazonáltal némi újragondolással, változtatással átültethetők az iskolai tanórák keretei közé is.

IRODALOM

- Csík Orsolya (2016): Vitakultúra-fejlesztés a tanodában. In: Fejes József Balázs–Lencse Máté–Szűcs Norbert (szerk.): *Mire jó a tanoda? A Tanodaplatform keretében gyűjtött információk, kutatások, történetek*. Motiváció Oktatási Egyesület, Szeged. 95–100.
- FEJES József Balázs (2016): Szövegértés-fejlesztés a tanodában. In: Fejes József Balázs–Lencse Máté–Szűcs Norbert (szerk.): *Mire jó a tanoda? A Tanodaplatform keretében gyűjtött információk, kutatások, történetek*. Motiváció Oktatási Egyesület, Szeged. 81–86.
- Fejes József Balázs–Hódi Ágnes–Szenczi-Velkey Beáta–Tary Blanka–Vígh Tibor: Nem érti, amit olvas! Kinek a feladata az olvasás tanítása? (<https://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=954>). [2023. 06. 24.]
- HÓDI Ágnes–ADAMIKNÉ Jászó Anna–JÓZSA Krisztián–OSTORICS László–Zs. SEJTÉS Gyöngyi (2015): Az olvasás-szövegértés alkalmazási dimenziójának online diagnosztikus értékelése. In: Csapó Benő–Steklács János–Molnár Gyöngyvér (szerk.): *Az olvasás-szövegértés online diagnosztikus értékelésének tartalmi keretei*. Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, Budapest. 105–189.

- HÓDI Ágnes–TÓTH Edit (2016): A különböző szocioökonómiai státuszú tanulók iskolakezdekori mért elemi alapképességeinek és a későbbi szövegértés teljesítményének alakulása az óvodában eltöltött évek tükrében. *Iskolakultúra* 2, 9. szám. 51–72.
- JÓZSA Gabriella–JÓZSA Krisztián (2014): A szövegértés, az olvasási motiváció és a stratégiahasználat összefüggése. *Magyar Pedagógia* 114, 2. szám. 67–89.
- LENCSE Máté (2016a): A differenciálás szintjei. In: Fejes József Balázs–Lencse Máté–Szűcs Norbert (szerk.): *Mire jó a tanoda? A Tanodaplatform keretében gyűjtött információk, kutatások, történetek*. Motiváció Oktatási Egyesület, Szeged. 77–80.
- LENCSE Máté (2016b): Társasjátékok és kulcskompetenciák. In: Fejes József Balázs–Lencse Máté–Szűcs Norbert (szerk.): *Mire jó a tanoda? A Tanodaplatform keretében gyűjtött információk, kutatások, történetek*. Motiváció Oktatási Egyesület, Szeged. 101–106.
- MOLNÁR Gyöngyvér–JÓZSA Krisztián (2006): Az olvasási képesség értékelésnek tesztelméleti megközelítései. In: Józsa Krisztián (szerk.): *Az olvasási képesség fejlődése és fejlesztése*. Dinasztia Tankönyvkiadó, Budapest. 155–174.
- NAGY József (2006): Olvasástanítás: a megoldás stratégiai kérdései. In: Józsa Krisztián (szerk.): *Az olvasási képesség fejlődése és fejlesztése*. Dinasztia Tankönyvkiadó, Budapest. 17–42.
- SCHIEFELE, Ulrich–SCHAFFNER, Ellen–MÖLLER, Jens–WIGFIELD, Allan (2012): Dimensions of reading motivation and their relation to reading behavior and competence. *Reading Research Quarterly* 47, 4. szám. 427–463.
- SZENCZI Beáta (2013): Olvasási motiváció 4., 6., és 8. osztályos tanulók körében. *Magyar Pedagógia* 113, 4. szám. 197–220.
- SZŰCS Norbert–FEJES József Balázs (2021): Csodafegyver vagy pótcselekvés? A tanodamozgalom története és legitimációs kérdései. *Iskolakultúra* 31. 1. szám. 45–67.
- TARY Blanka–FEJES József Balázs–HÓDI Ágnes–SZENCZI Beáta–VÍGH Tibor (2022): Javaslatok a szövegértés tantárgyakba ágyazott fejlesztéséhez–az olvasási stratégiák tanítása I. *Anyanyelv-pedagógia* 15, 4. szám. <https://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=982> [2023. 06. 24.]
- TARY Blanka–FEJES József Balázs–HÓDI Ágnes–SZENCZI Beáta–VÍGH Tibor (2023): Javaslatok a szövegértés tantárgyakba ágyazott fejlesztéséhez – az olvasási stratégiák tanítása II. *Anyanyelv-pedagógia* 16, 1. szám. <https://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=995> [2023. 06. 24.]

Cserti Csapó Tibor

CIGÁNY MESTERSÉGEK REPREZENTÁCIÓJA A KÖZTUDATBAN, A KÖZISMERETI ÉS NÉPISMERETI TANKÖNYVEKBEN

A cigányok, romák hagyományos foglalkozásairól, mestersegeiről meglévő mindennapi tudásunk évszázados múltra tekint vissza (BENCSIK 2010). A populáris megközelítés szerint ezek részint az őshazából hozott elemek, másrészt a Dél-Kelet-európai térség és a Kárpát-medence népeivel való együttélés során a középkortól kialakult és konzerválódott munkamegosztás termékei. Miközben kutatók mutattak rá arra, mennyire kimutatható a történelem-gazdaságtörténet-politika változásainak hatására e közösségek gyors helyzetfelismerése és alkalmazkodása az aktuális gazdasági résekhez, nichekhez, s korántsem örök érvényű foglalkozási hagyományokról van szó (HAVAS 1982; SZUHAY 1999, 2015; PIASERE 2000; FORMOSO 2000; KOTICS 2020).

A tanulmány a szakirodalmi elemzés módszerével azt vizsgálja, hogyan alakult ki ez a populáris tudás a romák mestersegeiről, a tankönyvelemzés módszerével keressük arra a választ, mennyiben támasztják ezt alá a népismeret tankönyvei. „A roma kultúra reprezentációja a tartalomszabályozók, tartalomhordozók körében, valamint ezek fejlesztési lehetőségei” című – 2015-ben végzett – kutatás során azt vizsgáltuk, hogy a közoktatásban a környezetismeret, a természetismeret, földrajz és történelem tantárgyak oktatásához a választható tankönyvek listáján szereplő tananyag-hordozók a cigány, roma népességről tartalmaznak-e olyan releváns információkat, amelyek a NAT, a Kerettantervek, illetve az ezekre épülő helyi tantervek előírásai szerint kötelező elemei lennének az egyes évfolyamok ismeretanyagának. (vö: ORSÓS 2015, 2016; CSERTI CSAPÓ 2016; ANDL–CSERTI CSAPÓ 2017) A kutatás során áttekintettük az e témakörben korábban végzett vizsgálatok eredményeit (TERESZTYÉNI 2004; BALÁZS et al. 2014; BINDER–PÁLOS 2016).

A tankönyvek első vizsgálata nagyon negatív tapasztalatokkal zárult. A

választható tankönyvek elvéve tartalmaztak a cigánysággal kapcsolatban információt, s ezek kivétel nélkül vagy pontatlanok, vagy inkább a sztereotipikus gondolkodás elmélyítésének veszélyét rejtették – a vizsgált témakörrel kapcsolatban is. Dacára annak, hogy mindegyik tantárgy alkalmas arra, hogy a tantervekben megfogalmazott nemzeti kisebbségekkel szembeni tartalmi és érzékenyítési elvárásoknak eleget tegyen, a társadalmi elfogadást, a multikulturális szemléletet közvetítse.

A roma népismeret tanításához rendelkezésre álló tankönyvek még inkább a szerzők naiv (KOVALCSIK–RÉGER 1995), a populáris tudományhoz (MIKOS 2013) közelebb álló szemléletét tükrözik, s ennek veszélyeiről is szólni kíván az írás.

Kulcsszavak: cigány foglalkozások, roma identitás, közoktatási tankönyvek, népismereti könyvek

Bevezetés

Az elmúlt években, a cigány népismeret tantárgy oktatásához megjelent tankönyvek tartalmi elemzésére irányuló kutatások során számos olyan tématerületre bukkantunk, amelyekkel kapcsolatban gyakran megjelennek a vizsgált tananyagfordozókban tudományosan nem kellően alátámasztott, vitatható állítások, megközelítések. Ezek a tankönyvi szövegek gyakran a felületes, köztudatban berögződött sablonokat ismétlik, közelebb állnak a sokat bírált naiv (ld. KOVALCSIK–RÉGER 1995), vagy populáris tudományos (MIKOS 2013) írásmódhoz, semmint ismernék és alapul vennék az egyes témakörökre vonatkozó kutatási eredményeket. Így gyakran éles ellentét, vita alakul ki a szaktudomány képviselői, illetve e szerzők közt.

Pont e kötet egyik tanulmányában utaltunk rá, mennyire nehezíti ez meg a cigány népismeretet tanító, de a naprakész tudományos eredményeket kellő mélységben nem feltétlenül ismerő pedagógusok munkáját, s mennyire káros a diákok identitásépítése szempontjából is. (CSERTI 2023)

Az egyik ilyen többféleképpen interpretált, s épp ezért vitatott terület a roma, cigány népeség hagyományos mesterségeivel kapcsola-

tos témakör. A cigányok, romák hagyományos foglalkozásairól, mestersegeiről meglévő mindennapi tudásunk évszázados múltra tekint vissza (BENCSIK 2010). A populáris megközelítés szerint ezek részint az őshazából hozott elemek, másrészt a Dél-Kelet-európai térség és a Kárpát-medence népeivel való együttélés során a középkortól kialakult és konzerválódott munkamegosztás termékei.

Miközben kutatók mutattak rá arra, mennyire erősen kimutatható a történelem-gazdaságtörténet-politika változásainak hatására e közösségek gyors helyzetfelismerése és alkalmazkodása az aktuális gazdasági résekhez, nichekhez, s korántsem örök érvényű foglalkozási hagyományokról van itt szó (HAVAS 1982; SZUHAY 1999, 2015; PIASEK 2000; FORMOSO 2000; KOTICS 2020).

A tanulmány a szakirodalmi elemzés módszerével azt vizsgálja, hogyan alakult ki ez a populáris tudás a romák mestersegeiről, a tankönyvelemzés módszerével keressük arra a választ, mennyiben támasztják ezt alá, s erősítik a köztudatban a népismeret forgalomban lévő, s legtöbbször a tankönyvvé nyilvánítás szigorú szakértői folyamatán átesett tankönyvei.

Célkitűzések

„A roma kultúra reprezentációja a tartalomszabályozók, tartalomhordozók körében, valamint ezek fejlesztési lehetőségei” című – 2015-ben végzett – kutatás során azt vizsgáltuk, hogy a közoktatásban a környezetismeret, a természetismeret, földrajz és történelem tantárgyak oktatásához a választható tankönyvek listáján szereplő tananyaghordozók a cigány, roma népességről tartalmaznak-e olyan releváns információkat, amelyek a NAT, a Kerettantervek, illetve az ezekre épülő helyi tantervek előírásai szerint kötelező elemei lennének az egyes évfolyamok ismeretanyagának (vö. ORSÓS 2015, 2016; CSERTI CSAPÓ 2016; ANDL-CSERTI CSAPÓ, 2017). A kutatás során áttekintettük az e témakörben korábban végzett vizsgálatok eredményeit (TERESTYÉNI 2004; BALÁZS et al. 2014; BINDER-PÁLOS 2016).

A tankönyvek első vizsgálata nagyon negatív tapasztalatokkal zárult. A választható tankönyvek elvétele tartalmaztak a cigánysággal

kapcsolatban információt, s ezek kivétel nélkül vagy pontatlanok, vagy inkább a sztereotipikus gondolkodás elmélyítésének veszélyét rejtették – a vizsgált témakörrel kapcsolatban is. Dacára annak, hogy mindegyik tantárgy alkalmas arra, hogy a tantervekben megfogalmazott nemzeti kisebbségekkel szembeni tartalmi és érzékenyítési elvárásoknak eleget tegyen, a társadalmi elfogadást, a multikulturális szemléletet közvetítse.

„A szokások ápolása, a történelem és a jelen ismerete – mindezek az identitás nélkülözhetetlen részét képezik.” – hangsúlyozza *A cigány, beás, romani nemzetiségi nevelés-oktatás kerettantervei* című tartalom-szabályozó. *A népismeret tantárgy feladata identitás- és értékközvetítés* ... Nem mindegy azonban, milyen ismeretekre, felületes információkra, vagy szakmai alapokra épül-e ez az identitás.

A népismereti tankönyvek megközelítései a cigányok foglalkozásairól

A roma népismeret tanításához rendelkezésre álló tankönyvek egyrészt az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet (OFI) által minősített, s a tankönyvkatalógusban¹ szereplő kiadványok, de számos iskolában használnak magánkiadású anyagokat is. Mindkét típusból találunk jópárat a tankönyvpiacon, használatban, ezek tartalmi elemzésére vállalkozik a tanulmány.

A bibliográfiai listában szereplő kiadványokat elemezve megállapíthatjuk, hogy sok más mellett jelen vizsgálati témánk kapcsán is inkább a szerzők naiv (KOVALCSIK–RÉGER 1995), a populáris tudományhoz (MIKOS 2013) közelebb álló szemléletét tükrözik a tananyagok.

Lássuk, milyen problémacsomópontok köré építhetjük a tankönyvkritikát!

¹ <https://www.tankonyvkatalogus.hu/site/kiadvanyok?SearchForm%5BschoolType%5D=&SearchForm%5BschoolYear%5D=&SearchForm%5BschoolSubject%5D=2319&SearchForm%5Bauthor%5D=&SearchForm%5BproductId%5D=&SearchForm%5Btitle%5D=&SearchForm%5Bnat%5D=&yt0=>

1. A cigány foglalkozások statikusságának hangsúlyozása

Ezt, a cigány hagyományos mesterségeket öröktől fogva létezőként feltüntető, mintegy ős-eredetiként értelmező, esszencialista felfogást történeti dokumentumokkal szokták alátámasztani. Ilyen – sokszor felbukkanó, igazoló erejűnek vélt – forrás például a közismert Bahram Gur történet, amelyet Hamzaal Iszfahán arab történetíró jegyzett le i. sz. 950 körül a zotti csoport megjelenéséről a Perzsa birodalom területén. Majd mintegy ötven évvel később Firdauszi nevű perzsa költő is említést tesz a történetről. Ő luriknak nevezi az Indiából bevándorló csoportot. A mese szerint Bahram Górnak (421–438) perzsa király Indiából hozatott muzikusokat, hogy szórakoztassák alattvalóit, ők a zottik (ahogy a szöveg nevezi a csoportot). Bár az arab világban ma is hívják így a cigányok egy csoportját (FRASER 1996), azt máig nem sikerült tisztázni, egyáltalán cigányokról tesz-e említést a szöveg. A leírás – miszerint az uralkodó búzát, marhát és szamarat adott nekik és szétküldte őket országában, hogy műveljék a földet és muzikáljanak, azok azonban felélték az összes adományt, mire a király szélnek eresztette őket, hogy mindefelé utazzanak és zenéljenek – önmagában nem azonosítja be a keresett eredetet. Sőt, ha ezen életvezetés alapján véljük felismerni a cigányokat a szövegben, eléggé előítéletes, s az európai társadalmak által számtalanszor elmesélt negatív toposzt használunk, s ezt teszik a tankönyvszerzők is, amikor mindenféle magyarázat, értelmezési dilemmák nélkül tálalják a sztorit a kisdíákoknak. (ld. még KOVALCSIK–RÉGER 1995)

Márpedig a népismeret tankönyvek rendre megemlítik a történetet (SZÉKELY 2011; RADICS–FARKAS 2012; NAGY 2015; KISS 2021), s ebben látják a zene, a muzikálás mesterségének öröktől létező, folyamatos jelenlétét.

A másik ilyen korabeli – látszólag a cigányok akkori foglalkozására is utaló, s gyakran beidézett – szövegemlék a Remete Szent György életéről szóló mű, melyet az Athosz-hegyi Iberon kolostorban állítottak össze 1068-ban. A történet szerint 1050-ben Konsztantinosz Monomakhosz császár konstantinápolyi palotáját övező kert állatai közt vadak pusztítottak. A császár „*Simon mágus leszármazottait, az ad-*

szinkanoknak nevezett szamaritánusokat hívta segítségül, akik jövendőmondóként és varázslóként voltak ismertek”. Az adszinkanok a palota kertjében húsdarabokat helyeztek el, amelyeket előzőleg megbűvöltek, és ezekkel pusztították el a ragadozókat. Ha az adszinganosz szó a mi vándorló cigányainknak a korabeli Bizánci Birodalomban való jelenléte utal – és ez sem bizonyított, sőt számos kutató által kétségbe vont (ld. NAGY 2018) –, akkor társadalmi státusukat, s megélhetési forrásait valóban jellemezheti a jövendőmondás, varázslás, mint kiragadott példa.

Találkozunk olyan régi szövegekkel is e népismereti könyvekben, mint pl. a kölni zarándok, Arnold von Harff által 1497-ben a görög földön lévő Modon (Methoné) városában lejegyzett ismertetés az ottani cigányok foglalkozásairól. *„Mindenféle mesterségben jártasak: így a cipőkészítésben és -foltozásban, sőt a kovácsmesterségben is”*. (Dupcsik Csaba fűzi e szöveghez, hogy *„számos „tradicionális cigány mesterséget” csak a 18– 20. század folyamán kezdtek el művelni a romák – a kovácskodás az egyetlen kivétel, amelyet már a legkorábbi források is emlegetnek, így valószínű, hogy már a Magyarországra érkezés előtt is foglalkoztak ilyesmivel”*. A népismereti könyvek is kiemelten beszélnek a fémmegmunkálásról, mint a cigányság emblematisztikus foglalkozásáról. S abban nagyjából egyet is értenek a téma szakértői, hogy ha van ilyen, akkor ez lehet az az „ősi” foglalkozás – talán egyetlenként -, amelyet már az őshazában is művelhettek, hiszen a források az évszázadok során folyamatosan említik, s egészen a 19-20. század fordulójáig hangsúlyos is marad. Az 1893. évi felmérés pl. részletesen foglalkozik a cigányok foglalkozási struktúrában elfoglalt helyével. Ezeket az adatokat elemezve mutatnak rá kutatók, hogy a 19. század végén a hazai cigányság jó részének volt munkája, ami viszonylagos munkaerőpiaci integráltságot jelez. A foglalkoztatottsági adatok közt is jelentős részt képvisel a fémmegmunkálás területe. *„A felnőtt cigány lakosság 65,58 százaléka végzett ebben az időben ipari munkát, ebből 15,3 százalék a fémmunkával foglalkozók aránya. A fémművesek közül a legtöbben kovácsok. Az ország kovácsainak 22,5 százaléka ebben a korban cigány volt.”* (BÓDI 2001) *„A kovácsok mellett a cigány fémművesek másik két népesebb csoportja az üstkészítők és a szegkovácsok. Üstkészítőt legtöbbet a máléfőző üstöt használó területeken találtak a Tisza–Maros közén.*

Csak kétharmad részük telepedett le véglegesen, a többiek részben vagy teljesen vándorló életmódot folytattak. Szegkovácsok nagyobb csoportokban az ország északi megyéiben éltek, rájuk a letelepedett életmód a jellemző. A cigány fémművesek többi csoportja: a csengőkészítők, kolompárok, bádogosok, rézművesek, késesek, köszörűsök, ha rendelkeztek is lakhellyel, munkavégzésük mozgó életformát követelt. (BÓDI 2001)

A fent bemutatott, bizonytalan tartalmú szövegforrásokkal próbálják a szerzők elültetni a diákok fejében a képet, hogy a ma hagyományos cigány mesterségnek elképzelt, azonosított foglalkozások már Indiában is a csoport megélhetésének alapját biztosították, s azóta statikusan mit sem változtak. Hadd igazoljuk ezt néhány idézett példával:

„Az ősök Indiából hozott mestersege apáról fiúra szállt, ezért azokat nem felejtették el, de nem is fejlesztették tovább.” (MENYHÉRT 2002)

„A cigányok egyik legfontosabb foglalkozása a fémmegmunkálás volt. Ezt a mesterseget valószínűleg a perzsáktól tanulták meg. A 14–15. században Európába érkező cigányok már fejlett kézművességgel rendelkeztek.” (KISS 2021)

„A fémek megmunkálását – a kovácsmunkát – a legősibb cigánymesterségek között tarthatjuk számon. Ezt a mesterseget Indiából hozták magukkal, ahol már ősidők óta magas szinten volt a fémmegmunkálás. Bizonyos mesterségbeli fortélyokat (pl. hidegvasalás), az európai kézműves mesterek a cigány kovácsoktól tanultak meg.” (NAGY 2015)

A kovács munka, mint az Indiából hozott egyedi tudás különös hangsúlyt kap:

„A cigányoknál nemzedékről nemzedékre örökölték a mesterseget. Fő foglalkozásuk a kovácsmesterség volt. A vas megmunkálása a középkorban szinte kizárólag a cigányok feladata volt. A birtokok, a parasztok és az állam számára gyártott vasszerszámok, patkók, szegek, sőt még a páncélok gyártása is a cigányok egyik fő foglal-

kozása volt. Ezenkívül voltak még lakatos, kés-, kard, lakatkészítő, rézműves és aranyosó cigányok.” (RADICS–FARKAS 2012)

2. Az oláh cigány törzsek foglalkozásainak nem kellően szakszerű bemutatása

Az oláh cigányok – Erdős Kamill, 1958-as írása óta közkeletűen elfogadott – a hagyományos foglalkozások alapján történő törzsi, nemzeti csoportosítását rendre hivatkozzák, s tárgyalják – ezzel megjelenítve az oláh cigányok mesterségeit. Bár így szokták elbeszélni, maga Erdős Kamill sem volt következetes abban, hogy nem csupán a foglalkozások mentén kategorizálta az oláh cigány törzseket, hanem abba esetenként életforma sajátosságok is belevegyülnek (pl. házzal bírók, sátorosok, rablók), illetve alapul vette a cigányok egymás közötti csoportlehatárolásait is: „*Feltehetné valaki a kérdést: Miért csoportosítottam így a törzseket (fajtákat)? Miért vettem pl. a Posot'árokat külön törzsnek; mikor ez semmiképpen, „eredeti” törzsnév? Válaszom a következő: ha bármelyik cigányt megkérdeztük: „Hányféle cigányt ismer?» - A Posot'árokat egészen bizonyosan külön is említi. Tehát a cigányok külön „kasztnak” tartják. Ezt, ebben az esetben - de máshol is, mindig - döntő kritériumnak fogadtam el.*” (ERDŐS 1958) S a néprajzkutató is azt feltételezi, hogy ezek a foglalkozási csoportok nem örök időktől valók: „*A törzsek és nemzetségek neveinek időbeli keletkezése évszázadokra visszanyúlhat, de ugyanúgy, csupán évtizedekre is.*” (ERDŐS 1958)

Erdős Kamill hatása mindenütt érezhető, amikor az oláhcigányok foglalkozásairól esik szó, de úgy tűnik, a tankönyvírók nem közvetlenül a néprajzkutató tanulmányából dolgoznak, inkább felületes ismeretekre, emlékeikre hagyatkoznak. Ennek számos nyoma van az elemzett tankönyvi szövegekben. Így például a 7. osztályos tanulóknak szánt népismereti anyagban az oláh cigányok jellemző foglalkozásainak ismertetésekor Kiss Zoltán József (2021) mintha az Erdős Kamill féle taxonómiát venné alapul (bár a forrás nincs jelölve), de 16 foglalkozási csoportot sorol fel az oláh cigányoknál (Erdős 11 csoportról beszélt).

Erdős Kamill taxonómiája	A Kiss-féle besorolás	Nagy Anna Magdolna foglalkozási csoportjai	Székely János által említett csoportok	Radics-Farkas jelölt csoportjai
lovári (lókereskedők lókupecek)	lovári (lókupecek)		lovári (kovács, lókereskedő)	lovára (kereskedők)
posotári (zsebtolvajok)				
kherári (alkalmi munkások; házzal bírók)	kherari (házépítők, vályogvetők, házalók)			kherara (házzal rendelkező, letelepedett cigányok)
colári (szőnyegkereskedők)	colari (textilkereskedők)	colari (szőnyeges)	colari (szőnyegkereskedő)	colara (szőnyegesek)
khelderári (kézművesek, üstfoltozók)	khelderasi (üstfoltozók)	khelderashi (üstfoltozó)	khelderashi (üstfoltozók)	khelderara (üstfoltozók)
cerhári („sátorosok”)	cerhari (lovak, fémművesség)		cerhari (sátoros)	cerhara (sátorosok)
másári („halászosok”)	mashari (halászosok)	mashari (halászos)		mashara (húsosok)
bugári („dögösök”)	bugari vagy dugari (bőrök kikészítése)	bugari (bőrös)		
curári („kések”)	churari (késkészítés, rostakészítés)	churari (késes)	churari (késes, későrzős, rostakészítő)	curara (kések, későrzősök)
drizár („rablók”)	dirzari (rongyosok)	dirzari (rongyos)		drizara (rongyszedők)

Erdős Kamill taxonómiája	A Kiss-féle besorolás	Nagy Anna Magdolna foglalkozási csoportjai	Székely János által említett csoportok	Radics-Farkas jelölt csoportjai
gurvár (fodózó) (tepsikészítő edényfoldozó)	gurvari (marhakereskedők) – kolompári (kolompkészítés, edényfoldozás)	fódozova (edényfoldozó) gurvari (marhahajcsár)	gurvari (ökörhajtók, pásztorok, fódozók)	
	chandrari (ékszerkészítés)			
	khasari (szénagyűjtés, tapasztás)	khasari (szénások)		
	ursari (medvétáncoltatás)	ursari (medvétáncoltatók)		
	bodvari			
	patrinari (ló, fémművesség)			patrinara (erdőlakók)
	xarkomári (rézművesek)	xarkomari (rézműves)		xarakomara (rézművesek)
		lavutari (hegedűs)		

1. táblázat: Az Erdős Kamill-féle taxonómia megjelenése és torzulása egyes népismereti könyvekben

NAGY Anna Magdolna könyvének (2015) az 5. osztály részére írott egysége az *Ősi mesterségek* című fejezetében néhány foglalkozási csoportról részletes és korrekt leírást ad, szövegforrásokkal alátámasztva, de nem követi Erdős kategória rendszerét. Ugyanakkor a leírásokban hivatkozza is forrásként egyes ismertetéseknél Erdős Kamill nevét. Ezek a leíró szövegrészek nem különböztetik meg a cigány csoportokat mesterségek szerint, olvashatunk fémművesekről, edényfoltozókról, kovácsokról, majd szegkovácsokról, csengőöntőkről, lókupecokról, teknővájókról, vályogvetőkről egy-egy fejezetet (ez 8 foglalkozás). A sorrend nem tükröz logikus kategóriákat, csoportosítást. Ezek után egy összegző táblázatban megismerhetjük az alapvető foglalkozásokat és törzseket (itt már beúszik – bár nincs említve – az Erdős-féle rendszerezés) – 12 törzset. Ezek után még találunk egy fejezetet a muzsikusokról. Hogy melyik foglalkozás melyik csoportot jellemezte, az nem tárgya a bemutatásnak.

A hatodik osztályosoknak szóló rész *Törzsek, nemzetségek* című fejezetében újra tárgyalásra kerül a téma. Itt egyértelműen ERDŐS Kamill osztályozása alapján említi a 11 törzset, s a forrást meg is jelöli (igaz, 1989-es évszámmal, ami az 1962-ben elhunyt néprajzkutató Cigánytanulmányainak a Békés Megyei Tanács V. B. Cigányügyi Koord. Bizottsága által ekkor kiadott anyagára utal valószínűleg).

SZÉKELY János 2011-es kiadású könyvében 6 csoportot említ, de leírja, hogy 13 van. *„Az egyes oláh cigány csoportok sokszor egymástól erősen elkülönülve éltek. A csoportok tagjait összekötötte a közös mesterség.”*

A RADICS–FARKAS szerzőpáros 1-4. osztálynak szóló anyaga (2012) egy képen (1. ábra), Erdős Kamill felosztását hivatkozza, mégis csak 10 db. törzs nevét sorolja fel. Közben a szöveg ezzel ellentétes információt közöl: *„Az oláh cigányok tizenhárom törzssre, nemzetségre tagolódnak. Törzsi neveik egyegy foglalkozást és ezzel együtt egy-egy nyelvjárást jelentenek.”*

**Az oláh cigány törzsek (fajták)
a következők:**

Lovara (kereskedők), Colara (szőnyegesek),
Khelderara (üstfoltozók), Cerhara (sátorosok),
Mashara (húsosok), Xarakomara (rézművesek),
Kherara (házzal rendelkező,
letelepedett cigányok),
Curara (kések, köszörűsök),
Patrinara (erdőlakók), Drizara (rongyszedők).

Erdős Kamil felosztása

Az oláh cigányok tizenhárom törzsre, nemzetségre tagolódnak. Törzsi neveik egy-egy foglalkozást és ezzel együtt egy-egy nyelvjárást jelentenek.

1. ábra

A fenti táblázatot (1. táblázat) áttekintve elég nagy kuszaság látszik a tekintetben, hány hagyományos csoportra is tagolható az oláh cigányok nagy csoportja, s ezek hogyan feleltethetők meg egymásnak, illetve a néprajzkutató alrendszerének. Valószínűsíthető ezek alapján, hogy a szerzők nem közvetlenül Erdős művét használják bázisul, inkább áthagyományozott ismereteikre építenek, s itt-ott betoldanak néhány általuk hallott csoportot is. Nem nyomozható ki, honnan származnak az információk, hiszen forrásokat ritkán jelölnek.²

² Megjegyzendő, hogy ERDŐS 1959-es művében a felsorolt oláh cigány törzsek a következők: lovári, colári, kelderás, cerhári, másári, fodozóvo, romano rom, bodóca, kherára, bugára, csurára, patrinára, drizára. Ez némileg eltér attól, amit az 1958-as évben publikált tanulmányában ír, ott ugyanis hiányoznak a romano rom, a patrinára és a bodóca törzsek, viszont szerepel egy másik törzs, a poszotyári, és a fodozóvo törzs gurvári néven szerepel. A törzsek cigány nevei mellé foglalkozásneveket is rendel, ezek a következők: lovári-lókereskedő, colári-szőnyegkereskedő, kelderás-üstfoltozó, cerhári-sátoros, másári-halász, gurvári/fodozóvo-kovács, fúrókészítő, tepsikészítő, romano rom-rézműves, bodóca-fémműves, kherári-alkalmi munkás, házzal bíró, bugári-dögös, csurári-késes, poszotyári-zsebtolvaj, drizári-rabló. Ez utóbbit Vekerdi József rongyszedőnek fordítja, a patrinári törzsről nem tudunk meg semmit. Összességében tehát 14 különböző törzs kerül felsorolásra Erdős két munkájában (lovári, colári, kelderás, cerhári, másári, gurvári/fodozóvo, romano rom, bodóca, kherári, bugári, csurári, poszotyári, drizári, patrinári). Ezek közül ERDŐS 1959 kiemeli a fodozóvo, romano rom, bodóca és patrinári

3. Túlhangsúlyozzák, hogy a Kárpát-medencében a korábban sokszínű foglalkoztatási struktúrával rendelkező cigányságot a társadalom annak peremére, az alantas munkák területére szorítja:

„Az úrbéri jegyzékek és egyéb fennmaradt dokumentumok szerint a cigányok a kor szinte minden munkakörében helytállottak: földművesként és bányászként, katonaként és zenészként egyaránt. Ennek ellenére már a 16. században megkezdődik az a folyamat, hogy a legalantasabb, legmegvetettebb munkák a cigányoknak maradnak.” (KISS 2021 – 8. osztály)

„Gyakran azonban a mások által megvetett munkák jutottak nekik, így voltak hóhérok, pecérek (a kóbor kutyák begyűjtői és kiirtói), dögeltakarítók, levélhordók, és cigány prostituáltokról is maradtak feljegyzések.” (SZÉKELY 2011)

Miközben – ahogy láttuk (1. táblázat) – megnevezik, hogy a vályogvetés egyes csoportokra jellemző tevékenység, ennek ellentmondó információ is megjelenik: *„A vályogvetés általában a mesteriség nélküli cigányok foglalkozása volt.”* (NAGY 2015)

4. Alapmunkákat nem használnak, de legalábbis nem jelölnek. Ahol forráshivatkozást találunk (ez viszonylag ritka, így nem is ellenőrizhetők az állítások), ott gyakran előkerül Rostás-Farkas György neve, aki nem kutatóként, inkább a populáris írások szerzőjeként került bele a hazai népismereti kánonba.

5. Általánosító, esszencialista megállapításaik kételyeket ébresztenek a kritikus olvasóban: *„A jóslás a cigányasszonyok ősi tudománya.”* (NAGY 2015) – mintha ez minden cigányasszonyra igaz volna.

törzseket, mint amelyek hasonló nyelvjárást beszélnek, viszont jelentősen eltérnek a többi törzs nyelvváltozatától (BALÓ 2017). Valószínű, a néprajzkutató eltérő időpontban publikált, s némileg eltérő tartamú anyagai is zavarhatják ezen ismeretek egységességét a tankönyvi szövegekben.

6. A régmúltból felbukkanó töredékes szövegforrásokat úgy használják, mintha az ott említett foglalkozások a korban általánosak lettek volna:

„A török birodalomban sok helyen katonaként is szolgáltak cigányok.”

„Egyes cigányasszonyok gyógyítással is foglalkoztak.”

„Cigányok dolgoztak a dési sóbányában, és aranymosóként Sebes környékén.” (SZÉKELY 2011)

A hagyományos cigány foglalkozások értelmezése a tudományos elemzésekben

Az a kép, amelyet a cigányság hagyományos foglalkozásairól fel szoktak rajzolni, valószínűleg az elmúlt századokban berögzült sémák továbbélése. A kutatók felhívják a figyelmet, hogy egyes korok sajátosságait minden alap és bizonyíték nélkül visszavetíteni régebbi korokba hiba volna. A cigányság – mint a társadalom peremén létező csoport – valószínűleg minden korban rá volt arra kényszerülve, hogy a körülöttük változó világ társadalmi-gazdasági háttértényezőit felismerje, azokhoz megélhetése érdekében gyorsan alkalmazkodjon, folyamatosan keresse a társadalmi munkamegosztás hiányterületeit, niche-eit, s betöltse azokat. Akiknek persze az adott korban keresett foglalkozása volt (mint a kovácsok a középkorban, vagy a muzsikások – inkább a 18-19. században pozícióba kerülve), annak a megélhetése valószínűleg stabilnak volt mondható, akik viszont nem rendelkeztek ilyen jó szakmával, meg kellett keresniük a kevésbé biztos megélhetést nyújtó, az adott térségben jelentkező hiányterületeket.

1. Ez azt is jelenti, hogy a cigány foglalkozások az évszázadok alatt folyamatosan változhattak. NAGY (2016) is így ír erről: *„Megélhetési mód és mesterségek tekintetében a cigány népesség heterogén, a cigányok különböző pozíciókat foglaltak el, sokféle mesterséget*

- úztak, sok esetben pedig egyáltalán nem is értettek mesterségekhez... Az általuk gyakorolt mesterségek (pl. kovácsolás, zenélés) egy része valóban évszázadokon jellemző volt a cigány népesség egy részére, más mesterségekre viszont kényszerpályák és alkalmazkodási mechanizmusok révén tértek át az újkorban, illetve változások hatására foglalkozást- és életmódot váltottak.”
2. Fontos azt is kihangsúlyozni, hogy bár hajlunk arra, hogy a hagyományos mesterségeket a roma, cigány csoportokhoz kössük, s ennek a tudományos szakirodalomban is kialakult egy kánonja – különösen Erdős Kamill tevékenységére alapozva, nem nagyon van olyan foglalkozási terület, amit csak ők műveltek volna. MESSING Vera és MOLNÁR Emília (2010) csak azokat a megélhetési stratégiákat tekinti etnikusnak, amelyeknek az adott népcsoport életében önazonosságot jelentő szerepük van. *„Mivel azonban az etnikai identitás a külső kijelölés és az önmeghatározás egymásra ható, folyton változó eredménye, nehéz precízen szétválasztani egymástól az etnikus és nem etnikus stratégiákat”.* (KOTICS 2020) S *„bár a külső megítélés több olyan tevékenységet is cigányokhoz köt, amit valójában romák és nem romák egyaránt végeznek, identitásképző szerepe az üzletelésnek (az oláh cigányok esetében), a zenélésnek (zenész cigányok esetében) és az erdő javai gyűjtésének, megmunkálásának (beás cigányok) van.* (KOTICS 2020)
 3. Hogy a régebbi évszázadokban mik voltak a jellemző megélhetési formák, arról a rendelkezésre álló kevés történeti forrás okán csak felületes képünk lehet. Ezekből kinyomozhatók eseti foglalkozások, de semmiképpen nem általánosíthatók, hogy ezek meghatározó megélhetési módok lettek volna.

Nagy Pál többtucatnyi középkori, kora újkori forrást gyűjtött össze, amelyekben cigányok foglalkozásait említik. *„Ezekből időnként az sem derül ki, mit dolgoznak a szóban forgó romák – csak arról szólnak, hogy kinek a hasznát gyarapítja ez a munka”* (vagyis fontos munkaerőt jelentettek). (DUPCSIK é.n.; NAGY 2004) A 15. századból fennmaradt né-

hány dokumentum alapján tudhatjuk, hogy fegyvermesterek, tűzérek voltak köztük, ők puskagolyókat és egyéb hadi szerszámokat készítettek.

„A 16. században a hódoltsági területen élő cigányokról a török források révén viszonylag sok adattal rendelkezünk. A mohamedán hadsereg és közigazgatás szolgálatában igen sok fémműves cigány állt (kovácsok, tűzmesterek, golyóöntők, szegkovácsok, kardkovácsok, puszkakészítők, fegyvercsiszárok).” (BÓDI 2001)

„Mesterségeik román nevei az oláh cigányok csoportneveiben (csurár, kelderár, stb.) és személyneveiben maradtak fenn.” (NAGY 2016) Minthogy javarészt román nyelvi területről migráltak a Kárpát-medencébe. „A kelderás csoport- és személynév pl. a román cãldare-ból (= főzőüst). Ezek a mesterségek a Kárpát-medencében sem misztikus homályba vesző „ősi” tevékenységek. A Balkánon és a Kárpát-medencében végbement változásokkal, a migrációval szoros összekapcsolódásban, fokozatosan terjedtek el a cigányok között. Amikor a román területeken már nagyobb számban voltak cigány serrariusok (lakatosok), ahenariusok (üstcsinálók, faldózók), cuprariusok (rézművesek), cultrariusok (késesek), stb. akkor Erdélyben és Magyarországon még kevesen foglalkoztak közülük ezekkel a mesterségekkel. Amikor pedig Erdélyben és Magyarországon nagyobb méreteket öltött a 18. században a megélhetésnek ez a formája, a Felvidéken még német és szlovák iparosok végezték ezeket a tevékenységeket.” (NAGY 2016)

4. A ma hagyományosnak elképzelt cigány foglalkozások képe leginkább a 19. század e népcsoportról, s megélhetési formáiról alkotott elképzelésének a tükré. Bencsik Gábor *A cigányok képe - A magyarországi cigányság történeti ikonológiája a 20. századig* című doktori disszertációjában összegyűjti a cigányokra vonatkozó képi ábrázolásokat, s azokat különböző szempontok szerint – pl. az azokon megjelenő foglalkozások szerint – elemzi. Az alábbi táblázatban a szerző számításai - hogy az összegyűlt anyag hány százalékában kerül ábrázolásra egy-egy mesterség - csupán any-

nyiban informatív jellegűek, hogy nyilvánvalóan a 19. századból megszaporodnak a képi ábrázolások, ennek egyrészt a sokszorosítási technika fejlődése, s új eljárások, képhordozó felületek (képeslap, plakát, sajtótermékek...) elterjedése az oka, másrészt az, hogy időben hozzánk közelebb lévén, több anyag maradt fenn. A gyakoriság tehát elsősorban azt tükrözi, hogy a 19. században mely jellegzetes toposzok kötődnek a cigányokhoz – e toposzok persze a valós tapasztalatokon alapulnak, de mindenképpen torzíthatnak – mely képeket szeretik ábrázolni a cigányokkal kapcsolatban, mire van fogyasztói igény.

Foglalkozás	Előfordulási gyakoriság (%)
zenészek	32
fémművesség	12
kereskedés	3
jóslás, varázslás	3
faművesség	2
meszelő, madzag kötés	2
vályogvetés	1
aranymosás	1
lőkereskedés	1
kosárfonás	1
orsó készítés	1
medvetáncoltatás	0

2. táblázat: Cigány mesterségek ikonográfiai előfordulási gyakorisága a 19. század végéig (BENCsik 2010 alapján)

5. A hagyományos leírástól eltérően egy-egy cigány, roma csoport nem azonosítható be egy-egy mesterséggel. Bár egyes szerzők meghatározott foglalkozásokkal azonosítják az oláh-cigány törzseket. Eszerint a lovárik lókupecsek lettek volna, a kalderások üstfoltozók (román *căldare*: üst), a kerárok vályogvetők, tapasztók (romani *kher*: ház), a colárik lepedősök (romani *colo*: vászon),

és így tovább. „Ez azonban így túl általánosító, ezért félrevezető. Azt például tudjuk, hogy a kalderás törzs életében valóban döntő szerepet játszott a fémművesség (persze nem csak az üstfoltozás), a beás törzsben meghatározó volt a famunka, de már a lovárik lókupeckedése többnyire esetleges jelenség volt, ennek a népes törzsnek a tagjai az összes hagyományos cigány foglalkozásokat gyakorolták, miközben mások is adták-vették a lovakat. A cerhás (romani cerha: sátor) törzsről pedig végképp lehetetlen azt mondani, hogy a sátorban lakásról kapták a nevüket, hiszen kalderások, beások, lovárik egyaránt laktak sátorban.” (BENCSEK 2010)

6. A foglalkozások nem örök érvényűek. Nincs írásos dokumentum arról, hogy a 15. század előtt a cigányság mivel foglalkozott, csupán elszórt utalások vannak varázslásról, bűbájosságról. (BENCSEK 2010) Számos „tradicionális cigány mesterséget” csak a 18–20. század folyamán kezdtek el művelni a romák – a kovácskodás az egyetlen kivétel, amelyet már a legkorábbi források is emlegetnek, így valószínű, hogy már a Magyarországra érkezés előtt is foglalkoztak ilyesmivel. „Ez egyfajta mobil kovácsolás volt – előnye nyilvánvaló módon, hogy a katonai táborban is meg tudták javítani a fegyvereket, a szántóföldeken is a szerszámokat stb. A török és kuruc harcok idején nyilvánvalóan volt igény ilyen típusú munkákra. De az is nyilvánvaló, hogy vagyont, tőkét felhalmozni ilyen munkából nem lehetett.” „A városi kézművesek céhekbe tömörültek, s igyekeztek kizárni a „kontárokat”, azaz a nem céhtag kézműveseket. De az, hogy a roma kovácsok munkáját – meghatározott területeken – engedélyezték, azt mutatja: bizonyos munkákat a céhesek nem voltak képesek ellátni. Az már mellékes, hogy miért: vagy, mert nem voltak elegenden, vagy mert drágábban dolgoztak, mint a romák.” (DUPCSIK é.n.) „A 15. századtól kezdődően viszont visszatérően fémművesekként emlékeznek meg róluk, legalábbis a Német-Római Birodalomtól keletre. A 15. század elején, úgy tűnik, Magyarország (és Lengyelország) nyugati határán húzódott az a határ, amelytől nyugatra a termelési kultúra már nem fogadta be a cigány fémipart, ettől keletre azonban igen. A magyarországi cigányság társadalmi beilleszkedéséről tájékoztató források arról tanúskodnak, hogy ez

a határ fokozatosan kelet felé húzódott. A 17-18. századból vannak adataink arról, hogy Nyugat-Magyarországon a cigányság növekvő hányada már elvesztette a társadalmi termelésbe illeszkedés képességét.” (BENCSEK 2010)

„A zene leginkább a 19. századtól válik a cigányság meghatározó, ikonikus foglalkozásává, de ez a folyamat már korábban megindult.” „A magyarországi cigányok első társadalmasodó válasza a foglalkozásváltási kényszerhelyzetre a zenei pályákra történő áthúzódnás volt.” – fogalmaz NAGY (2016) – „A 17. században indult el, a protestáns etika erős hatására is, az a folyamat, amely a cigányzene kialakulásához vezetett. A 18. században a cigány zenészek nagy része szegődményesen csárdákban muzsikált, vagy esetleg a városi és falusi mulatságokon. A zenélés önmagában nem nyújtott elegendő megélhetést, a kovácmesterséggel vagy napszámossággal együtt gyakorolták. A cigányzene nem egyik pillanatról a másikra született meg, a reformkor nem a kialakulásának, hanem társadalom- és művelődéstörténeti fordulópontnak, a megerősödő társadalmi igényektől indukálva a cigányzene széleskörű elterjedésének időszaka.” (NAGY 2016)

A vályogvetés, pontosabban a mesterségről alkotott mai közfelfogás sok tekintetben hasonlít a lókupecsére. *„Az emberek közhelyszerűen ”tudják”, hogy a cigányok hagyományosan vályogot vetnek, de többé-kevésbé rosszul tudják.”* A 19. században *„a vályogvetést a közönység még nem tartotta jellegzetes cigány foglalatosságnak, ez a vélekedés jóval későbbi keletű. Azt bizonyára a képelemzés és a néprajzi források együttes elemzésével lehet megválaszolni, hogy pontosan mi, a cigányság életmódjának milyen változása húzódik meg e jelenség mögött. Valamit azonban elárul a cigány mesterségek helyzetét 1949-50-ben vizsgáló Bakó Ferenc megállapítása: „A vályogvetés egyébként olyan mesterség, hogy a barkácsoló szegényparaszt, aki maga építi házát, a vályogot is maga veti. (BENCSEK 2010) Bakó úgy látta, hogy a vályogvetés csupán az 1950-es évek elejére maradt egyedül a cigányságra.” (BAKÓ 1992)*

A kosárfonással hasonló a helyzet, mint a vályogvetéssel: ez a hagyományos paraszti mesterség az utóbbi száz évben vált jellegzetes cigány foglalkozássá, noha korábbról is van némi képi nyoma. (BENCSEK 2010)

Az a tény, hogy 1914 előttről nincs grafikus ábrázolásunk medvetáncolatokról, arra utal, hogy a Balkánon széltében elterjedt mesteriség Magyarországon eddig az ideig nem tudott gyökeret verni. Természetesen könnyen lehet, hogy ilyen ábrázolás felbukkan majd, de hogy a képes újságokba egyáltalán nem került bele, világosan jelzi, hogy nálunk medvetáncoló cigányok alig akadtak. (BENCSIK 2010)

A faművességről nincsenek olyan korai adataink, mint a fémművességről, a képi és szöveges források a 18. század második felében jelennek meg. (BENCSIK 2001) *„A 18. századi összeírásokban is találunk az ország északi és déli területein szórványadatokat famunkával foglalkozó cigányokról.”* (BÓDI 2001)

A lókupecséget nem csak a befogadó társadalom tekinti hagyományos cigány foglalatosságnak, de a cigány önképhez is szorosan hozzá tartozik. *„Ugyanakkor a vizsgált képanyagban mindössze egyetlen olyan képet találtunk, amelyről a képalírás megmondja, hogy lókereskedő cigányokat ábrázol.”* A cigányok valóban gyakran adtak-vettek lovat, ám ebben az esetben nem a többségi társadalom felfogása szerinti kereskedésről volt szó, hanem arról, hogy a kompánia birtokában lévő egy-két lovat gyakran készek voltak elcserélni, eladni a nyereség reményében. (BENCSIK 2010) Mindenestre a *„cigány lókereskedők és cincárok az első világháború idejéig jelentős befolyással rendelkeztek. A lókereskedés az első világháború után hanyatlani kezdett, ekkorra tehető a régiségkereskedésre való áttérése ezeknek a csoportoknak, ennek előzménye, hogy a 19. század közepén kialakult használtruha-értékesítésbe már bekapcsolódtak a cigány kereskedők.”* (BÓDI 2001)

„A fém-, toll- és ronggyűjtés szintén a korábbi vándor, szolgáltató tevékenységek (fémművesmunkák, cserekereskedelem stb.) során kialakult tapasztalatokra alapozódott mint új tevékenységi forma.” (BÓDI 2001)

Az orsókészítés is olyan famunka, amely megjelenik a köztudatban, de a 2. táblázat adatai alapján nem a legnépszerűbb téma a cigányokkal kapcsolatban.

A meszelő és madzagkötés inkább csak kiegészítő jövedelemforrás lehetett. *„Mivel egészen a 20. századig elevenen élt az a szokás, hogy a házakat minden évben újra meszelik, meglehetősen sok meszelőre volt szükség, a terméknek tehát jó és állandó piaca volt. ... Ugyanez elmond-*

ható a madzagról vagy korcról. ... A gyáripár mindkét termék forgalomképességét eltörölte.” (BENCSIK 2010)

A jóslás, varázslás szintén kötődik a romákhoz. Foglalkozásnak igazán nem is nevezhető, noha a fő funkciója a jövedelemszerzés volt. S ahogy korábban láttuk, a cigányok vándorlásával, megjelenésével kapcsolatos bizonytalan források ezt a tevékenységet megjelölik a zenélés és a fémmunka mellett, erről bizonyossággal csak annyit mondhatunk, hogy a cigányok Európába vagy már valamiféle varázstudomány birtokában érkeztek, vagy „a környezetük feltételezte róluk, hogy ilyenek birtokában vannak” (BENCSIK 2010). Miközben „Nyugat-Európában hatszáz év óta folyamatosan vannak feljegyzések erről a tudományról, a cigányok bűbájosságáról, tenyérjóslásról, különféle praktikákról, a magyarországi források minderről alig szólnak. Pedig hogy itt sem volt ismeretlen az ilyesmi”, igazolja néhány fennmaradt ábrázolás. „A magyarországi adatok hiányából nem arra kell következtetnünk, hogy itt a cigányok nem foglalkoztak varázslással vagy legalább tenyérjóslással, hanem arra, hogy a hatóság ezzel nem foglalkozott, nem tartotta feljegyzésre érdemesnek. És ha idővel fel is bukkan egy-egy adat valamely cigányaszszony boszorkányként való elítéléséről, a lényegen ez nem változtat: a magyarországi közfelfogás ezt a magatartást is tolerálta, különösebben nem foglalkozott vele.” Valószínű, hogy a varázslás csak a 16. század után vált női szereppé, a boszorkányság egészével együtt, korábban férfiakat is ábrázoltak így. „A kártyával régóta jósolnak, a cigány kártyajóslás azonban valószínűleg 19. századi fejlemény, mert előtte túlságosan drága és kevesek által ismert eszköz volt a játékkártya, csak többé-kevésbé urbánus emberek tudták, hogy egyáltalán miről van szó. A 19. század végén aztán masszív képi közhellyé vált a kártyával jósoló, fekete hajjú, igéző tekintetű cigánylány. A szerep aztán megtalálta a maga szereplőit is, a képi közhely a 20. századra megteremtette a való-ságot, a kártyavető cigány jósnő szerepében.” (BENCSIK 2010)

7. A foglalkozási stratégia váltásról számos szerző ír, így például HAVAS Gábor (1982) bemutatja ezt a gyors folyamatot, amely minden korban jellemezte a cigányságot. A szerző szintén azt erősíti, hogy „Nincs pontos és megbízható képünk arról, hogy a múlt század végén és a századfordulón az egyes hagyományos cigány mesterségek

milyen szintű megélhetést tettek lehetővé, mennyire biztosítottak stabil és rendszeres jövedelmet. Az azonban valószínű, hogy a területi és foglalkozási különbségektől függetlenül a megélhetés fő forrását képezték, és körük minden esetben sajátos életforma épült. ... A megélhetés forrásai és a sátoros vándoréletmód szervesen kapcsolódtak egybe.” (HAVAS 1982) „Az 1893-as felmérés adatai is azt bizonyítják, hogy a cigányok hagyományos fémművesmestersége ebben az időben már visszaszorulóban volt, hiszen a 18. században még a férfiak több mint fele végezte ezt a munkát.” (BÓDI 2001) „A cigány fémművesek munkája iránti igény csökkenését mutatja, hogy a 19. században iparuk gyakorlása már többnyire más foglalkozással párosul. A kovácsok mesterségük mellett leggyakrabban téglavetők, lókupecsek, muzsikások és sárművesek, a szegkovácsok leginkább muzsikások. Gyakori a többféle foglalkozás együttes gyakorlása (kovács-zenész, zenész-lókereskedő stb.), ami azt mutatja, hogy egy foglalkozás nem biztosított elegendő jövedelmet”. (BÓDI 2001)

A két világháború között azután a hagyományos mesterségek piacai még inkább szűkülni kezdtek. „A két háború közötti helyzetet mindenesetre már az jellemzi, hogy az életformát a hagyományos mesterség és a kiegészítő jövedelemforrás együttes jelenléte, aránya és egymáshoz való viszonya határozza meg elsősorban.” „Ezeknél a cigány csoportoknál a hagyományos mesterség folytatásának a lehetőségei alapjaiban rendültek meg, vagyis az adott mesterség űzésének többé egyáltalán nincs, vagy rohamosan szűkülő mértékben van csak piaca. Ugyanakkor éppen a korábbi életvitel és az ebből következő hagyományok olyan mértékű távolságot teremtettek köztük és a többségi társadalom között, hogy ezt a távolságot igen nehéz áthidalni.” Ebben a helyzetben „igen rugalmasan igyekeznek alkalmazkodni a változó feltételekhez és körülményekhez ... A hagyományos mesterségek helyét és szerepét a megélhetésben olyan tevékenységek veszik át, amelyek iránt reális kereslet van. (HAVAS 1982)

Ez az alkalmazkodó stratégiaváltás, - amelyre más kutatók is rámutatnak - megmutatkozik pl. abban, ahogy az „üstházkészítés és a hozzá hasonló vándor cigány foglalkozások piacának fokozatos össze-

zsugorodásával, azok helyét egyre inkább más, hasonló eszközökkel elérhető jövedelemforrások veszik át: tollgyűjtés, vasgyűjtés, a kereskedés olyan formái, amelyek lóval és kocsival űzhetők.” (HAVAS 1982)

„A román fejedelemségek területéről a jobbágyfelszabadítást követő időszakban az új bevándorlási hullámmal érkezettek a nagybirtokok már csak mezőgazdasági idénymunka fejében engedték letelepedni, a teknősök/beások pedig termékeikkel fizettek a szálláshelyért és a kapott fáért.” (BÓDI 2001)

Bizonyos szolgáltató tevékenységek iránti igény tovább fennmarad: „Az árutermelő parasztgazdaságoknak is szükségük volt olcsó munkaerőre, így alakulhatott ki az a szolgáltató tevékenységcsoport (mázolás, kemencetapasztás, meszelés, mosás, napszámosmunka stb.), amelyet az 1960-as évekig végeztek a falvakban élő cigányok a helyi parasztság számára.” (BÓDI 2001)

„A kosár- és seprűkötés, kefe- és meszelőkötés és a gyékényből készített tárgyak kiegészítő jövedelemül szolgáltak sok közösségnek. A madzagkészítés, kötélverés, fonás-szövés és kézimunka a nők számára biztosított jövedelmet a 20. században is. A gyógynövények, gomba és csigák gyűjtése, valamint a halászat ugyancsak idényjellegű jövedelemszerzési lehetőség.” (BÓDI 2001)

A szocialista időszakban aztán az akkori gazdasági modell még inkább ellehetetlenítette a korábbi mesterségeket, vagy szolgáltató, kereskedő életformát – még a kevésbé fejlett falusi térségekben is. HAVAS (1982) leírja az életforma váltásnak a szocialista ipari keretek közti, gyáripari formáit is. „A közösség egy-két tagjának a nem cigányokkal kiépített kivételesen jó kapcsolatok, az átlagon felüli alkalmazkodó képesség, a többségi társadalom mintái iránti átlagon felüli fogékonyság ugyan lehetővé tette, hogy a szűkös helyi munkapiacra is biztonságos megélhetéshez jussanak, de a többséget a kényszer az egyre nagyobb munkaerőhiánnyal küszködő, ezért egyre nagyobb szívóhatású ipari munkahelyek felé hajtotta.” „A második világháború után a zenészek és a kereskedéssel foglalkozók megélhetési lehetőségei csökkentek a legnagyobb mértékben.” (BÓDI 2001) „Az ország déli részén élő teknősök/beások a második világháború után nagyrészt felhagytak hagyományos mesterségeikkel, az iparban, bányákban, a fakitermelés területén vagy a mezőgazdaságban helyezkedtek el.” (BÓDI 2001)

Ez a beintegrálódás a szocialista munka világába azt is jelentette, hogy a cigányok nagy része már nem „hagyományos mesterségeinek” úzéséből él, hanem – legalábbis a férfiak jó része – a szocialista nagyvállalatok, a bányák, gyárak, építkezések segédmunkásaiként helyezkednek el. Így, ha ezt a korszakot vennénk kiinduló alapnak – s nem a 19. század képét -, akár azt is észlelhethetnénk, hogy ezek a munkák a tradicionális roma foglalkozások. Ám ez is csak egy adaptáció az akkori kor igényeihez.

A rendszerváltás utáni - a gazdasági rendszer átalakulásával erősen összefüggő – kényszerű átalakulási folyamatokat vizsgálja SZUHAY Péter (1999) tanulmányában. Arra keres választ, hogy az egyes cigány/roma csoportok, illetve közösségek a munkaerőpiacról való kiszorulásuk következtében a rendszerváltás utáni évtized során milyen új megélhetési stratégiát alakítottak ki, s hogyan írható le jövedelemszerkezetük.

Ez a folyamatos alkalmazkodás, reagálás – fakadjon az akár az ország területi különbségeiből eredő eltérő igényekből, vagy a társadalmi-gazdasági háttér változásaiból, történjen az év ciklikusságához igazodva, vagy a központi politikai szándékból fakadó kényszerkörülményekhez, célokhoz alkalmazkodva – napjainkig folytonosan megfigyelhető.

8. Nagyon meghatározó – s így volt ez a múltban is – a helyi társadalom adottságai, munkaszervezeti sajátosságai, igényei, s ezek is befolyásolták, hogy az abban a térségben mozgó – később letelepedő – cigányok hol, milyen munkákban találták meg a kapcsolódási pontokat (ld. KOTICS 2020). SZUHAY (1999) is azt állítja: „... az adott közösség választását alapvetően a helyi munkamegosztás rendszerében lehet tárgyalni.” Majd felteszi a kérdést: „A megélhetés, a foglalkozások, illetve adott tevékenységek választása egyes csoportokon belül azonban értelmezhető-e etnikus választásként, illetve etnikus értékjelzőként? Milyen módon határozza meg a cigány csoportok stratégiáját a természeti és a gazdasági környezet? Mik a választások legfontosabb „népi” közgazdasági kategóriái, így mik az üzletieség, a megtérülés, a befektetés, a haszon magyarázatai? A cigány csoportok megélhetése és ilyenformán gazdálkodása a többbele-

mű, az azonnali jövedelemszerzés mindent elvállalható struktúrájától a tudatos árutermelői, kereskedői üzem megszervezéséig terjed.” (SZUHAY 1999) S miközben taxatívén felsorolja azokat a megélhetési formákat, amelyekbe a cigány emberek, családok, vagy csoportok belekényszerülnek az 1990-es évek gyorsan és radikálisan átalakuló körülményei közt, ezek közt számos olyat is megemlít, amelyek semmiképpen nem tekinthetők úgy, mint a cigányok (mint etnikus csoport) tipikus munkái, inkább úgy, mint a hasonló kiszoruló társadalmi státusban lévők kényszerválasztásai (*gyűjtögetés-zsákmányolás* – vadon nőtt erdei gyümölcsök, illetve termékek, gyógynövények, csigák gyűjtése, a halászó és vadászó tevékenység a helyi természeti viszonyoktól függően; *böngészés-mezgerélés; szedd magad akció* – majd a termény értékesítése; *alkalmi bérmunka* – mely tevékenységtípusok nagy része idényjellegű kampánymunka és elsősorban a mezőgazdasági termelés területein jellemző, főleg a magángazdaságokban, de időnkénti munkavállalás előfordul a szövetkezetekben és az állami gazdaságokban is, leggyakrabban a növénytermesztés egyes munkafázisaiban találkozunk ilyen munkákkal, mint a kapásnövények (kukorica, cukorrépa), zöldségek kapálása, a termények betakarítása (kukoricatorés, répaszedés, paprika- és paradicsomszedés), vagy a termények behordása jelent időszakos elfoglaltságot, de idesorolhatók a gyümölcs és a szőlő metszése, a szőlő kapálása, a gyümölcs és a szőlő szüretelése is, míg az állattartás területén néhány kampánymunka jelentett kiszámítható napszamos- és bérmunkát, mint például a birkanyírás vagy a libatépés; a *szolgáltatások* – mint a zenélés és a háziiparosok, specialisták ipari jellegű szolgáltatásai, mint például festés, meszelés, tapasztás, de ide tartozik a fuvarozás, vagy a „szocpolos” lakás-, illetve a házépítő tevékenység is; az *ipari termelés* – mely tevékenységtípusok az ipari foglalkozások széleskörét ölelik fel a kosárfonástól, a teknő- és faárukészítéstől a vályogtégla és égetett tégla előállításán át a fémtárgyak termeléséig, s elsősorban ebben a csoportban figyelhető meg leginkább a hagyományosnak nevezett cigány foglalkozások továbbélése; a *mezőgazdasági termelés*; a *kereskedelem* – hagyományosan a ló, ruha, később a használtautó, dohány, parfüm, alkohol, kávé; „*banki tevékenység*”-uzsora; a szo-

ciális ellátás – mint idős hajléktalanok, nyugdíjasok befogadása és ellátása; s a *közvetítő tevékenység*, mely leginkább a „szórakoztató ipar” terepe. Beláthatjuk, ezek semmiképpen nem tekinthetők a csoport etnikus hagyományának, mégha az akkori körülmények jó részüket efféle jövedelempótló tevékenységekre is szorították. „Az év során akár 6-8 tevékenységtípust is váltogatnak az emberek. Ahol a megélhetés minden lehetséges formáját meg kell ragadni, ott éppen ezek a tevékenységi formák kapnak etnikus színezetet, jöhetnek ezek más nézőpontból a szegénység gazdaságának kizárólagos részét képezik. Így válik ezekben a közösségekben akár a gyűjtögetés, akár a szelektív hulladékgyűjtés, vagy akár a mezgerelés „cigány foglalkozás”-sá, elrettentve éppen a korábban e tevékenységet is űző nem cigány szegény embereket az ebből való megéléstől.” (Szuhay, 1999)

Ezek a leginkább a vándorló életformához kapcsolódó mesterségek, vagy a „kényszermesterség” nem is mindig öltenek etnikus színezetet – írja Nagy Pál is –, vagy nem csak az etnikus csoport sajátjai, sokkal inkább a társadalmi státushoz kötődnek. „A lókereskedéssel, házalással, bádogossággal, kosárfonással foglalkozó cigányok megőrizték a függetlenségüket, a vándorló életformát, de ez korántsem jelenti azt, hogy a nyugati társadalmakban valamennyi cigányt ilyennek kell elképzelnünk. Munkások, tisztviselők, menedzserek, művészek, különféle értelmiségiek ugyanúgy vannak közöttük. A vándormesterségek egyrészt nem a cigányok ősi specifikumai, nem eredendően csak cigányok gyakorolták azokat, másrészt nem „ősiek”, egy részük az ipari forradalom után terjedt el a modernizációs kihívások hatására, a vidéki életmód visszaszorulásával párhuzamosan. Az 1840-es évek végén az éhínség miatt Angliába és az Egyesült Államokba vándorló írek ugyanúgy kefekötők, kosárfonók, lókereskedők és üstfoltozók (tinkerek) voltak, mint a cigányok.” (NAGY 2016)

Pozitív megközelítések a népismereti könyvekben

Az előbbieken azt láthattuk, hogy éles ellenpontozás rajzolódik ki a népismereti könyvek szerzőinek leegyszerűsítő szemlélete, s a tudós társadalom között a cigányság foglalkozási strukturálódásával kapcsolatos kép tekintetében. Meg kell azonban jegyezni – s ezzel valamilyenre visszabillenteni a kritikai hang élességét –, hogy a népismereti könyvekben is találunk olyan megközelítéseket, amelyek valamennyit visszatükröznek a szakirodalom árnyaltabb, reflektívebb témakezeléséből (még ha nem is ez az általános).

„A cigányok egyéb mesterségei közül megemlítik még a szitakészítést, a kőfaragást, a téglavetést, a kanálkészítést, a fazekasságot és a molnár mesterséget, de voltak még cigányok csizmadiák, szíjgyártók, szakácsok, kocsmárosok is. A 16. századtól egyre elterjedtebb foglalkozás lett a zenélés. A cigány zenészek gyakran játszottak magyar és török főuraknak is. A zenész cigányok a jobb életmódjuk miatt lassan kiszakadtak a cigány közösségből. Szívesen foglalkoztak a cigányok a lókereskedelemmel is. A lovakat a hagyományos országos vásárokon továbbadták a nem cigányoknak. Egészen az 1950-es évekig sikeres foglalatosságuk volt a faművesség (teknővájás) és a vályogvetés. Ma is sok ház épül vályogból.” (RADICS–FARKAS 2012) – látunk a szövegben valamiféle enyhe utalás a változás lehetőségére.

Még közelebb áll a valósághoz Kiss Zoltán József tankönyvi szövege (2021): „A cigányok régi mesterségei csak kivételes esetben nyújtottak megélhetést egész évben. Legtöbbjüknek több bevételi forrása is kellett, hogy legyen. A modernizáció előrehaladása sem tett jót a cigányok megélhetési stratégiájának. A 19. század végén és a 20. század elején a hagyományos mesterségek piacai a gyáripar fejlődésének következtében kezdett visszaszorulni. A két világháború között a mesterségek piaca tovább szűkült. A hagyományos foglalkozások a megélhetés egyre kisebb részét fedezték. Ezek mellett más kiegészítő tevékenységet is kellett végezniük, csak így tudták biztosítani a család megélhetését. A második világháború után a visszaszorulás folyamata felgyorsult. A cigányok kénytelenek voltak életformát váltani.”

S miközben persze – bírálva a tankönyvi szövegeket – azt érezhetjük, hogy ezzel a látszólagos dekonstruktív attitűddel mindent,

ami hagyományosan összefonódik a roma, cigány identitással, átértelmezünk, kiradírozunk, valójában nem történik más, mint az ismeret pontosítása, tényleges forrásbázisra építése, a hagyományos berögzült gondolkodási sémák árnyalása, újrafogalmazása. Fontos alapelveként fogalmazhatjuk meg, hogy nem kell elvenni a diákok identitás elemeit, de hogy árnyalni kell azokat, az biztos. Könnyebb lehetőség van erre a felsőbb évfolyamokban, ahol a társadalmi, gazdasági változások, s a cigány mesterségekre ható folyamatok már mélyebben értelmezhetők.

Összegzés

Néhány fő elvi megközelítés kirajzolódik a fenti elemzésből: Egyrészt, hogy a cigány foglalkozásként azonosított tevékenységek köre nem állandó, s nem Indiából hozott örökség. Benne van a változás –, s ez mindig a gazdasági-társadalmi-politikai makrostruktúra függvénye.

Hogy a cigány foglalkozásokban megfigyelhető egyfajta időszakos jelleg – ez főleg a mezőgazdasági tevékenység idénymunkáihoz igazodott területileg is – az év során olyan helyekre mozdulva, ahol éppen volt megélhetési alap az adott munkatevékenységből, vagy a naptárhoz igazodva, olyan aktuális, ciklikusan ismétlődő munkák estében, mint pl. a disznóvágási idényben a teknőmosás, tűzifa aprítás, betakarítási munkák.

A helyi társadalom adott stuktúrája, foglalkozási szerkezete is árnyalja, mely területeken milyen tevékenységekkel tudtak bekapcsolódni a helyi cigányok. Ezért is lehet egyes csoportoknak többfajta megélhetési bázisa is.

Jellemzően nem egyfajta tevékenység adta a megélhetés alapját a múltban, legfeljebb volt egy-egy meghatározó eleme annak egyes cigány csoportok esetében. (Ezeket általánosította és esszencializálta azután a szakirodalom.)

Foglalkozásaik legtöbbször nem kizárólagos etnikus sajátosság még a valódi foglalkozások tekintetében sem, a kényszermegélhetési formák esetében pedig teljes mértékben a réteghelyzet kiváltotta jövedelem-szerző forma.

Minél messzebbre tekintünk vissza a múltba, s akarjuk lefesteni az

akkori cigány megélhetési formák sajátosságait, annál pixelesebb lesz ez a kép. Kevés forrás, s az azokban említett tények semmiképpen nem általánosíthatók a kor viszonyaira. A 19. századtól egyre több forrás fennmaradt, köztük tudományos céllal készült adatfelvételek hitelesebb adatai napjainkig. Olyan ez, mintha a régi pixeles felvételt a legmodernebb technikával készült fotóhoz hasonlítanánk. De e nagyobb felbontású kép alapján nem szabad a régi kép alig kivethető részleteit rekonstruálni.

A 19. századi munkatípusok, az akkor a cigányságról élő toposzok, hogy mit szerettek ábrázolni, mire volt igénye a fogyasztónak, a 19. század közemberének, oda-vissza hat, az a vizuális kép megerősíti a sztereotípiát, az emberek fejében élő toposzokat, s így hat napjainkig. Mint ahogy a szöveges közlés is valahogy így működik, amit sokszor hallunk, olvasunk, már-már igaznak is tűnhet, s kialakul lassan az a diskurzus – ez esetben a tradicionális mesterségekről –, amit árnyalni kívántunk e tanulmánnyal. Az már az identitáskeresés, -formálás területe, hogyan válik ez az egyszerűsítő leírás azzá az idillé, hogyan merevedik olyan képpé, amely a „régén minden jobb volt” közhelyformulával írható le.

Az igazsághoz azonban az is hozzátartozik, hogy ez a pontatlan interpretáció, vagy annak nosztalgikus vetülete, kialakulása/kialakítása, formálása is a nép kultúrájához, örökségéhez tartozik, az identitás eleme, s ilyen módon semmiképpen nem lerombolandó, eltörlendő, de a maga helyén kell kezelni, árnyalni, a nyers valóságában nincs helye a tudományos közlésekben. Márpedig a tankönyv – még ha népismereti könyv is – tudományos szöveg a maga módján, tudományos ismeretterjesztés annak felelősségével együtt.

IRODALOM

- A cigány, beás, romani nemzetiségi nevelés-oktatás kerettantervei. Oktatási Hivatal. (https://www.oktatas.hu/koznevelas/kerettantervek/2020_nat/nemzetisegi_nevelas_oktatas_kerettantervei/cigany_beas_romani) (letöltve: 2023. 10. 10.)
- ANDL Helga–CSERTI CSAPÓ Tibor (2017): Cigányok, romák reprezentációja a hazai környezet- és természetismeret, illetve földrajz tankönyvekben. In:

- Mrázik Julianna (szerk.): *A tanulás új útjai*. Magyar Nevelés- és Oktatás-kutatók Egyesülete, Budapest.
- BALÁZS Anna–MENESI Luca–HORVÁTH Balázs–VARGA Krisztina (2014): *A cigányság reprezentációja az általános- és középiskolás tankönyvekben*. Fekete pont. Monitor Kritikai Platform. (https://issuu.com/monitornyitottmuhely/docs/monitor_fekete_pont_2014_tank_nyvk)
- BAKÓ Ferenc (1992): *Kézművesség egy alföldi faluban. Tiszaigar 1949-50. Tiszai Téka 3*. Eger, 1992.
- BALÓ András Márton (2017) Oláh cigány dialektusok Magyarországon. In: Rosenberg Mátyás–Cserti Csapó Tibor (szerk.): *Horizontok és dialógusok. VI. Romológus konferencia, tanulmánykötet*. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Neveléstudományi Intézet Romológia és Nevelésszociológia Tanszék – Romológiai Kutatóközpont, Pécs. 203–223.
- BENCSIK Gábor (2010): *A cigányok képe - A magyarországi cigányság történeti ikonológiája a 20. századig. Doktori disszertáció 2010*. (<https://pea.lib.pte.hu/handle/pea/16124>)
- BÍRÓ Boglárka (2006): Bevezetés a cigányság néprajzába. n: Forray R. Katalin (szerk.): *Ismeretek a romológia alapképzési szakhoz*. Bölcsész Konzorcium – PTE. 58–74. (<http://mek.niif.hu/04800/04867/04867.pdf>)
- BINDER Mátyás–PÁLOS Dóra (2016): Romák a kerettantervekben és a kísérleti tankönyvekben – Tanulmány, elemzések, ajánlások (<http://cfcf.hu/sites/default/files/Binder%20P%C3%A1los%20-%20ROMA.TK.KUT.%202016.pdf>)
- BÓDI Zsuzsanna (2001): Magyarországi cigánymesterségek. (http://www.naputonline.hu/naput-kiadvanyok-arhiv/naput_2006/2006_09/056.htm)
- CSERTI CSAPÓ Tibor (2016): A roma kultúra reprezentációja a földrajz tankönyvekben. In: Cserti Csapó Tibor (szerk.): *Horizontok és dialógusok 2016. V. Romológus konferencia*. Pécsi Tudományegyetem BTK NTI Romológia és Nevelésszociológia Tanszék Pécs. (https://nevtud.btk.pte.hu/sites/nevtud.btk.pte.hu/files/files/pte_gipsystudies_38_beliv_fekete_nyomdai.pdf)
- CSERTI CSAPÓ Tibor (2023): A hazai roma közösség és az indiai „óshaza koncepció”. In: *Gypsy Studies 48. XI. Romológus konferencia – tanulmánykötet*. Pécs, 2023.
- DUPCSIK Csaba (é.n.): Romák és a munka, 15–19. század, vegyes források segítségével. Történelemtanítás a gyakorlatban. (https://tte.hu/media/pdf/16_oravazlat_Dupcsik_Romak.pdf)
- ERDŐS Kamill (1958): A magyarországi cigányság. *Néprajzi Közlemények 3*. 152–173.

- ERDŐS Kamill (1959): *A Békés megyei cigányok. Cigánydialektusok Magyarországon*. Erkel Ferenc Múzeum, Gyula. (https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/romak/periferian_roma_szociologiai_tanulmányok/pages/005_A_magyarorszag_i_cigany_sag.htm)
- FRASER, Sir Angus (1996) *A cigányok*. Osiris Kiadó, Budapest,
- FORMOSO, Bernard (2000): Társadalmi-gazdasági viselkedésformák. In: Prónai Csaba (szerk.): *Cigányok Európában I. Nyugat-Európa*. Új Mandátum kiadó, Budapest. 137–169.
- FORMOSO, Bernard (2000). Cigányok és letelepültek. In: Prónai Csaba (szerk.): *Cigányok Európában I. Nyugat-Európa*. Új Mandátum kiadó, Budapest. 29–180.
- HAVAS Gábor (1982): Foglalkozásváltási stratégiák különböző cigány közösségekben. In: Andor Mihály (szerk.): *Cigányvizsgálatok*. MTA Művelődéskutató Intézet, Budapest, 181–202. (https://kisebbssegkutato.tk.hu/uploads/files/Havas_Gabor_Foglalkozasvaltas_cigany_koezoessegekben.pdf)
- KOTICS József (2020): *A cigány-magyar együttélés mintázatai. (Kihívások és konfliktusok a 15. századtól napjainkig – a vidékbiztonság szemszögéből)*. Nemzeti Közzolgálati Egyetem Budapest. (<https://nkrepo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/15948/A%20cigany%20magyar%20egyuttele%20mintazatai.pdf?sequence=1>)
- KOVALCSIK Katalin–RÉGER Zita (1995): *A tudomány mint naiv művészet*. In: *Kritika*, 1995. 2. sz. p. 31–34.
- MÁTÉ Mihály (2006): *Cigány foglalkozások, cigány mesterségek*. Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Pécs. (https://btk.pte.hu/sites/btk.pte.hu/files/nevelestudomanyi_intezet/gsl7_kotet.pdf)
- MESSING Vera–MOLNÁR Emília (2010): *Szegény családok megélhetési stratégiái regionális és etnikai metszetekben. Az OTKA 67898 számú kutatásának kutatási zárójelentése*. (http://www.socio.mta.hu/dynamic/otka_zarojelentes.pdf)
- MIKOS Éva (2013): *Hiányzó hősköltészet-amatőr műltszemlélet. Folklorisztikai tanulmány a tudományos dilettantizmusról*. (https://nti.abtk.hu/images/evkonyv/2013/07_mikos.pdf)
- NAGY Pál (2004): *A magyarországi cigányok korai története (14–17. század)*. PTE, Pécs.
- NAGY Pál (2016): *Cigányok évszázadai. Az örök vándorlás és az „ősi” mesterségek–avagy miért nem nomádok a cigányok?* (https://tenyleg.com/index.php?action=recordView&type=places&category_

[id=3339&id=1309401](#))

- NAGY Pál (2018): Vázlat a magyarországi cigányság történetének értelmezéséhez. In: Cserti Csapó Tibor (szerk.): *Alapismeretek a cigány, roma közösségekről*. Magyar Cserkészszövetség, Budapest. 11–40.
- ORSÓS Anna (2015): *A roma kultúra reprezentációja a tartalomszabályozók, tartalomhordozók körében, valamint ezek fejlesztési lehetőségei*. Oktatás-kutató és Fejlesztő Intézet, Budapest (https://ofi.oh.gov.hu/sites/default/files/attachments/%C3%96sszegz%C5%91_tanulm%C3%A1ny_a_kutat%C3%A1si_eredm%C3%A9nyekr%C5%91l_honlap.pdf)
- ORSÓS Anna (2016): Ami a tankönyvben meg van írva ... In: Cserti Csapó Tibor (szerk.): *Horizontok és dialógusok 2016. V. Romológus Konferencia*. Pécsi Tudományegyetem BTK NTI Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Pécs. (https://nevtud.btk.pte.hu/sites/nevtud.btk.pte.hu/files/files/pte_gipsystudies_38_beliv_fekete_nyomdai.pdf)
- PIASERE, Leonardo (2000): A ciganológusok szerelmei. In: Prónai Csaba (szerk.): *Cigányok Európában 1. Nyugat-Európa. Válogatás Bernard Formoso, Patrick Williams, Lonardo Piasere tanulmányaiból*. Budapest, Új Mandátum Kiadó, 439–449.
- PIASERE, Leonardo (2000): Új „niche”-t keresve In: Prónai Csaba (szerk.): *Cigányok Európában 1. Nyugat-Európa. Válogatás Bernard Formoso, Patrick Williams, Lonardo Piasere tanulmányaiból*. Budapest, Új Mandátum Kiadó. 380–394.
- ROSTÁS-FARKAS György (1991): *Ősi cigány mesterségek és foglalkozások*. OMIKK, Budapest.
- SZUHAY Péter (1999): Foglalkozási és megélhetési stratégiák a magyarországi cigányok körében. In: Glatz Ferenc (szerk.), Kemény István (összeáll.): *A cigányok Magyarországon*. MTA BP. 1999. 139–161. (https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/romak/a_ciganyok_magyarorszagon/pages/007_Foglalkozasi_es_megelhetesi.htm)
- SZUHAY Péter (2015): Néprajz és kulturális antropológia: kutatások és mozaikok a cigány csoportok kultúrájából. In: Orsós Anna (szerk.): *A romológia alapjai*. PTE, Pécs. (<https://mek.oszk.hu/14700/14735/14735.pdf>)
- TERESTYÉNI Tamás (2005): Középiskolai tankönyvek etnikai tartalmai. In: Neményi Mária–Szalai Júlia (szerk.): *Kisebbségek kisebbsége. A magyarországi cigányok emberi és politikai jogai*. Budapest, Új Mandátum, 2005. 283–315. (http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/romak/kisebbsenek_kisebbsege/pages/kk_09_terestyeni.htm)

A vizsgált tankönyvek

- BÁRSONY János–DARÓCZI Ágnes (2005): *Vrana mámi mesél. Roma népismeret az általános iskolák 1-4. osztálya számára.* SuliNova, Budapest.
- BÓDI Zsuzsanna (1997): *Cigány népismeret.* Kaposvár: Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola Kiadója: Kaposvár.
- GIDÁNE ORSÓS Erzsébet (2007): *Útkeresés – A cigányok múltja, jelene és jövője.* Comenius Kft, Pécs.
- HEGYI Ildikó–IGNÁCZ József (é.n.): *Cigány népismereti tankönyv az általános iskola 5. osztálya számára.* (kézirat)
- HEGYI Ildikó–IGNÁCZ József (é.n.): *Cigány népismereti tankönyv az általános iskola 6. osztálya számára.* (kézirat)
- KISS Zoltán József (2021): *Cigány népismeret 7–8.* Oktatási Hivatal, Budapest. (https://www.tankonyvkatalogus.hu/pdf/CT-7137_teljes.pdf)
- LIGETI György (2002): *Cigány népismereti tankönyv a 7-12. osztály számára,* Konsept-H, Piliscsaba.
- MENYHÉRT Ildikó (2002): *Zöld az erdő. Cigány népismereti olvasókönyv az általános iskolák alsó tagozata számára.* Piliscsaba: Konsept-H Kiadó.
- RADICS József (2015): *Cigány népismeret 1–2. Munkafüzet.* Oktatási Hivatal, Croatica Nonprofit Kft., Budapest. (https://www.tankonyvkatalogus.hu/pdf/CT-7132_teljes.pdf)
- RADICS József: *Cigány népismeret 3–4. Munkafüzet.* Oktatási Hivatal, Croatica Nonprofit Kft., Budapest. (https://www.tankonyvkatalogus.hu/pdf/CT-7133_teljes.pdf)
- RADICS József–BRESZKOVICS József (2004): *Cigánykerék – Népismereti és művészeti olvasókönyv általános iskolásoknak.* KKI, Darány.
- RADICS József–FARKAS Mária (2012): *Cigány népismeret 1-4. évfolyam.* Croatica, Budapest.
- RAICSNÉ DR. HORVÁTH Anikó (2000): *Cigány népismeret és pedagógia.* Apor Vilmos Katolikus Főiskola Zsámbék.
- SZÉKELY János (2011): *Cigány népismeret.* Szent István Társulat az Apostoli Szezszték Könyvkiadója, Budapest. (<https://docplayer.hu/110156318-Radics-jozsef-farkas-maria-cigany-nepismeret-efolyam.html>)
- NAGY Anna Magdolna (2015): *Cigány népismeret.* Oktatási Hivatal, Croatica Nonprofit Kft., Budapest. (https://www.tankonyvkatalogus.hu/pdf/CT-7135_teljes.pdf)
- SZUHAY Péter (2000): *Amit a cigányokról tudni kell.* Veszprém: Veszprém Megyei Pedagógiai Intézet.

Szabó Henriett

AZ ÉRTELMISSÉGIVÉ VÁLÓ ROMA FIATALOK TÁRSADALMI INTEGRÁCIÓJÁNAK ESETPÉLDÁJA

A tanulmány célja, hogy feltárja az okait annak, miért tekinthető kivételes és szélesebb érdeklődésre számot tartó példának Hodász esete, ha a roma származású értelmiségivé váló fiatalok társadalmi mobilitását vizsgáljuk. A kutatási eredmények alapján részletesen kitérünk a Hodászról induló és egyetemi tanulmányokat folytató roma fiatalok szocio-demográfiai jellemzőinek bemutatására. Továbbá átfogóan értelmezzük azokat a helyi társadalom működését meghatározó szabályokat és az oláh cigány közösség lokális értékrendjét jellemző sajátosságokat, amelyek lehetővé tették, hogy helyi roma fiatalok nagy számban szerezzenek felsőfokú végzettséget.

Kulcsszavak: Hodász, társadalmi integráció, roma értelmiségi

Bevezetés

A kutatások alapján¹ Hodász település társadalmi összetételéről tudjuk, hogy a lakónépesség 62-67%-a a roma etnikai kisebbséghez tartozik és a lokális népesség csupán 33-38%-a magyar nemzetiségű.² Az eddigi tapasztalatok alapján azt mondhatjuk, hogy azokon a településeken, ahol a többség–kisebbség aránya megfordul – jelen esetben a roma kisebbség a helyi többség –, ott általában felgyorsulnak az olyan

¹ A tanulmány az ELKH-DE Néprajzi Kutatócsoport támogatásával, a NKFI K 143711 OTKA pályázat keretében készült és a szerző *The social integration and social mobility: on example from Hodász* címmel, a *Különleges Bánásmód* folyóirat 2023, 9:1. számában megjelent írására épül.

² A helyi roma népesség számarányának meghatározásakor a szakértői becslés módszerét alkalmaztuk.

társadalmi folyamatok, mint a népesség szerkezeti átrendeződése. A magyar társadalom előregedő csoportja jellemzően helyben marad, a mobilitásra képes többségi magyar közösségből származó személyek rövid időn belül elköltöznek a településről. További gyakori folyamat a helyben maradó csoportoknak a fiatalabb korösszetételű roma közösséggel kialakuló konfliktusos kapcsolata. Ennek jele az erősödő szegregációs-izolációs stratégiák megjelenése, a mindennapi élet számos színterén megfigyelhető kirekesztő magatartás, vagy éppen a település gettósodása. Ezek a jelenségek összetett hatásmechanizmusként gyakorta beárnyékolják az együttélést és a helyben való boldogulást (KOTICS 2020).

Az általános képlettől azonban Hodász esete eltérést mutat, ugyanis a színterén az együttélési helyzeteket nem a fent felsorolt társadalmi folyamatok mentén írhatjuk le. Azt mondhatjuk, hogy az etnikai hovatarozástudatot felülírja a lokális települési közösséghez tartozás életélménye – „lokális hodászi ethosz” –, és ennek eredményeként megfigyelhetők a lokális részközösségek (magyarok, oláh cigányok és romungrók) affirmatív érintkezési kapcsolatainak a legkülönbözőbb formái. A hodászi helyi társadalom etnikai csoportjai között kialakult transzetnikus folyosók jól magyarázzák az egymás iránt tanúsított elfogadást. Mindez megnyilvánul például a lokális társadalomban egyre nagyobb arányban előforduló etnikai értelemben vett vegyes házasságok elterjedésében vagy a kulturális adaptációs folyamatokban (SZABÓ 2023).

Hodász szocio-demográfiai adatait megvizsgálva azt mondhatjuk, hogy a település lakónépességének iskolázottsági mutatói folyamatos fejlődést mutatnak, egyre nő a diplomát szerzők száma – közülük egyre több roma származású –, igaz ez az arány a 2011-es népszámlálási adatok alapján nyerhető országos átlagtól még mindig messze elmarad. Hodász népessége 2,8%-ának van felsőfokú végzettsége, a megyei átlag az országban a második legalacsonyabb számot mutatja, 10,5%. (Népszámlálás 2011.)

„Amíg 2012-ben az országos népességnek 24,6%-ának nincs magasabb végzettsége, mint nyolc általános iskolai osztály, addig ez az arány a roma népességen belül 77,7%. A roma népesség és az országos arány közötti eltérés ugyancsak jelentős az érettségivel és a felsőfo-

kú képzettséggel rendelkezőknél. Amíg az egész ország 31,3%-ának a legmagasabb végzettsége az érettségi, ez az arány a roma népességnél csupán 4,6%. A felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya az egész országban 18,5%, amíg ez az arány kevesebb, mint 1% a romák körében.” (Magyar Nemzeti Társadalmi Felzárkózás Stratégia II.: 25)

Az iskolázottsági mutatók önmagukban is fontos következtetéseket engednek, de ha ezeket a foglalkoztatottsági adatokkal összevetjük, akkor azt látjuk, hogy Hodász esetében az általános kép illeszkedik a hátrányos helyzetű régiókban található településekről megfogalmazható következtetésekhez. A településen élő munkaképes korúak 68%-a foglalkoztatott, 32%-a munkanélküli, amely hatalmas különbség az országos átlaggal összevetésben – 2011-ben a munkanélküliek aránya országos szinten 5,72%. Ugyanakkor az empirikus tapasztalatok és a településen végzett vizsgálatok alapján tudjuk, hogy habár a közmunka program Hodász esetében is nagyszámú helyi lakosnak biztosít jövedelemforrást, a településen a foglalkoztatásnak ez a formája nem etnikai alapon szerveződik. Sőt, a település sajátossága az is, hogy a hodászi roma közösségben a diplomával rendelkező fiatalok közül egyre többen dolgoznak végzettségüknek megfelelő munkakörben.

Hodászi cigány származású egyetemisták vizsgálata

2020-ban átfogó felmérés készült (a későbbiekben *Humán Regiszter 2020*) a magyarországi roma szakkollégiumi tagság szociokulturális összetételére, földrajzi rekrutációjára és a hallgatók felsőoktatási helyzetére vonatkozóan (BICZÓ–SZABÓ 2020a).³

A hallgatók kibocsátó településeit vizsgálva a felmérés eredményeként meglepő kép rajzolódott ki. A kutatás időpontjában (2020-ban)

³ A hatályban lévő kormányrendelet alapján roma szakkollégiumnak minősül az a felsőoktatási tehetséggondozó műhely, amely a roma származású fiatalok tehetségének gondozását látja el, integrált egyetemi közösségként működik, betartva azt az előírást, hogy a tagságon belül a roma származású diákok aránya el kell, hogy érje a 70%-ot. A roma szakkollégiumi tagság feltétele az önként vállalt roma származás, a hátrányos helyzet és/vagy a roma kultúra iránti érdeklődés.

Hodász nagyközségből érkezett a legnagyobb számban roma származású hallgató a felsőoktatási rendszerbe.⁴ A teljes kutatási minta 326 főt foglalt magába, amelyből 13 fő volt hodászi illetőségű egyetemista, vagyis magyarázatra szorul, hogy mi az oka annak, hogy egy olyan kis lélekszámú település, mint Hodász, ilyen sikeres a roma származású fiatalok továbbtanulásának ösztönzésében.

A szakkollégisták hodászi almintájából tudjuk, hogy az érintettek szüleinek iskolai végzettsége alacsony, az apák vonatkozásában ez a 8 általános iskola befejezését jelenti, míg az anyák esetében fele-fele arányban vannak, akik a 8 osztályt, illetve szakmunkásképzőt végeztek. Ez azt jelenti, hogy a hodászi almintába bekerült fiatalok első generációs értelmiségiként jellemezhetők. Ennél talán még fontosabb háttéradat a szülők foglalkoztatottsága. Feltűnő, hogy mindössze három érintett apa volt munkanélküli, mindenki más foglalkoztatott, és senki nem volt közfoglalkoztatott a felmérés idején. Összefoglalva elmondható, hogy a település ösztársadalmához képest a felsőoktatásba bekerült roma származású fiatalok szüleinek iskolázottsági és foglalkoztatottsági mutatói jóval kedvezőbb képet mutatnak az átlagnál.

A családi-környezeti háttér mellett a sikeres felsőoktatási érvényesüléshez más hozott személyes tulajdonságokra és képességekre is szükség van: a kitartás, a rendszeresség, a napi rutin mintája döntő fontosságú ismérvek, hiszen ezek hiányában a diplomaszerezés nagyon nehezen megvalósítható cél. Sokszor az alapvető érvényesülési minták megléte mellett sok egyéb nehézséggel kell megküzdeniük – mint például a kompetenciahiány, tanulási nehézségek, anyanyelv kérdése, diszkrimináció –, amelyek aztán olykor lemorzsolódáshoz vezetnek.

A kutatás alapján Hodászon a legfőbb hátránytényező, amely egy hagyománykövető cigány közösségben akadályozza, hogy a fiatalok továbbtanuljanak, vagy eljussanak a diplomaszerezésig: a cigány anyanyelv okán a magyar nyelv gyakran csak az óvodában történő megismerése (vö. BICZÓ–SZABÓ 2020b).

Mindez azt is jelenti, hogy a családi-szociális, a lakhatási háttér-

⁴ Fontos megjegyeznünk, hogy az adatok csak a roma szakkollégiumi tagsággal rendelkező egyetemi/főiskolai hallgatókat tartalmazzák, de ez jelen esetben fontos értelmezési kérdést vet fel.

körülmények és a szociokulturális adottságok meghatározzák egy fiatal esélyeit, akár a sikeres továbbtanulást jelentő feltételként, akár a diplomaszerezés útját képező egyetemi évek eredményes teljesítésének vonatkozásában.

Feltűnő adat, hogy az almintába szereplő 13 főből tízen a Biri Dankó Pista Egységes Oktatási Központban végezték középfokú tanulmányaikat. Tízen emelt szintű érettségit szereztek, és tizenketten nyelvvizsgával rendelkezve kerültek be a felsőoktatásba. További figyelemreméltó tény, hogy mindannyian roma származásúnak vallották magukat, közülük hat fő halmozottan hátrányos, míg további három fő hátrányos helyzetű, mindössze négy fő nem tartozik egyik előbbi kategóriába sem.⁵

A teljes *Humán Regiszter 2020* mintával összevetésben a számok hatalmas eltérést mutatnak, hiszen a magyarországi roma szakkollégisták esetében csak a tagság 25%-a hátrányos helyzetű, míg további 27%-uk halmozottan hátrányos helyzetű és 48%-uk nem hátrányos helyzetű. Mindez azt jelenti, hogy a társadalmi-gazdasági alapfeltételek átlaga jobban biztosított a teljes mintára vetítve, mintha csupán a hodászi hallgatókat vizsgáljuk (BICZÓ–SZABÓ 2020a).

LUKÁCS Ágnes (2017) roma értelmiségiek életútvizsgálatai során nagy hangsúlyt fektetett a szociokulturális háttér feltérképezésére, mint olyan háttérfeltétel értelmezésére, amely álláspontja szerint nagy mértékben befolyásolja a társadalmi mobilitást. Kutatásai során arra a következtetésre jutott, hogy a nem szegregált lakókörnyezet mellett a szülők magasabb iskolai végzettsége, a stabil munkahely és a tanulás értékének megjelenése a családi környezetben olyan tulajdonságok, amelyek a legtöbb mintába bekerült esetben igaz körülménynek bizonyultak. Lukács továbbá kiemeli, hogy a diplomás (vagy a vizsgálat időpontjában felsőfokú tanulmányokat folytató) roma fiatalok többségének az esetében a magyar az anyanyelv, vagy legalábbis anyanyelvi szinten használt nyelv. Ezen kiindulási jellemvonások, ha nem is garantálják az egyöntetű társadalmi érvényesülést, de nagyobb esélyt biz-

⁵ A négy érintett egyetemista életkora alapján nem sorolható be a hátrányos helyzetűek közé, de az empirikus tapasztalatok alapján rájuk is érvényesíthető lenne ez a kategória.

tosítanak arra, hogy diplomát szerezve a fiatalok sikeresen belépjenek a munkaerőpiacra és a társadalom hasznos tagjává váljanak.

Ezek szerint a hodászi roma származású kutatási almintára jellemző szociokulturális feltételekből kirajzolódó kép, az interszekcionális társadalmi helyzet (VINCZE 2012: 73) alapján első ránézésre úgy tűnik, hogy szinte minden tényező azt determinálta, hogy a fiatalok nem lehetnek sikeresek a felsőoktatásban. Mégis, kiemelkedésükkel rációfoltak a kiinduló körülmények nehézségeire, ezért teljesítményük, a sikeres diplomaszerezés társadalomtudományi magyarázatra szorul (vö. NYÍRŐ–DURST 2018).

A következőkben három esettanulmányon keresztül mélyebb összefüggéseiben kerül elemzésre a hodászi fiatal roma értelmiségiek társadalmi integrációs pályáját meghatározó sikeres továbbtanulási gyakorlat.

Az év roma óvodapedagógusa

2020-ban Biczó Gábor és jelen írás szerzője *Sokat tanulhatunk egymástól...* címmel antropológiai szemléletű, romológiai tematikájú dokumentumfilmet készített Hodász kortárs társadalmi és kulturális folyamatairól, a magyar–cigány együttélés lokális viszonyairól (BICZÓ–SZABÓ 2020b). A film egyik meghatározó szereplője R. G., hodászi születésű, óvodapedagógiai végzettséggel rendelkező fiatal nő, aki háttérköörülményeit tekintve a korábban leírt *Humán Regiszter 2020* roma szakkollégista általános profiljához teljes mértékben illeszkedik, habár a 2020-as kutatás idején már diplomával rendelkező pályakezdőként dolgozott, tehát a kutatásban nem vett részt. Oláh cigány hagyománykövető családban nőtt fel, ami azt jelenti, hogy szülei a cigány kultúra szokásainak betartásával a hagyományos női szerepek elsajátítására nevelték. Anyanyelve a cigány nyelv cerhari dialektusa, magyarul csak az óvodában tanult meg beszélni. A hagyománykövető szemlélet mellett a családban azonban megjelent a tanulástámogató magatartás, ami egyfajta szakítás a helyi szokásgyakorlattal. A lokális oláh cigány tradíciók szerint a lányok továbbtanulása tabu volt, különösen kollégiumban történő elhelyezés esetén, hisz ott kikerültek a

család férfitagjainak ellenőrzése alól (Biczó 2019).

R. G.-t nehéz anyagi körülmények között édesanyja egyedül nevelte fel két lánytestvérével együtt. Hodász egyik szegregátumának a legszélén található a házuk, ahonnan a település központjába való bejutás is nehéz feladat.

„Az édesanyja, a Gináék édesanyja tíz éves korában már elkezdett dolgozni és négy osztálya van és nagyon keményen kell dolgoznia a mindennapiért. És egyszerre kell férfinak és nőnek is lenni. Tehát a családfenntartó és anya is. És neki, neki sokkal könnyebb volt azt mondani, hogy van kiút a közmunkából és a lányod többre viheti.” (Biczó–Szabó 2020b)

A sikeres diplomaszerezést követően R. G. munkába állt, óvodapedagógusként a lakóhelyén helyezkedett el, amely munkájáért 2022-ben elnyerte az év roma óvodapedagógusa REYN-díjat. Ez azt jelenti, hogy a mintaképző és példaképszerű élettörténete, munkássága nemcsak lokális, hanem országos szinten is láthatóvá, elismertté vált.

Támogatottból támogató szakember

2022-ben újabb dokumentumfilm készült Hodászon, immáron más célok mentén és más helyi roma értelmiségi főszereplésével. A filmkészítők elképzelése az volt, hogy a hodászi oláh cigány származású fiatal diplomások között vannak olyanok, akik példaképszerűségének felmutatása gyakorlati értékű, alkalmas eszköz a többségi társadalomban uralkodó, a hazánkban élő cigánysággal szemben mutatkozó előítéletek tompítására.

A *Mi lett volna ha...* című dokumentumfilm főszereplője L. R. oláh cigány származású fiatal férfi, aki 2022-ben szerezte meg szociálpedagógusi diplomáját, és már a képzés ideje alatt sikerült a szakmájában elhelyezkednie. Háttérkörülményei azonban nem erre az életpályára predesztinálták, hiszen csak néhány éves volt, amikor édesapja börtönbe került és édesanyja ezt követően egyedül nevelte őt és az öccsét, nagyon szegény körülmények közé sodródtak.

A családban az édesanya irányából megnyilvánuló tanulásösztönzés meghatározó szerepet töltött be az életükben. Az anyuka tudatosan

törekedett például arra, hogy fiait megfelelő helyen taníttassa. Ennek eredménye volt, hogy nem a településen található–spontán szegregáció folyamatával jellemezhető–általános iskolába járatta gyermekeit, hanem a jobb tanulási lehetőség és a jövőbeli könnyebb boldogulás reményében a szomszéd községbe.

„Felvettek bennünket és utána meg így jöttek a különböző ilyen atrocitások a gyerekek részéről. Nem volt padtársam, mert nem ülünk a cigány mellé, mer büdös, mer fekete. Meg egyéb ilyen dolgok. [...] És ez az érzéssel akkor találkoztam ott előtte, hogy tudhatok én bármennyit, mégsem lesz elég. És ez nagyon sokáig ment ez az érzés, tényleg többször volt, hogy azért megverték engem, mert cigány vagyok ott az iskolába.” (BICZÓ–SZABÓ 2022)

Időközben az édesanyjáról kiderült, hogy daganatos beteg, az orvosok nem tudtak segíteni rajta, így L.R. 10 évesen elveszítette őt. L. R. idejekorán szembesült a származása miatti előítéletekkel, amely sok esetben fizikai bántalmazást is jelentett. Elmondása szerint számos esetben vált a rasszizmus áldozatává, iskolai erőszak és pedagógusi diszkrimináció elszenvedőjévé. Mindeközben édesapja letöltötte börtönbüntetését és kezdetben egyedül, majd rövid időn belül új élettársával nevelte fel két fiúgyermekét.

A sok megpróbáltatás ellenére L. R. az érettségit követően a továbbtanulás mellett döntött, amely elhatározásában a gimnáziumi iskolaigazgatója és tanárai fontos szerepet játszottak. A diplomaszerezés útján L. R. minden akadályt sikeresen vett, jelenleg szakmájában dolgozik. Sorsával elégedett, önálló életvitelt folytat, vegyes etnikai párkapcsolatában a magyar-cigány kulturális különbség nem jelent semmilyen problémát.

L.R. életútja jól példázza, hogy miként válik halmozottan hátrányos helyzetű és segítségre szoruló személyből akár professzionális segítő szakember.

Szakmai előmenetel és identitásválság

A harmadik esetpélda két szereplője ugyancsak hodászi, oláh cigány családból származó házaspár. Női tagja R. K., két testvérével és szü-

leivel együtt nevelkedett, Hodász egyik szegregátumában. A családjában az oláh cigány női szerepek meghatározták a neveltetését. Szigorú, zárt közösségben éltek, az idősebb generáció számára a tanulás, tudás a közösség érték- és normarendszerének nem képezte szerves részét. Ugyanakkor R.K. középiskolai tanulmányai alatt egyik nővére szakítva a családi szokásokkal, felsőoktatási intézmény hallgatója lett. *„[...] én ezzel sem foglalkoztam igazán, csináljanak, amit akarnak, velem aztán majd lesz valami.”* (BICZÓ–SZABÓ 2021).

A jelenorientált gondolkodásmód a hagyománykövető cigány közösségek fontos jellemzője, a jövő tervezése a többségi társadalomtól eltérő módon, másként kap szerepet. Ugyanakkor a családi minta megéléte erőteljesebb hatást gyakorolt a főszereplő fiatal nőre, így ő maga is a továbbtanulás mellett döntött. Csecsemő-és kisgyermeknevelő szakon szerzett diplomát, jelenleg GYES-en van második gyermekével.

A felsőfokú végzettség megszerzését követően a munkakeresés nehézséget jelentett számára, és ennek okai elbeszélése szerint elsősorban etnikus színezetűek voltak. R.K.-nak csak egy év munkanélküliség után sikerült szakmájában elhelyezkednie.

A házaspár férfi tagja R.M. édesanyjával Hodász egyik szegregátumának a közepén nőtt fel, szintén nehéz anyagi körülmények között. Számára a továbbtanulás automatikusan az érettségit követő tudatos és előre tervezett döntés volt. Ifjúságsegítő felsőfokú szakképesítést szerzett, majd diplomát nyújtó romológus képzésen, levelező tagozaton folytatja a tanulmányait. Szakmájában eddig nem tudott érvényesülni, így *„jelenleg egy élelmiszerüzletet vezetek, anyukám az alkalmazott. [...] A fiatalok vállalkozóvá válásának a támogatása által úgy sikerült azt a használtruha üzletet létrehozni, megvalósítani. És most letelt egy bizonyos időszak, lehetett váltani tevékenységet, és azt gondoltuk, vagy azt gondoltam, hogy az élelmiszer jobban fog működni, mint a ruha itt, ezen a részen.”* (BICZÓ–SZABÓ 2021)

A diploma megszerzését követően a társadalmi mobilitás esetükben megrekedt, hiszen az eredeti környezetükből nem tudtak tartósan elköltözni. A szegregátumi és félkomfortos lakókörnyezetük közelében stabil, állandó bevételi forrást képező és szakmai végzettségüknek megfelelő munkahely nem áll rendelkezésre. Életüket állandó küzdelemként és a vágyott életkörülmények, a városi környezetbe történő el-

költözés iránti törekvés jellemzi. Történetükről *Köztes kitettség* címmel 2021-ben készült dokumentumfilm. A film a fiatal hodászi roma értelmiségi házaspár átmenetiségében állandósult léthelyzetét szemlélteti. Ennek lényege, hogy ők, ahogy sok más roma értelmiségi is könnyen beleszorulhat abba a sajátos léthelyzetbe, amit kibocsájtó környezetének visszahúzó ereje és a többségi társadalomba történő integrációs szándék közötti permanens átmenetként jellemezhetünk (GULYÁS 2021).

Összegzés

A kiemelt három eset, illetve a Hodászról érkező többi fiatal roma értelmiségi életútját megvizsgálva reményeink szerint választ kapunk arra, mi az oka annak, hogy egy hátrányos helyzetű régióban található, többségében szegregátumi környezetben élő roma népesség miként „termel ki” ilyen nagy számban értelmiségieket.

Ha az elemzésben eddig bemutatott speciális és a hasonló környezeti adottságok között élő népesség esetében csak részlegesen megtalálható tényezőket felsoroljuk, akkor látható, hogy egyfajta hatásösszegződéssel szembesülünk. Azt mondhatjuk, hogy a családi háttér (FEISCHMIDT 2008), az iskolák (esetünkben a Biri középiskola) továbbtanulást támogató magatartása, a lokális társadalomban kitermelődött minta ereje, továbbá az egyéni elszántság/akarat megléte azok a jellemvonások, adottságok, amelyek a személyes életutat az értelmiségi pályára vezetik.

LUKÁCS Ágnes (2017) kutatási eredményeit összevetve a hodászi mintával láthatóvá válik, hogy a település hátrányos helyzetű besorolása a benne élők lehetőségeit is alapvetően meghatározzák. De ennek ellenére egyre nagyobb arányban válik képessé – és elsősorban az ott élő oláh – a cigány közösség diplomás, értelmiségieket kinevelni. Ennek egyik alapja, hogy a szülők értéket tulajdonítanak a tanulásnak, és nehéz anyagi körülményeik ellenére is „jó befektetésként” támogatták gyermekeik felsőfokú tanulmányainak végzését. A másik, talán legalább ennyire fontos körülmény, hogy zárt szerkezetű közösség lévén, a hodászi cigányok között nagyfokú és erősen összetartó rokonsági

hálózatot azonosítottunk. Ennek jelentősége, hogy a családokon belül ösztönzőleg hatott az egymás követésére irányuló igény. A kutató az elemzett interjúszövegek alapján megállapíthatja, hogy belső családi minta motivációs faktorként egyfajta jól értelmezhető presztízsként funkcionál. Egész egyszerűen senki nem akar lemaradni a másiktól, ezért tanítatják gyermekeiket.⁶

A fenti elemzés alapján kirajzolódó kép azt mutatja, hogy a mélyszegény és hátrányos helyzetű, zárványszerűen működő lokális roma közösségek esetében a társadalmi integrációs folyamatok alapját képező mobilitási képesség döntően függ a tanulássikerességtől. Ennek teljesüléséhez azonban számos olyan körülményfeltétel meglétére van szükség, amelyek egy részét a külső segítő környezet hozzájárulása teremtheti meg. Ezen felül azonban, ahogy ez Hodász példájából jól kirajzolódik, elengedhetetlen az érintett közösségek belső társadalmi ösztönzési mechanizmusainak kifejlődése. A hodászi oláh cigány közösség esetében részben a görögkatolikus vallás felvételével együttjáró életmódváltás és normaképzés játszott fontos szerepet a folyamatban. Emellett a zárt rokonsági rendszer értékképző gyakorlatában a tanulás presztízsfunkciójának kitüntetett helye szintén meghatározó magyarázó oka az értelmiségiek relatíve magas számának.

IRODALOM

- BICZÓ Gábor (2019): Kortárs oláh cigány női identitás-narratívák. In: Frauhammer Krisztina–Pajor Katalin (szerk.): *Emlékek, szövegek, történetek: Női folklór szövegek*. Budapest, Magyar Néprajzi Társaság, 323–335.
- BICZÓ Gábor–SZABÓ Henriett (2020a): *A magyarországi roma szakkollégiumok tagságának országos vizsgálata*. *Humán Regiszter 2020*. Debrecen, Roma Szakkollégiumok Egyesület.
- BICZÓ Gábor–SZABÓ Henriett (2020b): *Sokat tanulhatunk egymástól... Hodász–Kisvilágok 5. Dokumentumfilm, (53'40")*

⁶ TÓTH Norbert több település roma közösségében vizsgálta a család tanulástámogató attitűdjének szerepét az iskolázottság háttérében. Kutatási eredményei alapján nem általános az a tendencia, mint a hodászi eset (vö. TÓTH 2018; 2023).

- BICZÓ Gábor–SZABÓ Henriett (2021): *Köztes kitettség – Keti és Bobby filmje*. Kik vagyunk és miért? 4. Dokumentumfilm, (30'35")
- BICZÓ Gábor–SZABÓ Henriett (2022): *Mi lett volna ha... – Rajmond filmje*. Kik vagyunk és miért? 4. Dokumentumfilm, (63'10")
- FEISCHMIDT Margit (2008): A boldogulók identitásküzdelmiei. *Beszélő* 13. 11.
- GULYÁS Klára (2021): *Magyarországi roma értelmiségiek szerepei a romák oktatási integrációjában és társadalmi felzárkózásában*. Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Neveléstudományi Doktori Iskola.
- KOTICS József (2020): *A cigány–magyar együttélés mintázatai*. Budapest, Nemzeti Közszerzői Központ, Közigazgatás-tudományi Kar.
- LUKÁCS Ágnes (2017): *Roma diplomások kiemelkedésének útjai*. In: Gereben Ferenc–Lukács Ágnes (szerk.): *Fogom a kezét, és együtt emelkedünk! Tanulmányok és interjúk a roma integrációról*. Budapest: Jezsuita Kiadó. 77–104.
- Magyar Nemzeti Társadalmi Felzárkózás Stratégia II. Tartósan rászorulóknak – szegény családban élő gyermekek – romák (2011-2020)*. Budapest: Emberi Erőforrások Minisztériuma Szociális és Társadalmi Felzárkózásért Felelős Államtitkárság. (http://www.ilo.org/dyn/youthpol/es/equest.fileutils.dohandle?p_uploaded_file_id=622)
- NYÍRÓ Zsanna–DURST Judit (2018): Soul Work and Giving Back: Ethnic Support Groups and the Hidden Costs of Social Mobility. Lessons from Hungarian Roma Graduates. *Intersections: East European Journal of Society and Politics* 4. 1. 88–108.
- SZABÓ Henriett (2023): *Variációk az együttélésre*. Budapest: L'Harmattan – Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék.
- TÓTH Norbert (2018): A Kótaj község területén élő oláh cigány közösség szociokulturális helyzete és iskolázottsági viszonyai. In: Bócsi Veronika–Szabó Gyula (szerk.): *Oktatás – nevelés – társadalom*. Debrecen, Didakt. 208–221.
- TÓTH Norbert (2023): Tiszaberceli roma közösség szociokulturális helyzete és iskolázottsággal kapcsolatos viselkedésmintázatai. *Különleges Bánásmód* 9. 2. 133–149.
- VINCZE Enikő (2012): Társadalmi kirekesztés és interszekcionalitás. *Kultúra és Közösség*, III. III-IV. 71–86.

Rosenberg Mátyás

HINDIKANE ALAVA ANDEL ŘOMANE ALAVARA ANDO UNGRO

O iskiripe andre sikavel kodo hindisticko-sanskritisticko diskurzo, so dedulmut formalil e řomani šib. Anglunes analiza kerel kodola terminologijake pušimatonca, hodj e sitjile, vadj žanimaske unžulimata so phenenpe thaj soske diferenciji rakhenpe ande la lumake šiba, apoj perdal dikhel le tatsama alavenge kategoriji. Pala kodo andre sikavel o hindisticko-sanskritisticko dikhipe ande kodole alavara, save ando Ungriko Them dine avri thaj duj peldanca pa punktoste pe punktoste buxles iskiril la semantikake, morfologijake, fonologijake thaj unžulimaske problemi. Po agor la hindickona-sanskritickona rikitake vorbangi proporcijasa agorisajvel o iskiripe, ande soste sikavelpe, ke pašal došales, vadj zorasa kerde formi thaj paša la nasula denotacijasa somnosarde alava le hindickone-sanskritickone neologizmongi proporcija ande unji alavara maj but šaj avel, sar le lemmangi rezervako dopaš.

Kijake alava: řomani šib, hindicko šib, sanskriticko šib, alavara, lingvistika, neologizmo, tatsama

1 Anglune alava

O perdal lino alav jekh kasavo alavi, so anda'kh kaver šib si lino thaj barem ži kaj dopaš asimilalimej (cf. JESPERSEN 1964: 208; MERRIAM-WEBSTER 2024). Ande la lumake šiba butivar dikhelpe kodi fenomena, ke le vorbitora intencijasa len perdal kasave elementura anda'kh šib ande'kh kaver, so na telal sakone djesesko kontakto lenpe perdal, thaj ande kasave procesura butivar le klassicka šiba si le xajinga. Pala kadi fenomena pel diferentni šiba but-but vorbi pinžarenpe, save glindaren vel diferentni dikhimata, i.e. anglicko *learned borrowings* 'sitjile unžulimata', *scholarly borrowings* 'žanimaske unžulimata', španjolicko *cultis-*

mo 'sitjile, kulturni [alava], francicko *emprunt savant* 'sitjile unžulimata, grekicko *λόγιο δάνειο* *lógio dáneio* 'sitjile unžulimata, arabicko *اقتراض* *aqtirād gāiru afwīw* 'na-špontanano unžulipe, sanskriticko *तत्सम* *tatsama* 'kasavo, udjankodo, danicko *klassisk låneord* 'klassicko perdal lino alav, italicko *voce dotta* 'sitjilo alav, *voce colta* 'kulturaki vorba, ungricko *tudós szavak* 'žanimaske alava, finicko *sivistyssana* 'sitjile, civilizacijake alava' thaj kade maj dur. Kadala alava andej Europa butivar andaj latinicko, vadj andaj grekicko šib aven thaj butivar direktno den andre andel sakone djeseski šibaki komunikacija.

Zurales but kasave alava si ande la lumake šiba, i.e. anglicko *memorandum* (< latinicko *memorandum* 'u.k.'), japanicko *チャクラ* *čakura* 'čakra' (< sanskriticko *चक्र* *čakrá* 'čakra, rota'), serbicko *деκлинација* 'deklinacija' (< *деκлинirati* + *-cija* < latinicko *dēclīnātiō* 'deklinacija'), kinaicko *捷克* *Jiékè* 'Čexo' (< anglicko *Czech*, vadj čexicko *Čech*), ladino *גױבֿינטוד* *jyovintud* 'ternipe' < italicko *gioventù* 'u.k.'), bešicko *cajt* 'vrama' (< dial. šokacicko *cajt* 'u.k.' < njamcicko *Zeit* 'u.k.'), hebraicko *זיקוראת* *ziqurát* 'zikurato' < akkadicko *𒍪𒍪𒍪𒍪* *ziqurratum*, gruzicko *სოსისი* *sosisi* 'soso' (< francicko *saucisse*), řomani *biblioteka* < serbicko *библиотека* *bibliotéka*, telugicko *మూర్ఖుడు* *mūrkhudu* 'dilo' (< sanskriticko *मूर्ख* *mūrkhá* 'u.k.') thaj kade maj dur. Butivar le šibake planara intencijasa boldepe karing le žanimaske unžulimata avri te mukhen le bare šibange efekto, i.e. la anglickona andej španjolicko: kade avilas perdal o *patrocinio* 'patronacija' andel *espónsoring* alavesko than. E kaver intencija kodi sas te mukhen avri le tabuvura, kade o *invidente* 'kořo' kezđinde te hasnin ande la *ciego* 'u.k.' leksemako than.

2 Terminologija thaj kodolake gindura

2.1 So si le *tatsama* vorbi?

Kodole grammatikara, kon sar penga daki šib vorbinenas le Indijake šiba, trin etimologijake kategoriji ulade jekhavrestar andel prakriticka šiba, apal, andel maškarutne indicka šiba: le *तत्सम* *tatsama*, pala soste aba sas vorba maj opral, le *तद्भव* *tadbhava*, thaj le *देशी* *desi* (vadj *देश्य* *deśya*, unjivar *देशज* *deśaja*) alava.

Le *tatsama* 'kasavo, udjankodo' alavengi kategorija le sitjile, vadj žanimaske unžulimata garavel, e ekspresija po agor pel संस्कृतसम *saṃskṛtatsama* 'udjankodo sar o sanskriticko' vorbi žal palpale. Tanges pe kodole alava hasnin, save andaj klasicicko sanskriticko šib line unžule andej assamicko, bengalicko, maraticko, nepalicko, odijicko, hindicko, gudžaraticko thaj singalezicko šib, de maj buxles v'andel dravidicka šiba, phenas ando malajalamicko thaj ando telugicko. Butivar and'ekh maj učo thaj maj kulturno registeri šonpe, sar le *tadbhava* alava, maj baro prestižo sile thaj andej ortografija inkren lengi sanskriticko forma.

Le *tadbhava* 'kodolestar kerdjilo' alavengo grupo si o maj baro, le maj but alava ande kado grupo šonpe, le kernava maj na sa ande kadi kategorija si le. Vi kadala alavengi rikita andej sanskriticko šib rakhelpe, de tela la šibaki evolucija unji parudjimata reslele thaj lengi forma but kaver kerdjile lendar.

Andej *desi*, vadj *deśya* 'gavuno' kategorija kodole alava šonpe, savengi etimologija na pej sanskriticko žan palpale, maj feder anda dravidicka thaj mundicka šiba linele perdal, save akanak andej Sudutno Indija vorbin (GRIERSON 1920: 67–69; MESTHRIE 2018: 232). Kadala kategorija vi *deśaja* 'indigeno, nativno, autoxtono' anav si, ke kado terminuši somnosarel, hodj kadala unžulimata anda la Indijake subkontinentoske kodola šiba aven, save anglaj indo-arjikani migracija sas le (KAHRS 1992: 67-69). Kadala vorbi, pala lengo maj cino prestižo, na kasavo butivar rakhenpe ande la literaturake iskirimata.

Andel indo-arjikane šiba bute šelberšengi tradicija si le *tatsama* alavengi hasnipe. La bengalickona šibaki rezervake 40% si *tatsama* thaj karing 58% si le *tadbhava* alava (DASH 2015: 255). Andej vorbime šib le *tatsama* alaven bari konkurencija si, i.e. andej hindickona šibako oficijalno registeri le sanskritickona rikitako न्यायाधीश *njāyādhiś* 'mujalo', de andel sakone djeseski komunikacijaki situacija o जज *jaj* 'u.k.' (< anglicko *judge*) si hasnime, misto आकाशवाणी *ākāśvāṇī* 'radiovo' maj feder hasnilpe o रेडियो *reḍiyo* 'u.k.' (< anglicko *radio*), misto सहायक *sahāyak* 'asistento' pale butivar phenelpe o असिस्टेंट *asiṣṭeṇṭ* 'u.k.' (< anglicko *assistant*).

2.2 Dopaš unžulipe, vadj dopaš *tatsama*

Avral kadala terminuša pinžardi v'ekh kaver ekspresija, so jekh važnona kategorijako somnosaripe si hasnime, vi pe kadi butfelicka terminuša si hasnime, i.e. anglicko *semi-learned borrowing*, njamcicko *halbgelehrte Entlehnung*, španjolicko *semicultismo*, francicko *emprunt demi-savant* thaj hindicko अर्धतत्सम *ardhatatsam* 'dopaš tatsama' (dikh अर्ध *ardh* 'dopaš' + तत्सम *tatsam*) – kade mišto dikhelpe, so le kethanutne si andel opralutne terminuši, kodi o dopaš si. Muři definicija, apal, kade si pala dopaš sitjile unžulipe:

- [1] Jekh alav vadj kaver šibaki forma, so anda'kh klasicko šib si perdal lino ande'kh maj njevo, de dopaš pala historikane glasongo paruvimata, vadj pala analogija le ereklime vorbenca andej šib. Kasave si kodole unžulimata, save minimalnone paruvimatonca inkren penge klassickona sufiksura, vadj kodole, save le zvoroske šibake butimaske formi, vadj kaver šibake karakteristika den influencija.

Te dikhas e angluni definicija, atunči šaj hatjaras ke krujal reslam, ke pala JESPERSEN (1964) thaj MERRIAM-WEBSTER (2024) jekh perdal lino alav jekh kasavo alavi, so anda'kh kaver šib si lino thaj barem ži kaj dopaš asimilalime, save kade udjankodole mezin. Kadalesa feri kodo kamlemas te somnosarav, ke le definicijanca maj but problemi si, sar anglunes dičol thaj inke nas vorba pala internacionalizmura, fono-semanticka parura, *calcque*-ura, semanticka unžulimata thaj kade maj dur.

3 O hindistickone-sanskritistickone dikhimasko punkto

Kadale dikhimasko punkto, so šaj bušol hindisticka-sanskritisticka škola, maj but sar štaranda beršengoj, ke butesa anglal internetoske sakone djesesko hasnipe opre zerilas. Aba andel 1980-tone beršengo agor thaj andel 1990-tone bešengo anglunipe v'ando Ungro but zhurnaloske artikulura zumade te rakhen le řomengo dulmutano them andej Indija thaj avri vazden la řomana šibake indicka karakteristiki maj palal pizdindos kodolake europikane atributura (KARSAI 1989; JOSHI

lekedés' (SZTOJKÓ 2002a: 321) (< san./hin. यातायात *yātāyāta*, *yātāyāt* 'transportacija, miškipe'), *«*sankraman*» 'fertőzés' (244) (< hin./san. संक्रमण *saṅkramaṇ*, *saṅkramaṇa*), *«*lakvamarnol*» 'megbénul' (154) (< hin. लकवा मारना *lakavā māranā* 'paralizil' < ara. لَقْوَة *laqwa* 'facaki paraliza, lat. FACIALIS PARESIS' + san. मारयति *mārayati* 'marel'), *«*mora*» 'kanyar' (178) (< hin. मोड़ *mor* 'kanjari' < मोड़ना *mornā* 'bandjarel, boldel' < šau. pra. Ṣṛṣṣ *moḍadi* < san. मोटति *moṭati*).

Te dikhas le hindicka neologizmura, atunči opre zeril le zurales but thaj butfalicka gindura le perdal line alavenca. Skurtones kattji si te žanelpe, ke le iskiritora či foglalkozinde la transparencijasa, cf. *«*nibanhaben*» 'értekezlet', *«*nibanthipe*» 'értekezés' thaj *«*nibanharel*» [sic!] 'értekezik' (189) (< hin. तनबंध *nibandh*), maj na sako alav došaloj, cf. *«*atamkatha*» (SZTOJKÓ 2002a: 27) ~ *«*atmkatha*» (28) 'önéletrajz' (< hin. आत्मकथा *ātmakathā*) dublettoj le, de solduj formi došalej, *«*zahazaripesko*» 'hajózási' (315) ~ *«*zahazaripe*» 'hajózás' (319) (< hin. जहाज़ *jahāz* 'bero' < far. جاهج *jahâz* < ara. جاهج *jahâz*), ande soste vel anglune /z/ thaj /ʒ/ glasura došalej, ke avri phenipe hindicka [dʒə.fä:dz] ~ [dʒə.fä:z] si.

Andel SZTOJKÓ (2002a, 2002b) thaj JAKAB (2021) alavara vel perdal line vorbenga semantikasa bare gindura si. Ando alav *«*rikti*» 'úr' [šušipe] (SZTOJKÓ 2002a: 236) (< san./hin. रिक्त *rikta*, *rikt*) šaj dičol maj feder: le hindickone alaves ungriko 'úr' [šušipe] denotacija si, de 'világúr' [kozmoso] naj, pe kodo e san./hin. अंतरिक्ष *antarikṣa*, *antrikṣ* leksema si hasnime, kade palal ungrikone 'úr' alaveski polisemija na e laši denotacija alosardas e iskiritorica thaj e nasul sas perdal lini. Udjankasave gindura si le maj anglal phende *«*anok*» 'csoda' [čuda] šernavesa (hin. अनोखा *anokhā* < šau. pra. HIṬṬ Ṛ *aṇokkha* < *HIṬṬ Ṭ Ṛ **aṇavekkha* < san. अनपेक्ष *anapekṣa*). E problema kothar avel, ke pala ungrika *csodálatos*_{ADJ} 'čudaslo' (< ung. *csoda*_N) thaj *csodaszép*_{ADJ} 'čudaslo, rajkano, thagarutno' (< ung. *csoda*_N 'čuda' + *szép*_{ADJ} 'šukar') anglunes kerde jekh *«*le anokako shukar*» 'csodaszép' (SZTOJKÓ 2002a: 20) ekspresija, apoj palpale formacijasa kerdjilas o **anok*. O jekh problema si, ke o hindicko *anokhā* alav pašnav si thaj naštig avelles šernaveski denotacija, o kaveri, ke but denotaciji siles, ba maj feder somnosarel 'furčasto, špecialno', de 'čuda' niči. E trito kodi si, ke naštig žanelpe, so pecisajlas le agoruno /a/ glasosa, thaj sostar xasajlas e ašpiracija ando

/k^h/ → /k/ glaslo. Šaj dikhas, ke ando JAKAB (2021) alavari na feri le lemmangi rezerva si perdal lini, thaj na feri le doša si udjankodola, de vi la plagizacijako šajipe opre šaj avel, kana če but si khetanutno kal duj iskiritorkinja.

Perdal te dikhas le hindicka neologizmura pe alavareste po alavareste, atunči šaj dičol, ke na numa udjankasave lemni si andre thaj udjankasave naj ando SZTOJKÓ (2002a, 2002b) thaj ando JAKAB (2021), de vi kodo dikhelpe, ke le kaver alavara na, vadj na sagda pinžaren udjankodole lemni (dikh e 1-ni tabela).

	ROSTÁS-FARKAS-KARSAI (1991)	SZTOJKÓ (2002a)	PAPP (2008)	JAKAB (2021)
*« <i>abhav</i> » 'hijanji'	-	si	si	si
*« <i>bazha</i> » 'instrumento'	-	si	si	si ¹
*« <i>chinch</i> » 'nakh'	-	si	si	si
*« <i>divano</i> » 'vorba'	si (Δ)	-	si	-
*« <i>kudalo</i> » 'hunava'	si	si	si	si
*« <i>paraj</i> » 'podarka'	si (Δ)	-	si	-
*« <i>pervata</i> » 'oriento'	si (Δ)	-	si	-
*« <i>rang</i> » 'sino'	si (Δ)	si	si	si
*« <i>tufano</i> » 'vihari'	-	-	si	-

1-ni tabela: Unji hindicka neologizmura andal řomane alavara ando Ungro

Kade mišto dikhelpe, ke la hindistickona-sanskritickona školake reprezentara či harmonizalinde pengi butji (cf. ROSTÁS-FARKAS-KAR-

¹ Po řomano-ungriko drom *«*bazhava*» si somnosarde, po ungriko-řomano drom «*bazha*» si.

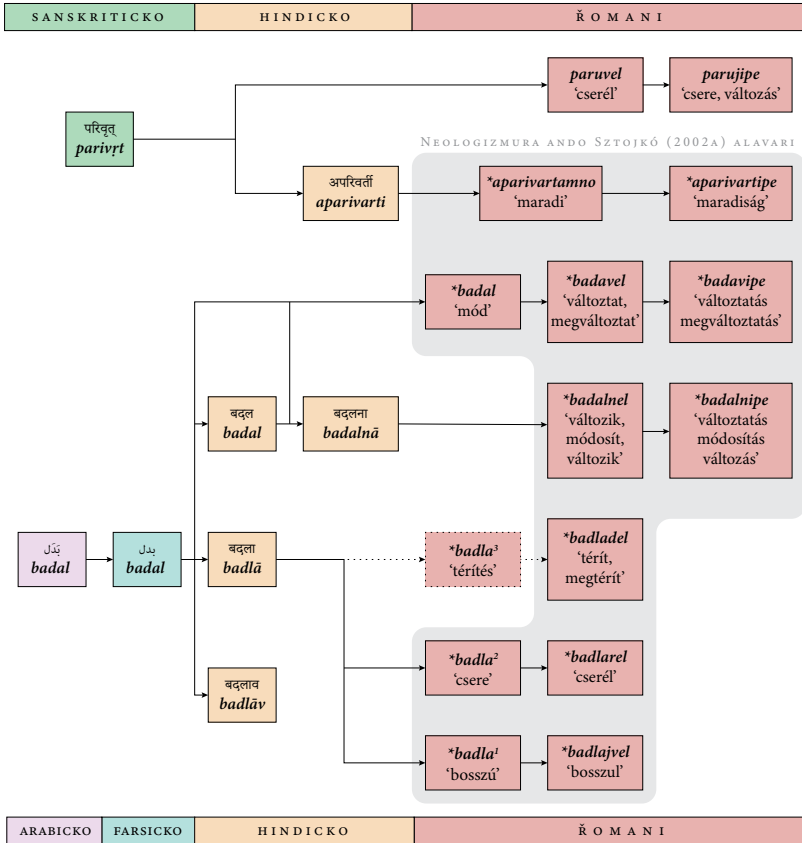
SAI 1991, 2001; SZTOJKÓ 2002a, 2002b; PAPP 2008; COURTHIADE 2009; JAKAB 2021), kade le vorbitora naštig hatjaren jekhavres maj mišto thaj kadmaj feder žutil e divergencija v'ando Ungro, v'andel avrutne thema.

Paša kadala butja či somnosarde čel vokalongo lungipe, čel vorbengo stresu kade naštig phenenpe avri mišto le alava (pala but-but semanticka problemi, duplikaciji, tabuvonge problemi thaj pala kodo, sar šaj avel, ke le iskiritora na feri le *devanāgarī* iskirimaski sistema či pinžaren, de či la hindickona transliteracijako avri ginavimasa či birinde, dikh ROSENBERG 2023a, 2023b). Andej kaver sekcija duj interesni thaj važni problemanca kamos te foglalkozij, so mišto sikaven le semantikake, morfologijake, fonologijake thaj unžilimaske problemi.

4.1 E *badlā* thaj o *badal*

Ando SZTOJKÓ (2002a) alavari si jekh hindicko neologizmo e *«*badla*». Kadala hindickona leksema bares but denotaciji si, maškar kodola duj primaricka denotaciji alosarde avri, kade kerdjile e *«*badla*¹» 'bosszú' thaj e *«*badla*²» 'csere' (paša čačo řomano «*paruvipe*» ~ «*parujipe*» 'csere' (2004) (< *paruvel* 'cserél' + *-(i)pe*), de pala kado alav čavla vorba), solduj sar separati lemni dikhenpe ando alavari. Anglunes kerde jekh-jekh kernav anda lende, o *«*badlajvel*» 'bosszul' thaj o *«*badlarel*» 'cserél'. O *«*badlajvel*» kernav jekh ceřa problematickoj, ke maškar le *-ajvel* sufiksosa hasnime kernava intransitivni, medialni kernava šonpe, kade anda jekh iregularno avilino, v'atunči, ke si kasavo, i.e. *diljajvel* ≈ *dilo kerdjol*, *xoljajvel* ≈ *xoljarnjiko kerdjol*, *langajvel* ≈ *lango kerdjol*, de cf. *bokhajvel* ≈ *bokhalo si* 'éhezik'. Avral lende si jekh trito *«*badladel*» 'té-rít, megtérít' kernav, sosa naj paro, ke la *«*badla*» naj somnosarde jekh hipotetikani 'térítés' denotacija, so šaj avilino e *«*badla*³».

Jekh kaver analogikano neologizmo si iskirime ando alavari, e *«*badal*» feri jekha 'mód' denotacijasa, anda kado pale kerdjile duj kernava, o *«*badalnel*» 'változik, megváltoztat, módosít' thaj o *«*badavel*» 'változtat, megváltoztat' denotacijanca. Anda kadala duj kernava pale le *-(i)pe* abstraktnone šernavenge sufiksosa kerde duj paralelni šernava: *«*badalnipe*» 'változás, megváltozás, módosítás' thaj *«*badavipe*» 'változtatás, megváltoztatás'.

1-no kipo: Panž řomane alavara thaj le alavarengi kategoriji pala lemmangi rezervako baripe

Anglunes te dikhas le duje alavengi etimologija, atunči anda jekh dikhelpe, ke soldujen udjankodi rikita si, e *«*badla*» andaj hindicko बदला *badlā* avel, so le *«*badal*» alavesa kethanes anda klassicko farsicko بدل *badal* avel, po agor pe arabicko بَدَل *badal* žan palpale, so tipicko semiticko rikita si, cf. ara. ب د ل *b-d-l* thaj heb. ב-ד-ל *b-d-l* rikiti te keren alava ande kopčimaste separacijasa, vadj dištinkcijasa (STEINGASS 1884: 112). Kade e *«*badla*» thaj o *«*badal*» udjankodole alavenge dublettura si le.

Dujtones v'andej semantikaki peršpektiva but problemi si. Dikhelpe, ke udjankodole kernaves pej ungriko šib si intranzitivno 'változik' thaj vi tranzitivno 'megváltoztat' denotacija thaj solduj jokharsa naštig avel laše. Na bistras, andej řomani čisoske *raison d'être* naj pej *«*badla*²» 'csere' te si o «*paruvipe*» ~ «*parujipe*» thaj v'andel řomane alavara sa somnosardej le. La *«*badal*» šernaveski 'mód' denotacija pala ungrikona šibako palpale formacija kerdjilas pala analogija **badal* < **badalnel* cf. *mód* < *módosít*, de čo hindicko, čo farsicko alav naj thaj či nas 'mód' denotacija. Po angluno kipo vi kodo dikhelpe, ke *«*badla*²» 'csere' ≈ *«*badalni*pe» 'változás', ke le duje alaven maj na udjankasavo semantikako than si.

Tritones kadala unžulimata vi pe kodi problema sikaven, ke le alavareng iskiritora butivar či hatjarenas (mišto) karing kodole šiba, anda soste perdal line le alava. E बदला *badlā* andej hindicko šib andel ušore kernavengi konštrukcija si hasnime. Ande la lumake šiba but ekspresija si pel ušore kernava, i.e. anglicko *vector verb*, *delexical verb*, *explicator verb*, *thin verb*, *empty verb*, njamcicko *Funktionsverb*, grekicko *απολεξικοποιημένο ρήμα* *apolexikopoiiméno ríma*, francicko *verbe léger*, španjolicko *verbo ligero*, ungriko *könnyű ige*, *funkcióige*, *igésítő ige*, čexicko *kategoriální sloveso*. Kadale ekspresiji sa kodi phenenpe, ke si te definialinas kadale kernavengi kategorija kade:

- [2] Ušoro kernav jekh semanticka biintrego kernav si, so predikativumo feri atunči šaj avel, ande'kh kombinacija te si jekhe predikativnone komplementosa.

E hindicko बदला देना *badlā denā* 'kompenzalil, बदला करना *badlā karnā* 'paruvel', बदला लेना *badlā lenā* 'palpale potjinel' na feri pala kodi si interesni, andel ušore kernavengi konštrukcija si hasnime, de vi pala kodi, ke sol trin kernava देना *denā* 'del', करना *karnā* 'kerel', लेना *lenā* 'lel' pala lengi etimologija thaj semantika njamuraj le řomane *del*, *kerel*, *lel* kernavege (dikh e 1-ni tabela). Naštig žanelpe, le iskiritora sostar mukle avri kado šajipe, kade apoj čel kernava, čel šernava či kerdjon sistemacka thaj či hatjarenpe.

řomani	sanskriticko	hindicko	farsicko
<i>del</i>	ददाति <i>dādāti</i>	देना <i>denā</i>	دادن <i>dâdan</i>
<i>kerel</i>	करोति <i>karóti</i>	करना <i>karnā</i>	گردن <i>kardan</i>
<i>lel</i>	लभते <i>labhate</i>	लेना <i>lenā</i>	* (گرفتین <i>gereftan</i>)

1-ni tabela: Le *del*, *kerel*, *lel* kernava andej řomani thaj kodolengo farsicko, sanskriticko, hindicko paro

4.2 O *more* thaj o **murkh*

Interesno si kodo aspekto ande kopčimaste le řomane alavarenca, ke soske vorbi si andre iskirime thaj če vorbi hijanjzin anda lende. Zurales but phenel pala SZTOJKÓ (2002a), JAKAB (2021) thaj DAVIES–MÁTÉ (2013, 2015, 2019, 2020, 2022) alavarangi butja, ke anda sakone alavari avri bisterdeles, kade či rakhelpe khatikaj o *more* alav, savi vorba na feri andej řomana šibaki komunikacija si but hasnime, de kadi řomani vorba e jekh maj pinžardij vi maškar le gaže thaj e jekhi maškar le maj emblematicka řomane vorbi (ROSENBERG 2021).

4.2.1 O *more* andel kaver šiba

Važno si te žanelpe, v'atunči te si la *more* ekspresija fundutni funkcija andej řomani šib, unžulipe si lo, cf. alb. *more*, blg. *mope móre*, srb. *môre mope*. MARETIĆ (1911-1961: 6) kodo iskiril pala serbicko alav, ke ande kasavi vorbimaski situacija si hasnime, ande soste o vorbitori maj zuralo, vadj maj baro sar kodo, karingso duma del, unjivar vi maj dragones šaj hasnilpe, sar kodo te phenelpe: „phrala!” Vi kodo iskiril, ke anda grekicko *μωπέ moré* alav avel, so le jekhimaski formaki vocativus si thej kodo phenelpe: „dile!” de le akanutne grekicka vorbitora sa kedvešones hasnin, maj na kade: „muřa dragona!”. Maj butivar muršenge (1a-1b), de unjivar vi žuvljange phenen (1c).

- (1) a. *Ko je tvoj more?*
'So si tjiro, more?'
- b. *Дай те новце, more!*
'Dema love, more!'
- c. *Ћевојко, more, ђевојко, ођигни чаму од земле.*
'Šeje, more, šeje, le e prikežija kathar e phuv.'

V'ò MARETIĆ (1911-1961: 6) del vorba pala kodo, ke o *more* dubletto si paša *бpe bre*, so direktno anda ottomanickona turckona šibako alav *بره bre* avel, so ande butfelika situaciji si hasnime, cf. la avri phenda vorbaki intenzifijacka, vadj e čudipe le vorbitoresski (2a).

- (2) a. *Шта си бpe то урадио!?*
'So kerdan, mo?!

Interesnoj, ke o serbicko *бpe bre* rakhelpe v'andej njamcicko šib (3a) (pala maj but informaciji dikh ZAGORICNIK 2014, NIXDORF 2022, КНОВО 2022), de v'andej švedickone slengoski šib reslas thaj hamisajlas le anglicko *bro* (< *brother* 'phral') alavesa, savo etimologicka njamo si le *phral* alaveske (3b) (pala maj but informaciji dikh SAOL 2015, SO 2021, Slangopedia 2008-2024).

- (3) a. *Der Bre hat Angst.*
'O phral daral.'
- b. *Det här spelet är fett svårt bre.*
'Kado khelipe but pharoj, more!'

Kadale švedickone slengoski šibako anav si e *shobresvenska*, soski etimologija palpale resel kal *sho* 'čao' + *bre* 'more' + *svenska* 'švedicko' < serbicko *Ćao bre!* 'Čao, more!' thaj kado švedicko slengo jekh kasavo etnolekto, vadj sociolekto si, so andel avrutne forura vorbin, kaj but si le imigrantura. O *bre* na feri ando serbicko, de v'andel kaver šiba šaj rakhelpe, dikh vlaxicko *bre*, macedonicko *бpe bre*, albanicko *bre*. Andej albanicko duj šeruni funkcijasa hasnilpe: kana variso amalikanesduma del karing jekh manuš (4a), kana avri phenel varikon pesko čudato (4b).

- (4) a. *Folni bre, burra!*
 ‘Vorbin, morale, řomale!’
 b. *Bre! Po ř’ēshtē kjo?*
 ‘Mo! Soj kado?’

Andej macedonicko řib trin distinktni denotaciji si le *bpe bre* ~ *be be* alaves: la sentencijaki emfazija (5a), emfazija kana o vorbitori duma del karing varikaste (5b), kana o vorbitori jekhhatjarel varikasa (5c) (DRMJ b.b.).

- (5) a. *A be, ne razbiram jas, ami u jas deca ranam!*
 ‘Haj, me ři hatjarav, de vi me azbadem le řavoren!’
 b. *A be, drugar, tu toj čovek ne možeš da go zamisliš.*
 ‘Haj, more, tu ři na ři řanes anglal te gindis kodole manuřes.’
 c. *A be, znam deka može u bez tebe, ama podobro ke bude so tebe!*
 ‘Haj řanav, ke vi bitjiro birij te keravles, de tusa maj miřto avla.’

Vlaxicka ande udjankasave funkciji ařel (dikh DLRLC (1955-1957), DEX '09 (2009), MDA2 (2010)) (6a-6b).

- (6) a. *Ce vorbe-s acestea, bre Dumitrače Hau? mă întrebă Nedelcu.* (SADOVEANU 1968)
 ‘Soski vorbaj kadi, Dumitrače Hau, mo?
 – puřlas mandar o Nedelku.’
 b. *Bre! Ce mare te-ai făcut!*
 ‘Če baro kerdjilan, more!’

O *more*, o *bre* thaj le kadalenge kaver, diferentni formi ande udjankodi řib řan palpale, so aba v'o MARETIĆ (1911-1961: 6) iskirindas, apal, kadale alavengi rikita andej grekicko řib rakhelpe. Le grekicka formi perdal dikhindos kodo dičol, ke kasave alaves *μωρέ more*, *μρε mre*, *μπε bre*, *ωρέ oré* thaj vi *ρε* re formi si (BAILLY 1935; LIDDELL-SCOTT 1940; STRONG 1979; BAUER et a. 2001; BEEKES 2010, BABINIOTIS 2010,

TRIANTAFYLIDIS 1998) thaj ande kadalenge funkciji na but diferenciji si, šaj somnosarel inkvokacija (7a-7b), ofenzivnona komunikacijako instrumento (7c-7d), le vorbitoresko čudato (7e-7f).

- (7) a. *Πότε θα μας επισκεφτείς, μωρέ.*
'Kana dikhesaame, more?'
- b. *Βρε παιδί μου, γιατί δε μ' ακούς;*
'Mo, mužo šavo, sostar č'ašunes pema?'
- c. *Σε ποιον μιλάς έτσι, βρε κάθαρμα.*
'Kasa vorbis tu kade, dile!'
- d. *Φύγε από δω, ρε αλήτη.*
'Žatar kathar, dile!'
- e. *Μωρέ κοίτα τι γίνεται στην πλατεία!*
'More, dik so pecil po placco!'
- f. *Ρε Γιάννη, τι γίνεται εκεί πέρα; Ακούω φωνές.*
'Gianni, mo, so pecisajvel kutka? Glasura šunav.'

La grekickona vorba vi žuvljikani *μωρή morí* thaj *μαρή marí* forma si, so maj butivar ando negativno kontektsó šunelpé (8a), kadi vorba pale v'andej macedonicko šib (*μόρι móri*), v'andej albanicko šib (*mojë, mori*) rakhelpé.

- (8) a. *Σκάσε, μωρή!*
'Šeje, xuter andre tjo muj!'

E vorba originalnones pej grekicko *μωρός mōrós* 'dilo' forma žal palpale, soski denotacija 'dilo, čalado, bigodjako' si (Strong G3474) (9a).

- (9) a. *Δεν θέλω να κάθομαι να ακούω μωρές κουβέντες.*
'Či kamav te bešav kathe thaj čaladi vorba te šunav.'

Kadala vorba ande udjankasavi forma andej klasicko grekicko šib vi 'lokho' denotacija sas paša 'dilo' thaj 'bigodjako', savi vorba v'andej anglicko, v'andej mingrellicko šib perdal reslas, cf. ang. *moron*, ming. ბორო *boro* (KIPŠIDZE 1914; KAJAIA 2005; PIPIA 2008; KOBALIA 2010).

4.2.2 O **murkh*

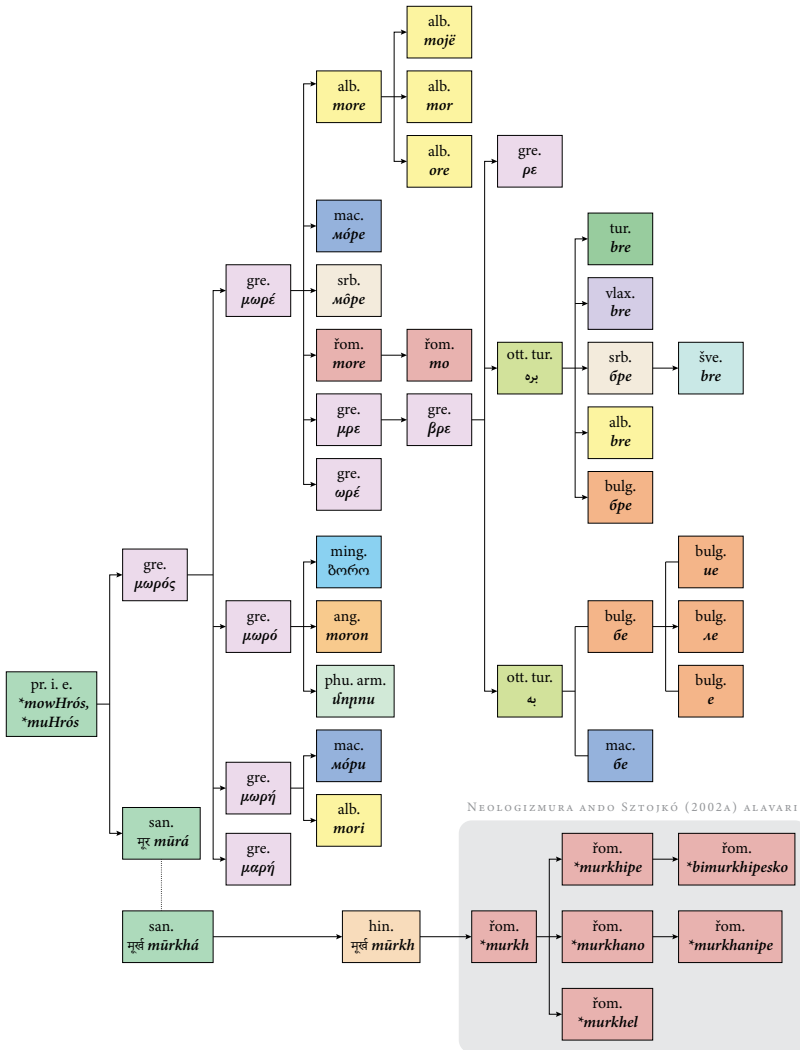
Le alaveski etimologija pej proto-indo-europikani **mowHrós* ~ **muHrós* 'dilino, čalado' forma žal palpale, anda soste vej sanskriticko मूर *mūrā* 'dilo, prosto, čalado' avel (dikh o 2-to kipo). Kaki vorba vi p'ekh kaver sanskriticko vorba, pe मूर्ख *mūrkhā* das semanticko influencija, de vi kodo šaj avel, ke solduje sanskriticka vorban si udjankodi rikita. E *mūrkhā* v'andej hindicko šib perdal gelas sar *tatsama*/žani-masko unžulipe andej मूर्ख *mūrkh* forma (BAHRI 1989: 519) (10a).

- (10) a. वह मुझे हमेशा मूर्ख कहती है।
vah mujhe hameśā mūrkh kahtī hai.
 'Sagda dileske phenelma.'

Ando SZTOJKÓ (2002a) alavari perdal line anglunes o *«*murkh*» 'balek' šernav, pala kodo kerde anda lende panž kaver alava: jekh *«*murkhipe*» 'koralótozás' abstraktno šernav, jekh *«*murkhano*» 'balga' pašnav thaj jekh *«*murkhel*» 'koralótoz' kernav. Pala kodo anda *«*murkhano*» 'balga' kerdjilas o *«*murkhanipe*» 'balgaság' thaj anda *«*murkhipesko*» 'koralótozás' pale o *«*bimurkhipesko*» 'koralátlan' alav iskirinde ando alavari. Kadale alevenca pale sigo šov korkořune problemi vazdenpe.

Anda jekh dičol, ke but šajimata avri mukle le iskiritora, kade či žanelpe sostar, de či formalinde **murkhajvel* 'koralótozódik', **murkhipesko* 'koralátos, koralótozott' alava. Maj mišto te keras analiza le denotaciji, atunči dikhelpe, ke le denotaciji ande duj grupura šaj šuvenpe, o jekh si le ungrika 'balga, balgaság, balek', apal, 'čalado, dilo', le kaver pale le ungrika 'koralótoz, koralótozás, koralátlan', apal, 'limito, bilimitosko, limitil'. Vazdelpe e problema te dikhas le hindicka thaj le sanskriticka rikita kadale alavenge, ke naj kasavi denotacija, so ande kopčimastej le limitosa. Kadala denotaciji glindake boldimata si le andaj ungriko šib: kodole manušes, kaski godji limitimej, apal, **murkhipesko* šaj avlas. Duj kaver gindura vazdenpe ande korellacija kadalenca. O jekh si kodo, ke e hipotetikani **murkhipesko* forma či naj ando alavari, o kaver pale kodo, ke o *-pe* abstraktnone šernavengo sufikso defektivnoj andel maj but šibake varietatura, anda kadi jekh kaver abstraktnone šernavengo sufikso le *-mo* sufiksoske ando *obliquus* hasnime *-mas*

formi sitjile te hasnin, kade le **murkhimasko* šaj avlas e laši forma te n'avnas le phende problemi la denotacijasa.

2-to kipo: Le řomane *more* alaveske rikiti andel butfelicka šiba ku le **murkh* hindizmoska etimologijasa kethanes

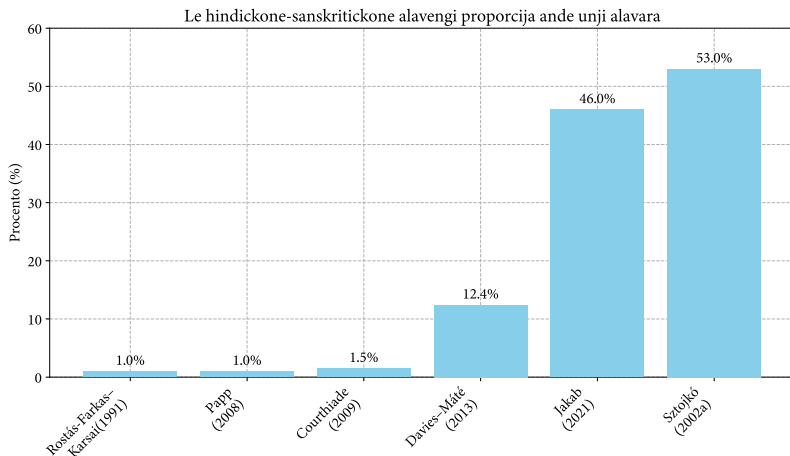
Problema si vi andaj fonologicko perspektiva, ke andej řomani nařtig avel konzonanto angla aspiralime konzonantura, apal, angla /p^h/, /t^h/ a /k^h/ thaj anda unji dialekto angla /tʃ^h/ pala la řomana řibaki fonotaktikake reguli nařtig ařel ři /r/, ři kaver konzonanto. O maj baro gindo v'atunři kodo si, ke le perdal line hindizmo ande řove dořale formande si iskirime ando alavari, de e jekh maj ikonicka thaj maj emblematicka řomane vorba, o *more* avri bisterdjile.

Ando JAKAB (2021) alavari po ungriko-řomano drom udjankodola alava si somnosarde ande udjankasava (dořala) formate, po řomano-ungriko drom pale numa o *«*bimurkhipesko*» si andre, le kaver alava hijanjzin. Anda kodi řaj avel kade, ke o iskitora avri kamle te khosen sa le alava saven **murkh-* rikita si, de o *«*bimurkhipesko*» tela “B” karakteri si listime, kade bisterde te dikhenles ande sakone thaneste thaj po agor bisterde te khosenles anda alavari.

5 Le perdal line hindickone-sanskritickone alavengi proporcija andel alavara

Jekh-jekh alavari na udjankattji alava las perdal andej řomani andaj hindicko řib. Ando ROSTÁS-FARKAS-KARSAI (1991) thaj ando PAPP (2008) alavari le hindickone neologizmongo numero maj cinoj sar 10, de řando COURTHIADE (2009) alavari ři resel ři kal rezervange 2%. E situacija kaveri le SZTOJKÓ (2002a, 2002b, 2008) thaj le JAKAB (2021) alavarenca. Le SZTOJKÓ (2002a) alavarengo intregona rezerva perdal dikhindos pe kadi rezulta řaj resas: ando alavari 40% si le hindickona, vadj sanskritickona rikitake neologizmura, 34% si le řomane alava (ande soste andre si le vlaxicka, bulgaricka, grekicka, armenicka unřulimata), 12% si le mařkarthemutne ekspresijangi proporcija, pala kadala si 11% kasave genitivno konřtrukcija, save bikauzake si le mařkar le lemmangi rezerva. Vi butfelikona dialektizmura, saven naj semantikaki diferencija, pařa kadala si cirka 20 kasave kolokaciji, so sar lemma iskirinde, thaj 200 kasave kernava, saven *-sar-* infikso si, de vi lengi fundutni forma andrej le ando alavari thaj řisoske denotacijaki diferencija naj mařkar lende, de avri trubul te las vel dořales, vadj zorasa kerde formi thaj nasul denotacijasa somnosarde alava. Kade le

lemmango čačikane numero cirka 7500 šaj avel. Kade maškar le alava 53% si le hindickona/sanskritickona unžulipe, 27% si le řomane alavengi proporcija, 17% si le maškarthemutne ekspresijange thaj 3% si la ungrikona alavengi proporcija (dikh o 3-to kipo).

3-to kipo: Le indickone neologizmongi proporcija pala estimacijasa ande jekh-jekh Ungrikone Themeske řomane alavara

O DAVIES–MÁTÉ (2013, 2015, 2019, 2020, 2022) alavari pala kodi si važnoj, ke v'atunči, ke na butivar si lo ando hasnipe, akanak o maj butivar avri dino alavari si ando Ungro sar le Usborne alavarengi serijako kotor. O analizime DAVIES–MÁTÉ (2013) alavari intregones 1758 alava sikavel opre, de le alavaresko maj baro, kipunca ilustralime kotor pe bute punktode kaver si kathar le maj buxli vorbengi lišta, so pe la ginadjako agor si, apal, le vorbengi lištasa kerdem analiza. O alavari hamime inkerdjol čače lemni, bikauzake genitivni kethane šute formi, kollokaciji, anda kadi le hašnoša lemni či resen ži kal rezervange 60%. Anđel hasnošona lemmangi rezerva andal ašile 983 lemni 79 si le hindickona rikitake, so 12.4% somnosarel. Avral kadala 10-20 si le numero kodole lemman, save hindicko mezin, de sa naštig determinalinpe pala lengi došale formi. E diferencija v'anda kodo interesno thaj važno si, te žanas, sol butjango čačo iskiritori vadj lektori e Karsai Ervin sas thaj sa alava lestar kerdjile anđel alavara vel došenca kethanes.

6 Palune alava

Njeve thaj njeve soluciji arakhadjile te sastjaren le kaverfelika registre-rengi thaj kodolengi leksikalno absenca, save šaj hasninpe vi paralel-nes jekhavresa. O angluno trendo si kodo, kana le vorbimaske ket-hanimata perdal len vorbi anda penge dujtones hasnime šiba. O dujto trendo kodo, kana le vorbitora perdal line vorbi hasnin anda la Euro-pake šiba thaj internacionalizmura hasnin t'ašel maj buxlones hatjardo kodola šibako varietato thaj le varietatongo numero te na vazdelpe. E trito tendencija la Indijake rikiti šol ando fokusi, kana hindicka thaj sanskriticka vorbi sar *tatsama* vorbi lel unžule – vadj pala soste kodo gindin, ke la Indijakej le – thaj kodolenca zumavel te sastjarel kodi leksikalno absenca te na kerdjol e řomani jekh internacionalizmonca pherdi esperantovicko. Kodo proceso, tela soste andaj hindicko thaj sanskriticko šib unžule line alava andre den andel řomane alavara, maj but sar štaranda beršengoj. Kado dikhimasko punkto, so šaj bušol hindisticko-sanskritisticko škola, andel řomane alavarengo trito, preškriptivno period, kathar le 1990-ci berša kerdjilas dikhimaski thaj ando štarto period, kathar le 2000-ci berša reslas pesko maksimumo. Pel hianjzime profesionalni registra thaj pe kodolenge leksikalne šušipe šinavel solucija kaverfelikone metodologijanca ande'kh kasavo krujo, so vi palaj šib thaj vi palaj societato butesa heterogenoj. Šinavel vi kodo, ke le vorbitora maj mišto šaj hatjaren jekhavres thaj maj feder šaj inkren pengi šib, de kadala školaki reprezentara či harmonizalinde pengi butji čandel thema, de čavral.

Le hindickone thaj sanskritickone unžulimatongo numero pe alavareste pe alavareste kaver si: unjivar feri cirka 1-2% šaj avel (ROSTÁS-FARKAS-KARSAI 1991, 2001; PAPP 2008, 2015, 2019), ando DAVIES-MÁTÉ (2013, 2015, 2019, 2020, 2022) alavari 12.4% si, de si kasave alavara, ande soste kattij, vadj maj buti, sar le lemmangi rezervako dopaš (SZTOJKÓ 2002a, 2002b, 2008; JAKAB 2021).

La intregona leksikake materialo perdal dikhindos opre zeril, ke le iskiritoren thaj le editoren naj hindickona, či sanskritickona šibaki kompetencija thaj na feri le *devanāgarī* iskirimaski sistema či pinžaren, de pala la hindickona transliteracijako avri ginavipe but-but doša kerde. Trubul te phenelpe avri vi kodo, ke če but problemi si vel ala-

varengi na hindickona rikitake alavenca, hodj čel iskiritorengi řomana řibaki kompetencija naj biztořo. Anda kodo, ke le iskiritoren naj hindickona, čĩ sanskritickona řibako řanipe, le alavarenca fundutne thaj phare problemi si, i.e. čĩ line sama pe la řomana fonologijake reguli, čel alavengi morfologijaki sistema, čĩ somnosarde le vokalongo lungipe thaj le stregongo than, kade le vorbengo „lařo” avri phenipe nařtig pinřardo, de ando tekstso vi le nasules gepelime datongo numero but ućoj. Le perdal line tatsama vorbi butivar na ande originalnona denotacijasa linepe te hasnin thaj generalnones čĩ foglalkozinde le alavenga denotacijasa thaj la denotacijaka uřalinasas, le alavara pale feri maj but hertija řanen opre te sikaven peske xoxamnes buxljarde lem-manga rezervasa, de lenge zorasa deklinalime, thaj anda sakone punktoste dořale alavenca čĩ na e čači řomani vorba sikaven.

Skurcimata

alb.	albanicko
ang.	anglicko
ara.	arabicko
b.b.	biberřesko
ben.	bengalicko
blg.	bulgaricko
cf.	<i>confer</i> (< latinicka 'dikh kethane')
dial.	dialektalno
drav.	dravidicko
et al.	<i>et aliĩ ~ et aliae ~ et alia</i> (< latinicka 'thaj le kaverřene')
far.	farsicko
hin.	hindicko
i.e.	<i>id est</i> (< latinicka 'kodo si').
kl.	klasicko
lat.	latinicko
ming.	mingrellicko
san.	sanskriticko
srb.	serbicko
Strong	Strong (1979) (dikh andej LITERATURA)
řau. pra.	řaurasenicko prakticko
T	Turner (1969–1985) (dikh andej LITERATURA)
tam.	tamilicko

u.k.	udjankodo
ung.	ungriko

Kommento

O 3-to kipo ando iskiripe si kerdo pel Python 3.12.2 programoski ŝib thaj la `matplotlib 3.8.2` vizualizacijaki librarijasa (dikh HUNTER 2007 andej literatura). Najisarav o žutipe la Berki Esztereske (Amrita Šer-Gil Kulturako Centro, Budapeŝta) thaj la Dr. Négyesi Máriake (ELTE-BTK, Budapeŝta), so dinema karing muře žanimasko iskiripe.

Literatura

- BABINIOTIS, Georgios (2010): *Etymologikó lexikó tis néas ellinikís glóssas*. Lexicology Centre, Athens.
- BAHRI, Hardev (1989): *Śikṣārthī Hindī-Aṅgrezī Śabdkoś*. Rajpal & Sons, Delhi.
- BAILLY, Anatole (1935): *Le Grand Bailly: Dictionnaire Grec-Français*. Hachette, Paris.
- BAUER, Walter et al. (2001): *A Greek–English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature (Third edition)*. University of Chicago Press: Chicago.
- BEEKES, Robert Stephen Paul (2010): *Etymological Dictionary of Greek (Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series)*. Brill, Leiden, Boston.
- COURTHIADE, Marcel (2009): *Morri angluni rromane čhibăqi evroputni lavustik*. Fővárosi Önkormányzati Cigány Szociális és Művelődési Módszertani Központ – Romano Kher, Budapest.
- DASH, Niladri Sekhar (2015): *A Descriptive Study of Bengali Words*. Cambridge University Press, Cambridge.
- DAVIES, Helen–MÁTÉ Mihály (2013): *Kezdők cigány/lovari nyelvkönyve*. Budapest: Holnap kiadó.
- DAVIES, Helen–MÁTÉ Mihály (2015): *Kezdők cigány/lovari nyelvkönyve*. Budapest: Holnap kiadó.
- DAVIES, Helen–MÁTÉ Mihály (2019): *Kezdők cigány/lovari nyelvkönyve*. Budapest: Holnap kiadó.
- DAVIES, Helen–MÁTÉ Mihály (2020): *Kezdők cigány/lovari nyelvkönyve*. Budapest: Holnap kiadó.

- dapest: Holnap kiadó.
- DAVIES, Helen–MÁTÉ Mihály (2022): *Kezdők cigány/lovári nyelvkönyve*. Budapest: Holnap kiadó.
- DEX (2009) = Academia Română, Institutul de Lingvistică (2009): *Dicționarul explicativ al limbii române (ediția a II-a revăzută și adăugită)*. Editura Univers Enciclopedic Gold, București.
- DLRLC (1955-1957) = МАСРЕА, Dimitrie–PETROVICI, Emil (szerk.) (1955-1957): *Dicționarul limbii române literare contemporane*. Editura Academiei Republicii Populare Române, București.
- DRMJ (b.b.) = *Дигитален речник на македонскиот јазик* (<http://drmj.eu>) [2024. 02. 14.]
- GRIERSON, George (1920): Indo-Aryan Vernaculars (Continued). *Bulletin of the School of Oriental Studies* 3: 1.
- HUNTER, John D. (2007): Matplotlib: A 2D Graphics Environment. *Computing in Science & Engineering* 9(3). 90-95.
- HÜBSCHMANNOVÁ, Milena–ŠEBKOVÁ, Hana–ŽIGOVÁ, Anna (1991): *Romsko-ceský a český kapesní slovník*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha.
- JAKAB Margit Vicus (2021): *Magyar-cigány cigány-magyar kéziszótár. Ungriko-romano romano-ungriko vastesko alavari*. Szerzői kiadás.
- JESPERSEN, Otto (1964): *Language*. Norton Library, New York.
- JOSHI, Anirudh (1992): Néhány javaslat a cigány nyelv szabványosításához. *Romano Nyevepe* VI/9: 10.
- KAHRS, Eivind (1992): What is a tadbhava word? *Indo-Iranian Journal* 35. 2–3.
- KAJAIA, Otar (2005): *Megrul-kartuli leksiķoni. Megrelian-Georgian Dictionary. Vol. 1*. Neķeri: Tbilisi.
- KARSAI Ervin (1989): A cigány nyelv helye. *Romano Nyevepe* III/4, 6.
- KHOBO, Jannick (2022) Bre. Was bedeutet das Jugendwort und wie wird es verwendet? *Südwest Presse* (2022. 09. 04). (<https://www.swp.de/panorama/jugendwort-bre-bro-bruder-jugendsprache-bedeutung-herkunft-erklaerung-verwendung-66126947.html>) [2024. 02. 14.]
- KIPŠIDZE, Iosif (1914): *Грамматика мингрельского (иверского) языка с хрестоматией и словарем*. Типография Императорской академии наук, Санкт-Петербург.
- KOBALIA, Alio (2010): *Megruli leksiķoni*. Artanuji, Tbilisi.
- LIDDELL, Henry George–SCOTT, Robert (1940): *A Greek-English Lexicon*. Clarendon Press, Oxford.
- MARETIĆ, Tomislav (szerk.) (1911-1916): *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.

- MDA2 (2010) = Academia Română, Institutul de Lingvistică (2010): *Micul dicționar academic, ediția a II-a*. Editura Univers Enciclopedic, București.
- MERRIAM–WEBSTER (2024) = *Merriam-Webster.com Dictionary* (<https://www.merriam-webster.com/dictionary>) [2024. 02. 14.]
- MESTHRIE, Rajend (2018). *Language in Indenture. A Sociolinguistic History of Bhojpuri-Hindi in South Africa*. Taylor & Francis, London.
- NIXDORF, Franziska (2022): Was bedeutet bre? Bedeutung des Jugendwortes erklärt. *chip.de* (2022. 11. 10). (https://praxistipps.chip.de/was-bedeutet-bre-bedeutung-des-jugendwortes-erklart_152696) [2024. 02. 14.]
- PAPP János (2008): *Cigány-magyar, magyar-cigány kézisztár. Romane-ungrike, ungrike-romane vasteske alava*. Pappné Darida Andrea Nyelvoktató Kft, Budapest.
- PIPIA, Daniel (2008): *Megruli saleksikono masalebi. Ҡolxuri seria 3*. Artanuji, Tbilisi.
- ROSENBERG Máttyás (2021): „Csak a kérő százhusz és akkor még se kaja, se pia” – romani kölcsönzések használata és jelentésváltozása a magyar nyelvben. In: GRÁCZI Tekla Etelka–LUDÁNYI Zsófia (szerk.). *Doktoranduszok tanulmányai az alkalmazott nyelvészet köréből 2021*. Budapest, Nyelvtudományi Kutatóközpont.
- ROSENBERG Máttyás (2023a): Hindi kölcsönzések a romani szótárakban. *Alkalmazott Nyelvtudomány*, Különszám, 2023/2. 174–193.
- ROSENBERG Máttyás (2023b): Ŗomane alavara ando Ungro kathar 1797 ži kaj 2023. In: ROSENBERG Máttyás (szerk.). *11. Romológus konferencia. Tanulmánykötet. (Gypsy Studies – Cigány tanulmányok 48)*. Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet, Romológia és Nevelésszociológia Tanszék – Romológiai Kutatóközpont, Pécs. 23–47.
- ROSTÁS-FARKAS György–KARSAI Ervin (1991): *Cigány-magyar, magyar-cigány szótár*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- ROSTÁS-FARKAS György–KARSAI Ervin (2001): *Cigány-magyar, magyar-cigány szótár*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- SADOVEANU, Mihail (1968): *Nada florilor: Amintirile unui pescar cu undița*. Editura Tineretului, București.
- SAOL (2015) = *Svensk ordbok*. (<https://svenska.se/saol>) [2024. 02. 14.]
- Slangopedia (2008–2024) = *Slangopedia*. (<https://www.slangopedia.se/ordlista>) [2024. 02. 14.]
- SO (2021) = *Svenska Akademiens ordlista*. (<https://svenska.se/so/>) [2024. 02. 14.]

- STEINGASS, Francis Joseph (1884): *The Student's Arabic-English Dictionary*. W.H. Allen, London.
- STRONG, James (1979): *Strong's Exhaustive Concordance of the Bible with Greek and Hebrew Dictionaries*. Abingdon Press, U.S.A.
- SZTOJKÓ Ilona (2002a): *Romano-ungriko vasteski alava. Roma-magyar kézi-szótár*. Genvin BT, Szeged.
- SZTOJKÓ Ilona (2002b): *Ungriko-romano vasteski alava. Magyar-roma kézi-szótár*. Genvin BT, Szeged.
- SZTOJKÓ Ilona (2008): *Magyar-roma, roma-magyar nagy szótár. Ungriko-romano, romano-ungriko bari alava*. Prosznyák Nyelvstúdió, Letenye.
- TRIANFAYLLIDIS, Manolis (1998): *Λεξικό της κοινής νεοελληνικής*. Thessaloniki: Center for Hellenic Studies, Manolis Triantafyllidis Foundation.
- TURNER, Ralph Lilley (1969–1985): *A Comparative Dictionary of the Indo-Aryan Languages*. Oxford University Press, London.
- VESHO-FARKAS Zoltán (2003): *Suntoiskiripe – Nyevo Teshtamento - Újszövet-ségi Szentírás a Neovulgáta alapján*. Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat, Budapest.
- VESHO-FARKAS Zoltán (2008): *Biblia – Dulmutano thaj nyevoteshtamenticko suntoiskiripe*. Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat, Budapest.
- ZAGORICNIK, Jelena (2014): *Serbisch-schweizerdeutsches Code-Switching in der WhatsApp-Kommunikation (Masterarbeit)*. Universität Zürich, Zürich.

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
Bölcsészettudományi Kar
Neveléstudományi Intézet
Romológia és Nevelésszociológia
Tanszék

11. ROMOLÓGUS KONFERENCIA – 2023. ÁPRILIS 21. Programfüzet

9:00–9:45	Regisztráció	D332
9:45–10:00	Köszöntő	D322-323

Dr. hab. Cserti Csapó Tibor, tanszékvezető egyetemi docens

10:00–10:30	Plenáris előadás	D322-323

Aurore Tirard: *Linguistics/Didactics: The challenge of teaching a pluricentric language*

10:45–12:15	Szekció és szimpózium előadások

1. szimpózium	10:45–12:45
Szimpóziumvezető: Székely-Trendl Fanni	D322-323
Opponens: Prof. Dr. Forray R. Katalin	

Acél Renátó – Brandt Bianka Mónika – Hajdu Noémi – Kárpáti József: *A pszichológiai tőke hatása egy roma szakkollégium egykori hallgatóinak körében*

Keresztesy Veronika – Deres Boglárka – Bodnár Barbara Anita: *A család szerepe a sikeres életutak és a társadalmi mobilitás támogatásában roma/cigány fiatalok körében*

Csonka Dániel – Nagy Vivien – Náray Koppány: *Pedagógusok támogató szerepének megjelenése a WHSZ-es diákok iskolai pályafutásában*

Drubina Zoltán Gábor – Horváth Gergely: *A kortársak szerepének megítélése – Szemelvények a WHSZ 20 évének hallgatói életútjaiból*

Lehmann Livia – Heindl Katica – Orsós István: *A roma szakkollégiumi támogatások eredményessége*

Vita

2. szekció – Társadalomtudományok	10:45–12:15
Szekcióvezető: Kádár-Kokas Dóra	D550

Simonyi Sándor Rajmund: *Földrajzi tudás mérése – különböző típusú iskolákban*

Cserti Csapó Tibor: *Cigány mesterségek reprezentációja a köztudatban, a közismereti- és népismereti tankönyvekben*

Lakatos Szilvia: *A romani nyelv tankönyveinek bemutatása*

Borbándi Bálint – Ránics Dániel: *A cigánység reprezentációja a középiskolai történelemtankönyvekben – tananyagkritika*

Vita

3. szekció – Nevelésszociológia	10:45–12:15
Szimpóziumvezető: Laki Tamásné	D105

Ercse Krisztina: *Kéz kezét mos - a roma szegregáció, mint az oktatási intézményrendszerben érvényesített osztárszociális normativitás*

Bhavya Chhabra: *Trauma and Employees' Mental Health: Another Crisis Brewing Post-Traumatic Growth: A Blossoming Pathway (angol nyelvű előadás)*

Lakatos Kristóf: *Difference and Predictor of Test Anxiety Between Roma and Non-Roma Students (angol nyelvű előadás)*

Szászi Brigitta: *Az általános iskola felső tagozatos diákjainak véleménye a környezeti nevelésről és fenntarthatóságra oktatásról*

Vita

13:30–15:00 Szekció és szimpózium előadások

4. szekció – Társadalomtudományok	13:30–15:00
Szekcióvezető: Cserti Csapó Tibor	D322-323

Orsós Zoltán: *Roma nemzetiségi szószóló – derogál vagy reprezentál?*

Vidák Gábor: *Szerhasználati szokások és problémák a hátrányos helyzetű településeken élő 12-14 éves fiatalok körében*

Perge Anna: *Egészség (...) kérdések Magyarország egy hátrányos helyzetű térségében végzett átfogó kutatás mentén*

Hajnáczy Tamás: *Roma interbellum projekt – kutatók, források, aktivisták*

Vita

5. szekció – Nyelvészet	13:30–15:00
Szekcióvezető: Lakatos Szilvia	D105

Szalai Andrea: *Átokhasználat és udvariasság*
 Rosenberg Mátyás: *A kelet-szlovákiai beás nyelvváltozatok fonológiai és morfológiai sajátosságai*
 Kresztzyankó Annamária: *A nyelvi szocializáció kutatásának magyarországi irányzatai*
 Lovas Anna – Baló András Márton: *Igekötős igék és ragozott névmások a déli centrális cigány dialektusokban*
 Vita

15:00–15:15 Kávészünet

15:15–16:45 Szekció és poszter előadások

6. szekció – Társadalomtudományok	15:15–16:45
Szekcióvezető: Beck Zoltán	D322-323

Bocsi Veronika: *Roma fiatalok önreflexiója - Erőforrások, kockázatok és nemzedéki problémák*
 Nagygyőryné Kerti Ibolya: *Tanulásban akadályozottság – szociokulturális háttér – iskolai érettség*
 Szabó Henriett: *Integrációról másként – Avagy miként járul hozzá az AntRom Filmműhely a romák társadalmi integrációjához*
 Lovas Kiss Antal: *Beszélhetünk-e felelős állattartásról a roma szegregátumokban? A kutya-és macskatartás alternatívái*
 Biczó Gábor: *Magyar-cigány együttélési helyzetek – A „kisvilágok” dokumentumfilm-sorozat koncepciója és gyakorlati értéke*
 Vita

7. szekció – Nevelésszociológia	15:15–16:45
Szekcióvezető: Híves-Varga Aranka	D105

Fazekas Elek: *Kisebbségi származás és tanodák*

Bozóki Anna: *Szövegértés-fejlesztési tapasztalatok egy tanodában*

Forray R. Katalin – Kozma Tamás: *Mezőtúr cigánysága*

Tóth Norbert: *Ibrány alapfokú oktatási intézményei és a helyi roma közösség pedagógiai-antropológiai vizsgálata*

Markócs-Mezei Tímea: *Az SZTE Társadalmi Felelősségvállalás Kompetencia-központ kutatási programja a dél-alföldi roma/cigány fiatalok jövőképe tématerületén*

Vita

8. Poszterelőadások	15:15–16:45
Szekcióvezető: Andl Helga	D332

Cserti Csapó Tibor: *Az „őshaza” motívum reprezentációja a köztudatban, a közismereti- és népismereti tankönyvekben*

Rosenberg Mátyás: *Romani szótárak Magyarországon*

Hajnáczy Tamás: *(Disz)kontinuitás a cigánypolitikában „felszabadulás” vs. rendeleti folytonosság a koalíciós időszakban*

Lakatos Szilvia: *A Khetanipe Egyesület Tanoda programja*

Vita